

TAMPEREEN YLIOPISTO

Timo Haanpää

NÄIN ON AINA TEHTY

SEREMONIALLISET POIKKEAMAT JA NÄKEMYKSET PAAVI
INNOCENTIUS VIII:N SEREMONIAMESTARI JOHANN
BURCHARDIN MUISTIINPANOISSA

Pro gradu -tutkielma

Tampere 2017

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

HAANPÄÄ TIMO: Näin on aina tehty. Seremonialliset poikkeamat ja näkemykset paavi Innocentius VIII:n seremoniamestari Johann Burchardin muistiinpanoissa

Pro gradu -tutkielma, 123 s.

Historia

Kesäkuu 2017

Pro gradu -tutkielmani selvittää, miten paavillisia seremonioita ja niiden poikkeamia määritettiin Roomassa vuosina 1484–1492. Ratkon tätä selvittämällä, ketkä esittivät näkemyksiä asiasta, millaisia ne olivat, mistä poikkeamat johtuivat ja mitä niistä seurasi. Tarjoan myös mallin poikkeamien jaottelulle selvittämällä, millaisia ne olivat. Seremoniakeskusteluihin osallistui monia tahoja, mutta seremonioiden tärkeimpiä määrittäjiä olivat paavi, kardinaalit ja seremoniamestarit. Poikkeamiin suhtauduttiin virheinä, koska ne erosivat siitä toimitustraditiosta, joka katsottiin erinäisten syiden takia sopivaksi. Seremoniallisen toiminnan ja kehityksen sekä traditiopoikkeamien kannalta merkityksellinen oli niiden syy ja seuraus; kokemuksellinen seremoniatraditio. Sen ohella seremonioita määritti kirjallisiin ohjeisiin perustunut tapatraditio. Traditiot vaikuttivat yhdessä ja erikseen seremonioiden muotoon. Seremonioilla oli suuri merkitys, sillä niillä kunnioitettiin Jumalaa ja osoitettiin paavin istuimen valtaa. Tästä syystä kirkolliset seremoniatahot pyrkivät ylläpitämään oikeana pitamiensä seremonioiden muotoja. Kahden erilaisen tradition ja muiden näkemysten kohtaamiset johtivat moniin keskusteluihin ja riitoihin seremonioiden muodosta.

Lähteenäni toimivat seremoniamestari Johann Burchardin seremonialliset muistiinpanot. Ne antavat harvinaisen tilaisuuden päästä käsiksi seremonioiden usein piiloon jäävään varsinaisten toimitusten maailmaan. Muistiinpanoissa ääneen pääsevät seremoniallisina toimijoina muun muassa Burchard, paavi Innocentius VIII, kardinaalit, maallikot ja ulkomaiset lähettiläät. Metodisesti hyödynnän laadullista tutkimusta, joka nojautuu rituaalivirhetutkimuksen ja mikrohistoriallisen lähestymistavan toisiaan muistuttaviin periaatteisiin. Burchardin merkinnät kertovat traditiopoikkeamista, joiden antamien vihjeiden pohjalta esiin hahmottuu laajoja seremonioiden muotoa määrittäneitä toisistaan eroavia, mutta myös yhteistoiminnassa olleita seremoniallisia käsitystapoja.

Tutkielmani tulokset ovat merkityksellisiä rituaalivirhetutkimuksen, mutta myös uskontoa ja kirkon seremoniallista kehitystä ja valtarakenteita koskevan tutkimuksen suhteen. Tutkielmassani nähdään, millaista seremoniallinen elämä oli käytännössä kuuriassa. Sen kautta huomataan, ettemme tiedä vielä läheskään kaikkea seremonioiden toimittamisen valtasuhteista tai seremoniallisen kehityksen taustatekijöistä. Yksi tärkeimmistä tuloksistani on se, että traditiopoikkeamat loivat vahvoja käsityksiä seremonioiden muodosta ja saattoivat muuttaa sitä jopa pysyvästi. Tällaisen voiman herättämä ajatus on yleistettävissä myös laajemmin elämään: virheiden tuoma kehitys ja luoma tieto saattavat olla usein merkityksellisempiä kuin tiedostamme.

Asiasanat: Johann Burchard, Liber Notarum, seremonia, poikkeama, traditio, traditiopoikkeama, virhe, virhekäsitykset, seremoniakäsitykset, traditiokäsitykset, kokemustieto, kokemustraditio, rituaali, epäonnistuminen, liturgia, kuuria, Innocentius VIII, seremoniamestarit, kardinaalit, paavius, 1400-luku, seremoniallinen kehitys, kirkko, renessanssipaavius, keskiaika, renessanssi.

Sisällysluettelo

1.	Johdanto	1
1.1.	Tutkimuskysymys	2
1.2.	Lähdemateriaali.....	6
1.3.	Aiempi rituaalivirhe- ja kuurian seremoniatutkimus	11
1.4.	Metodi ja rituaaliteoria.....	17
2.	Seremoniamestarin virkatehtävät ja käsitteet.....	21
2.1.	Seremoniallisten muistiinpanojen tarve	22
2.2.	Käsitteet	28
3.	Jumalanpalveluselämä – toisteisuus opettaa muotoja ja traditioita	34
3.1.	Suunnittelu ja muodon toistuvuus käytännössä	36
3.2.	Järjestäytyminen – arvovaltakiistat seremonioiden uhkana.....	39
3.3.	Fyysistä toimintaa ja näkyviä poikkeamia	45
3.4.	Suulliset toimitukset – poikkeaman toistuvuus ja sen uhat.....	51
3.5.	Jumalanpalvelusten monet esineet ja vaatteet seremoniamestarin päänvaivana	64
3.5.1.	Poikkeamia esineiden käytössä ja muodossa	64
3.5.2.	Vaatetus – seremoniamestari vastakkain suntion ja kardinaalien kanssa	73
3.6.	Poikkeamia ehtoollisella ja tuhkan jaossa.....	83
4.	Uskonnollisia juhlia ja paavillista diplomatiaa	85
4.1.	Kulkueet – hengellisyys, diplomatia ja järjestys.....	86
4.1.1.	Suurten uskonnollisten juhlien kulkueet – myöhästelyä ja tungosta	86
4.1.2.	Muita kulkueita – papiston, lähettiläiden ja maallikoiden mieltymyksiä ja käsityksiä ...	90
4.2.	Diplomaattiset vastaanotot – epämiellyttävä poikkeama tietää väkivallan uhkaa	96
5.	Hautajaisseremoniat – paavi Sixtus IV:n pulmallinen kuolema	98
6.	Muut seremoniat – poikkeamat ulottuvat kaikkialle.....	103
7.	Kaksi traditiota.....	108
	Lähde- ja kirjallisuusluettelo.....	113

1. Johdanto

Elämässämme saattaa olla monia rituaaleja, joista olemme tai emme ole tietoisia niiden arkipäiväisyyden vuoksi. Jopa samoina toistuvia iltatoimia tai tarvetta saada kuppi aamukahvia voidaan pitää rituaaleina. Rituaalin tieteellinen määritelmä on laaja, mutta sen merkittäviä piirteitä ovat muun muassa traditioon perustuva ikiaikaisuus, samana toistaminen, muodon ennakko-ohjeet sekä toimittajien pätevyys.¹ Kirkollisessa yhteydessä voidaan rituaalien sijaan puhua seremonioista², jotka tarkoittavat laajimmassa merkityksessään kaikkia ulkoisia tekoja, joissa kunnioitetaan Jumalaa.³ Kaikilla kirkon seremonioilla – hengellisillä, diplomaattiseen protokollaan perustuvilla ja näitä yhdistävillä – seremonioilla on sama perustarkoitus, Jumalan kunnioittaminen.⁴

Katolisen kirkon seremonioille ominaista on ollut sekä pysyvyys että muuttuvuus. Seremonioissa on muuttumattomia elementtejä, jotka kuvastavat niiden ikiaikaista jatkuvuutta. Seremonioihin on tuotu ajan kuluessa uusia ja muuttuvia osia, jotka ovat kuvastaneet kirkon syvällisempää kykyä ilmaista ja selittää uskonkappaleita sekä liittää ne osaksi seremonioita. Ikivanhat seremoniamuodot loivat perustan, jonka vahvistukseksi kehitettiin uusia seremoniaan sopivia osia. Siten kirkko pystyi vastaamaan muuttuviin jokapäiväisen elämän vaatimuksiin. Samalla tosin säilytettiin pikkutarkasti varhaisemman tradition tärkeät piirteet ja tekstit.⁵ Seremonioiden kyky sopeutua aikaan ja uusiin näkemyksiin ei tarkoittanut, että ne olisi voitu toimittaa miten tahansa. Muutoksissa oli kyse pitkän ajan kehityksestä. Ajallisesti lyhyessä hetkessä seremonioiden piti noudattaa toistuvia kaavoja.

Kirkon seremonioista tuli keskiajalla yhä yksityiskohtaisempia ja alueellisesti sekä kirkollisesti yksilöllisempiä. Seurakunnan yhteisen jumalanpalveluselämän luominen edellytti siksi kirjoitettua ja pikkutarkkaa tietoa seremonioiden toimittamisesta.⁶ Tämän seurauksena 800-luvulta eteenpäin Euroopassa kirjoitettiin runsaasti erilaisia seremoniaoppaita.⁷ Seremonioille, kuten messulle, oli

¹ Grimes 2014, 194.

² Rituaali ja seremonia voidaan nähdä samanlaisena tai eroavana käsitteenä ja ilmiönä. Puhun asiasta lisää käsite-luvussa.

³ Addis & Arnold 1960, 132. Katso myös Crichton 1992a, 9.

⁴ Partner 1990, 111; Wainwright 1992, 548.

⁵ Monti 2012, xviii, 4–7; Larson-Miller 1997, ix–x; Petersen et al. 2004, 1; Wainwright 1992, 548; Paravicini-Bagliani 2000, 55; Bell 1992, 123.

⁶ Harper 1993, 13; Monti 2012, 11–12; Wybrew 1992, 486; Jungmann 1986a, 70, 75, 97; Howell 1992, 285–286; Heffernan 2005, 70–71; Spatz 2005, 306; Krochalis & Matter 2005, 393–394; Hughes 2004, xxx, xxxvi–xxxvii.

⁷ Monti 2012, 12; Jungmann 1986a, passim, mutta erityisesti 7–127; Krochalis & Matter 2005, 393. Aiemmistä oppaista katso myös Heffernan 2005, 67–71.

tyypillistä, että ne sisälsivät päivän, ajankohdan ja alueen mukaan vaihtuvia osia. Käytössä oli paljon uusia ja vanhoja seremonioiden opaskirjoja. Seremonioiden täsmälliseen toimittamiseen tarvittavaa tietoa ei koottu yhteen, vaan se löytyi lukuisista oppaista.⁸ Oppaat antoivat seremonioille mallin, jota toimittamisessa pyrittiin seuraamaan tarkasti. Seremonian piti toistua samanlaisena kaikissa toimituskerroissaan.⁹ Toistoilla luotiin vakautta¹⁰ ja arvoa traditiolle¹¹, joka auttoi seurakuntalaisia ymmärtämään seremonioiden tarkoituksia ja merkityksiä¹² sekä vahvisti Jumalan kunnioittamista.

Seremonian muodon toistuvuuden vaatimus, tiedon hajanaisuus sekä sen lähteiden määrä vaikeuttivat seremonioiden parissa toimineiden työtä ja saattoivat johtaa poikkeamiin niiden traditionaalisessa muodossa. Kuuriassa seremonia-asioista ja niiden toimittamisesta huolehti seremoniamestareiden virkakunta.¹³ Seremoniamestari Johann Burchardin¹⁴ seremonialliset muistiinpanot mahdollistavat toimituksissa ilmenneiden poikkeamien ja niihin suhtautumisen tutkimisen. Traditiopoikkeama on siis ilmiö, jota tutkin. Kun puhun ihmisten suhtautumisesta poikkeamiin, käytän usein käsitettä virhe, joka perustuu ihmisten näkemykseen poikkeaman laadusta. Burchard esimerkiksi koki usein poikkeamat virheinä. Virhe tarkoittaa jonkun toimituksessa havaitsemaa seikkaa, joka erosi hänen mielestään siitä seremoniamuodosta, jonka hän uskoi olevan oikea. Poikkeamiin ei suhtauduttu vain yhdellä tavalla, eikä sama seikka ollut kaikkien mielestä virhe.¹⁵

1.1. Tutkimuskysymys

Pro gradu -tutkielmani pääkysymys on: Miten paavillisten seremonioiden muotoa ja niiden poikkeamia määritettiin Johann Burchardin muistiinpanoissa? Tutkin paavi Innocentius VIII:n¹⁶ aikana vuosina 1484–1492 Roomassa toimitettuja seremonioita. Pääkysymykseeni vastaaminen edellyttää Burchardin esiintuomien seremoniallisten poikkeamien ja niihin liittyvien keskusteluiden

⁸ Hughes 2004, xxvii–xl, mutta erityisesti xxx ja xxxvi; Krochalis & Matter 2005, 393–418; Jungmann 1986a, 97; Hope & Woolfenden 1992, 96–100; Dudley 2005, 195–196, 205–206; Spatz 2005, 305–307.

⁹ Petersen et al. 2004, 1; Bell 1992, 123; Stewart & Strathern 2014, 128.

¹⁰ Petersen et al. 2004, 1.

¹¹ Bell 1992, 123.

¹² Lempiäinen 2004, 18.

¹³ Esittelen virkakuntaa ja sen tehtäviä tarkemmin luvussa kaksi.

¹⁴ Eli n. 1450–1506. Burchardin nimestä on käytetty monia muotoja. Hän itse käytti muotoa Johannes Burckardus. Käytän englanninkielisessä tutkimusperinteessä esiintyvää muotoa, koska se sopeutuu suomeen paremmin. Tosin saksalainen Burckard olisi yhtä toimiva.

¹⁵ Avaan käsitteitä poikkeama ja virhe tarkemmin käsiteluvussa.

¹⁶ Giovanni Battista Cibo, 1432–1492, paavina 1484–1492.

tutkimista. Vastaaminen rakentuu seuraavien alakysymysten ratkaisemisen varaan: Kuka esitti tai sai esittää näkemyksiä seremonian muodosta? Millaisia poikkeamia seremonioissa sattui tai katsottiin sattuneen? Miten poikkeamiin suhtauduttiin? Mistä poikkeamat johtuivat? Mitä niistä seurasi tai saattoi seurata? Kahta viimeistä voidaan kohdentaa näin: oliko poikkeamilla yhteyksiä tai vaikutusta kirkon seremonialliseen traditioon?

Kirkollisten seremonioiden tutkimuksessa kirkon keskus, Rooma, on tärkeä. Avignonin paaviuden ja suuren skisman jälkeen paavillisesta Roomasta rakennettiin 1400-luvun loppupuolella jälleen italialaista ja eurooppalaista keskusta.¹⁷ Seremoniat osoittivat paavin istuimen ylivaltaa ja olivat siten osa sen voiman palautusta.¹⁸ Samalla ne olivat hengellisesti tärkeitä Jumalan kunnioittamisen ilmentäjinä. Tarkastelen ajanjaksoa, jolloin seremoniatiedon yhtenäistämisen ja niihin liittyvän päätösvallan keskittämisen voisi olettaa olleen kirkon tärkeimpiä tavoitteita sen jokapäiväisessä uskonelämässä. Innocentius VIII:n pontifikaatti on jäänyt aiemmin vähemmälle huomiolle, vaikka se edustaa aikaa juuri ennen voimakasta kritiikkiä aikalaisilta ja tutkijoilta saaneita Aleksanteri VI:n ja Julius II:n kausia. Tästä syystä on tarpeen selvittää, miten seremonioita tuolloin määritettiin kirkon vahvistuvassa keskuksessa.

Seremonioiden muodon ylläpitämisessä ja yhtenäistämisessä avainasemassa olivat henkilöt, jotka toimivat seremonioiden parissa. Seremoniamestari Burchardin muistiinpanot ovat siksi tärkeä lähde ja tutkimuskohde. Virkansa ja seremonioita kohtaan muutenkin osoittamansa kiinnostuksen takia hän oli tärkeä seremoniallinen toimija Roomassa. Hän järjesti, suunnitteli ja ylläpiti seremonioita sen mukaan, mikä oli hänen ammatillinen näkemyksensä toimitusten muodosta. Burchard kirjoitti seremonioista runsaasti, mistä paras esimerkki ovat hänen laajat muistiinpanonsa. Ne antavat äänen paitsi Burchardin myös monien muiden seremoniallisten tahojen, kuten paavin ja diplomaattien, käsityksille. Kaikki eivät nähneet seremonian muotoa samalla tavalla, mikä johti usein keskusteluihin ja kiistoihin, joiden kautta määritettiin tai määrättiin tapa, jolla seremonia toimitettiin.

Burchardin esiintuomat traditiopoikkeamat, seremoniallisten toimijoiden mielestä usein virheet, tarjoavat pääkysymyksen ratkaisemiselle hedelmällisen pohjan. Poikkeama toimituksessa avaa

¹⁷ Visceglia 2013, 269.

¹⁸ Partner 1990, 111; Schimmelpfennig 1992, 251.

tilaisuuden tarkastella, miten sen havainneet tahot ymmärsivät seremonioita, suhtautuivat niihin¹⁹ ja edelleen määrittivät niitä ja niiden poikkeamia. On muistettava, että kyse on ihmisten mielipiteistä. Kaikki eivät nähneet samaa asiaa virheellisenä, eikä seremoniaoppaiden ohjeista huolimatta seremonioiden toimittamiselle ollut yhtä ainoaa tapaa. Rituaalivirhetutkimus selvittää, kuka saa sanoa, milloin ja miten toimitus on virheellinen.²⁰ Siten selvittämällä, ketkä osallistuivat keskusteluihin traditiopoikkeamista ja miten heidän käsityksiinsä suhtauduttiin, nähdään, keiden näkemyksillä oli merkitystä seremonia-asioissa.

Poikkeamien muoto kertoo, mikä sai ja saattoi erota traditiosta ennen kuin joku näki toimituksessa virheen. Poikkeamiin suhtautumisen selvittäminen kertoo ihmisten suhteesta niihin, mutta myös seremonioiden muodon määrittämisestä. Loput kysymykset selittävät syiden ja seurausten kautta, miten seremonioita ja niiden poikkeamia määritettiin ja millaisia ajatusmalleja sen taustalla vaikutti. Tutkin siis seremoniallisten tahojen käsityksiä siitä, mikä oli heidän näkökulmastaan traditionaalisesti sopivaa ja miksi. Samalla selviää, mitkä seikat ja tahot vaikuttivat seremonioihin.

Burchardin muistiinpanot sisältävät runsaasti merkintöjä, joissa hän vain toteaa jonkin seikan olleen jonkun mielestä virhe. En kuvaile kaikkia traditiopoikkeamia, vaan nostan aineistosta esiin edustavia tapauksia, jotka auttavat valottamaan Rooman seremoniallista elämää. Kirkon seremonioissa ilmenneitä traditiopoikkeamia on tutkittu aiemmin erittäin vähän.²¹ Siten ei ole olemassa pohjaa, jonka kautta voisin jaotella niitä. Tästä syystä graduni tehtävä on kehittää pohjaa traditiopoikkeamien jaottelulle. Se tapahtuu samalla kun vastaan kysymykseeni siitä, millaisia poikkeamia seremonioissa ilmeni. Tästä syystä tarkastelen luvuissa 3–6 erilaisia seremoniakokonaisuuksia ja niiden sisällä ilmenneitä traditiopoikkeamia. Malli, jonka mukaan niitä lajittelen, on siis jo yksi tutkimustulokseni.

Graduni toisessa luvussa avaan tulkintani lähtökohtia esittelemällä ja analysoimalla seremoniamestari Burchardin virkatehtäviä. Rituaalivirheiden tutkimuksessa on metodisesti tärkeää ymmärtää, miksi ja miten joku kirjoitti virheistä.²² Lisäksi selitän luvussa käsitteeni. Olen sijoittanut ne toiseen lukuun, koska niiden selittäminen vaatii sekä kirjallisuuden että lähdeaineiston käyttöä. Luvuissa 3–6 vastaan

¹⁹ Schieffelin 2007, 17; Hüsken 2007b, 343–344, 361.

²⁰ Hüsken 2007c, passim.

²¹ Rituaalivirhetutkimus on melko uusi tieteenala, eikä sitä ole harjoitettu erityisen paljoa historiatieteen parissa. Tarkastelen tutkimustilannetta tarkemmin luvussa 1.3.

²² Buc 2001, 8–9; Hüsken 2007b, 343.

alakysymyksiini analysoimalla traditiopoikkeamia ja seremonioiden muodosta käytyjä keskusteluita. Luvut sisältävät toisistaan merkittävästi eroavia kokonaisuuksia, kuten luvun kolme jumalanpalveluselämä ja luvun neljä kulkueet sekä diplomaattiset vastaanotot. Selitän ja perustelen käsittelylukujen sisällön niiden alussa. Luvussa kolme määritän poikkeamakategoriajaottelun, koska luvun monet tapaukset sisältävät kaikkia tapaustyyppejä. Jaottelu perustuu lähdeaineistoon, ja selitän jakoa tarkemmin luvun kolme alaluvuissa.

Luvuissa 4–6 en seuraa otsikollisesti poikkeamakategorioita, vaan mainitsen ainoastaan kategorian, mihin tapaus kuuluu ja tarkastelen sitä. Tapausten vähäisen määrän takia lukuja 4–6 ei ole järkevää rakentaa noudattamaan orjallisesti kategorijaottelua. Luku kuusi koostuu erilaisista tilaisuuksista, joissa ilmeni vähän, mutta silti merkittäviä poikkeamia. Yksittäisen seremoniakokonaisuuden vähäisen poikkeamamäärän vuoksi ei ole järkevää antaa niille kaikille omaa lukua. Sen sijaan olen koonnut tilaisuudet yhteen päälukuun. Tutkielmani lopettaa päätäntö, jossa vastaan osakysymysteni ratkaisujen pohjalta pääkysymykseeni.

Vastaan alakysymyksiini seremonia- ja kategorijaotteluun perustuvissa luvuissa, en temaattisesti kunkin kysymyksen pohjalle rakentuvissa luvuissa. Aiemman tutkimuksen puutteen vuoksi on tyyppijaottelun kehittäminen tärkeä osatehtävä ja tutkimustulos. Jaottelun kehittäminen edellyttää poikkeamien muodosta kertomista jolloin samalla voidaan huomioida myös muut kysymykset. Koska poikkeama on paljolti näkökulmallinen kysymys, olisi tällainen analyysi olennainen osa kaikkia temaattisesti rakentuvan tutkielman lukuja, jotta esimerkiksi sen syitä voitaisiin selittää ymmärrettävästi. Olen valinnut työni rakenteeksi poikkeamatyyppeihin perustuvan jaottelun, jolloin pystyn tekemään analyysiä alakysymysteni avulla ja muodostamaan mallin traditiopoikkeamien jaottelulle.

Miksi tutkisimme traditiopoikkeamia tai käsityksiä niistä? Amerikkalaista epäonnistujakäsitystä tutkinut Scott Sandage on todennut, että epäonnistujista – virheet voivat johtaa epäonnistumisiin – kirjoittamista pidettiin 1800-luvulta 1970-luvulle masentavana, haitallisena ja tappiollisena.²³ Epäonnistumiseen ja virheisiin ei pitäisikään suhtautua näin synkästi nykypäivänä, jolloin tiedot niistä saattavat levitä nopeasti laajalle. Virheistä ja niiden seurauksista ei pidä vaieta, vaan niistä on

²³ Sandage 2005, 8–9.

opittava. Gradussani huomataan, että virheiden tutkiminen ja niistä lukeminen voi olla kannustavaa, hyödyllistä ja jopa huvittavaa. Traditiopoikkeamaa, virhettä tai epäonnistumista ei kannata ymmärtää tuhoksi, vaan tilaisuudeksi, josta voi oppia ja jonka voi myöhemmin korjata tai välttää. Virheitä on monenlaisia ja ensi näkemältä ne voivat johtua monesta seikasta. Pohjimmiltaan niiden ja jopa epäonnistumisen takana voi olla yksi laaja syy, jonka tiedostaminen auttaa ymmärtämään virheitä ja myös muiden eroavia käsityksiä asioista.

1.2. Lähdemateriaali

Pro graduni aineistona toimivat erinäiset versiot Johann Burchardin muistiinpanoista. Hän kirjoitti muistiinpanojaan säännöllisesti toimiessaan paavin seremoniamestarina vuosina 1483–1506. Koko pitkän ja monimuotoisen, ajan mittaan laajenevan, aineiston käsittely ei ole gradussa järkevää. Rajaen käsittelyn koskemaan paavi Innocentius VIII:n pontifikaattia elokuusta 1484 kesäkuuhun 1492. Innocentius kuoli vuoden 1492 heinäkuussa, mutta Burchardin muistiinpanoissa on todennäköisesti aineiston katoamisesta johtuva katkos kesäkuusta joulukuuhun 1492.²⁴ Huomioin pari tärkeää seikkaa paavi Sixtus IV:n²⁵ ajalta sekä hänen ja Innocentiuksen väliseltä interregnumin ajalta. Rajauksen ulkopuolelle jäävät muistiinpanojen laajin Aleksanteri VI:n aikaa käsittelevä osa, Pius III:n lyhyt pontifikaatti ja Burchardin elämän loppuvuodet, jotka sijoittuvat Julius II:n paaviuden alkuun.

Katkoksen harmillinen ajankohta tarjoaa oivallisen rajauskohdan aineistolle. Muistiinpanojen alkuvuosiin keskittyminen on muutenkin perusteltua. Siten on helpompi ymmärtää Burchardin suppeasta laajemmaksi kehittyvää merkintätyyliä ja seremonioiden kannalta olennaisten henkilöiden toimintaa ja vaihtuvuutta. Samalla hahmottuvat eri tahojen näkemykset seremonioista, niiden toimitustavat ja traditiopoikkeamien lajit ja seuraukset myöhempää tutkimusta varten. Innocentiuksen pontifikaatti ja sitä edeltäneiden kuukausien tapahtumat muodostavat tiiviin ja riittävästi aineistoa sisältävän noin kahdeksan vuoden ajanjakson tutkimuksen tarpeisiin.

²⁴ Burchard 1906, 371; Burchard 1910, 349. Innocentius kuoli 25.7.1492 sairastuttuaan vakavasti. Burchardin muistiinpanot jatkuvat vasta vuoden 1492 joulukuun alussa kuukausia sen jälkeen, kun kirkon varakansleri Rodrigo Borgia (1431–1503) oli valittu ja kruunattu paavi Aleksanteri VI:ksi. Muistiinpanojen puuttuva osa lieene kadonnut, sillä on epätodennäköistä, että Burchard olisi voinut lähteä lomalle paavin kuoleman, interregnumin, konklaavin ja paavin kruunajaisten keskellä. Vähintään on oletettava, että hän olisi kirjoittanut niistä edes jotain muistiinpanoihinsa.

²⁵ Francesco della Rovere, paavina 1471–1484, eli vuosina 1414–1484.

Burchardin muistiinpanot eivät ole edes Innocentiuksen ajalta niin yhtenäinen kokonaisuus kuin voisi toivoa. Burchard oli esimerkiksi paavin luvalla kotikaupungissaan lomalla ja hoitamassa asioitaan parin kuukauden ajan vuosina 1487 ja 1488. Tuolta ajalta hän kirjasi joitain huomioita kollegoidensa antamien tietojen pohjalta.²⁶ Vuosisadat ovat tehneet tehtävänsä, ja tutkimani jakso sisältää yhden laajan katkoksen. Katkos alkaa kesäkuun 1490 alussa sen jälkeen, kun Burchard oli saanut luvan lähteä kotikaupunkiinsa hoitamaan raha-asioita. Muistiinpanojen seuraava merkintä on vasta vuoden 1491 elokuun alusta.²⁷ Pitkä katkos ja sitä edeltävät sekä seuraavat merkinnät antavat olettaa, että kyse on aineiston katoamisesta, eikä vain poikkeuksellisen pitkään jatkuneesta lomasta.

Tunnetuimmat latinankieliset editiot Burchardin päiväkirjasta ovat L. Thuasnen ja Enrico Celanin kokoamia.²⁸ Celanin editio on myöhempi ja kriittisessä mielessä arvostetumpi. Thuasnen editio jakautuu kolmeen osaan, joista ensimmäinen kattaa graduni käsittelemän ajanjakson. Kaikki kolme osaa ovat saatavissa faksimile-versioina. Celanin *Liber Notarum* on kaksiosainen, ja ensimmäinen osa kattaa vuodet 1483–1496. Se lienee helpoiten saatavissa kaukolainaksi Upsalan yliopiston kirjastosta. Käytän pääaineistonani Celanin editiota.²⁹ Tarkastelen sen pohjalta vuosia 1483–1492, ja tekemäni käännöslainaukset perustuvat siihen. Käännän itse kaikki lainaukseni latinasta suomeksi. Tiedonhaussa ja kääntämisessä avuksi on Arnold Mathewin Thuasnen ensimmäiseen osaan perustuva englanninkielinen käännös.³⁰ Vastuu mahdollisista käännösvirheistä kuuluu minulle.

Burchardin muistiinpanoja hyödyntävän tutkimuksen on syytä pohjautua Celanin editioon. Moni Thuasnen tekstikohta on virheellinen Celaniin verrattaessa. Virheiden takia moni asia saa Thuasnella ja Mathewilla erilaisen luonteen kuin Celanilla.³¹ Merkitsen alaviitteisiin silti sivunumerot Celanin

²⁶ Burchard 1906, 208–209, 237–239; Burchard 1910, 196–197, 225–226.

²⁷ Burchard 1906, 311; Burchard 1910, 296–297. Katkoksen aikana kuoli San Marcon kardinaali, joka oli tärkeä seremoniatiedon lähde Kirkkovaltiossa ja merkittävä keskustelukumppani Burchardille seremonioiden muodon suhteen.

²⁸ Burchard 1906; Burchard 1883; Burchard 1885. Osia Burchardin alkuperäisistä säilyneistä folioista ja niiden kopioista säilytetään muun muassa Vatikaanissa, Napolissa ja Münchenissä. Aiheesta tarkemmin katso Setton 1978, 390; Marini, Piero, 'The *Magistri Caeremoniarum* custodians and promoters of the roman liturgy.' [http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2006/documents/ns_lit_doc_20061031_magistri-caeremoniarum_en.html]. Luettu 9.2.2017. Katso myös Mathew 1910, xxiv–xxviii sekä Celani 1906.

²⁹ Koska Celanin editiota on suhteellisen hankala saada luettavaksi, annan merkittävissä ja traditioon viittaavissa analyysitapauksissani alaviitteissä tärkeimmät kohdat alkukielisenä tekstinä.

³⁰ Burchard 1910. Thuasnen editio ja Mathewin käännös sisältävät Burchardin kollegan ja vihamiehen Paris de Grassiksen alaviitehuomioita. Näissä hän saattaa väittää Burchardin olleen väärässä ja toisen tahon oikeassa jonkin seremonian suhteen. Huomioiden suhteen on oltava varauksellinen, sillä ne tehtiin alkuperäistä merkintää myöhemmin. Tällöin seremonia oli saattanut jo muuttua muotoaan. Lisäksi graduni avaa traditiopoikkeamia Burchardin, ei de Grassiksen kautta, joten en kiinnitä hänen merkintöihinsä enempää huomiota. De Grassiksen viitteistä katso esim. Burchard 1910, 139; Burchard 1883, 192; Setton 1978, 390.

³¹ Katso esim. Burchard 1906, 146; Burchard 1883, 189; Burchard 1910, 137.

editiosta ja Mathewin käännöksestä. Käännös on saatavissa ilmaisena PDF-tiedostona, joten se avaa puutteistaan huolimatta helpoiten oven Burchardin muistiinpanoihin. Päätelmäni ja käännökseni nojautuvat ensisijaisesti ja lähes pelkästään Celaniin. Sen katsotaan edustavan parhaiten Burchardin muistiinpanoja, ja uudemmat tutkimukset nojaavat siihen. Oletan Celanin välittävän aineiston meille siten, että niiden avulla voidaan vastata tutkimuskysymyksiini. Celani – kuten Thuasnekin – on jättänyt pois joitain vähäisiä, kuten nimilistoja ja kynttilöiden valmistusta koskevia numeerisia, seikkoja.³² Poisjätetyissä tiedoissa ei tällä perusteella ole mitään gradulleni erityisen tärkeää tietoa.

Muistiinpanot eivät ole ainoa Burchardia koskeva³³ tai edes hänen tuottamansa lähde. Hän osallistui monien seremoniaoppaiden kokoamiseen³⁴ ja viittasi niihin muistiinpanoissaan.³⁵ Vuonna 1487 paavi toimitti hänelle ja Pienzan piispalle kahdeksan muinaista seremoniaopasta, joiden pohjalta he kokosivat uuden oppaan.³⁶ Oppaiden lähdekäyttöä käsittelevän teoksen laatinut Andrew Hughes on todennut, että toimitusten tutkimuksen on aloitettava itse teksteistä. Hän ja merkittävä keskiajan liturgian tutkija Cyrille Vogel esittävät, että niiden luonnetta ja kehitystä ymmärretään parhaiten tutkimalla vain, mitä toimituksissa tehtiin. Vogelien mukaan tärkeintä ovat toimitusten toistuvat osat.³⁷ Graduni lähtökohta ja aineisto eivät silti ole opaspohjaisia. Burchardin muistiinpanot kertovat toteutuneista seremonioista, eivätkä ne tarjoa kuin harvoin muoto-ohjeita.³⁸ En liioin käytä lähteenä mitään monista seremoniaoppaista niiden määrän ja tiedon hajanaisuuden vuoksi. Yhden seremonian ihannerakenteen selvittämisen vuoksi saattaisin joutua tukeutumaan useaan eri oppaaseen.³⁹

Opaspohjaiseen seremoniatutkimukseen liittyy sen tärkeydestä huolimatta merkittävä ongelma. Kirkon seremonioita tutkineen Agostino Paravicini-Baglianin mukaan niiden toimittamiseen liittyvän aineiston puutteen takia, monet tutkimukset jäävät ihannemuotojen tarkastelun tasolle.⁴⁰ Burchardin muistiinpanot tarjoavat harvinaisen mahdollisuuden päästä käsiksi seremonioiden toimittamiseen. Tehtäväni ei ole tutkia Burchardin tai hänen aikaistensa oppaiden määrittämiä ihanteita. Sen sijaan

³² Editioista poistetuista tiedoista katso esim. Mallett 1971, 292; Mathew 1910, xxix.

³³ Burchardista itsestään on säilynyt useita erilaisia dokumentteja muun muassa Vatikaanin arkistoissa. Aiheesta katso esim. Setton 1978, 388–391; Daniels 2013, 127.

³⁴ Katso esim. Jungmann 1986a, 135; Dudley 2005, 206; Schimmelpfennig 1973, 136–138; Worstbrock 2009, 302–305.

³⁵ Katso esim. Burchard 1906, 91–95; Burchard 1910, 86–90.

³⁶ Burchard 1906, 184; Burchard 1910, 175; Schimmelpfennig 1973, 137.

³⁷ Hughes 2004, xxvii–xxviii.

³⁸ Burchardin muistiinpanot voidaan silti halutessa mieltää tietynlaiseksi käytäntöön perustuvaksi seremoniaoppaaksi.

³⁹ Yksittäinen opas ei sisällä läheskään kaikkea seremonian toimittamiseen tarvittavaa tietoa. Näin ei ole edes missaalien eli messun opaskirjojen kohdalla. Katso esim. Lippe 1899; Lippe 1907 ja vertaa Burchard 1906; Burchard 1910.

⁴⁰ Paravicini-Bagliani 2000, xix.

valotan hänen muistiinpanojensa avulla varsinaisia toimituksia ja toimituksellisten poikkeamien paljastamia käsityksiä. Tämän takia en kasvata aineistoni määrää kohtuuttomasti ottamalla lähteeksi monia seremoniaoppaita ja kuvaile vain toimitusten ihannemuotoja, joista on jo olemassa tutkimusta.

Oppaiden avulla Burchardin muistiinpanoista voisi löytyä lisää traditiopoikkeamia, ja ne auttaisivat selittämään ehkä hieman tarkemmin, mikä toimituksessa oli poikkeavaa. Tehtäväni on kuitenkin luoda perustaa traditiopoikkeamien jaottelulle ja tutkia niitä, ei luetteloida kaikkia poikkeamia seremonioissa. Lisäksi tutkin traditiopoikkeamiin liittyviä käsityksiä, ja poikkeama voi kertoa ihmisten käsityksistä vain silloin, kun se on huomattu ja esiintuotu. Tukenani käytän seremonioiden ihannemuotoihin liittyvää tutkimuskirjallisuutta, joka auttaa avaamaan ja selittämään asioita, jotka jäisivät hämäräksi pelkästään Burchardin perusteella.

Eri yhteyksissä Burchardin muistiinpanot on tulkittu lajiltaan tai otsikoltaan ongelmallisesti. Thuasne nimesi editionsa *Diariumiksi*, mistä kumpuaa ongelmia. Nimi on käännetty usein englannissa *diaryksi* ja saksassa *Tagebuchiksi*.⁴¹ Molemmat kääntyvät päiväkirjaksi, joksi myös *diarium* on käännettävissä. Sana ohjaa helposti ajatukset nykyaikaiseen päiväkirjaan, johon voidaan merkitä esimerkiksi salaisuuksia, pohtia tunteja tai kirjata ylös päivän tapahtumia. Keskiajan *diariumilla* oli aivan erilainen merkityssisältö. Suomessa tunnettu esimerkki lienee *Diarium Vadstenense*, johon kirjattiin luostariin liittyneitä tapahtumia.⁴² Muistiinpanoissa on hieman luostaridiaarien piirteitä. Ne eroavat diaareista etenkin siinä, että niiden piti auttaa Burchardia viranhoidossa. Ne käsittelevät yksityiskohtaisesti seremonioita, eivät aikansa tapahtumia. Siten päiväkirja, *diarium* teknisenä terminä ja suomennos diaari eivät sovi kuvaamaan Burchardin merkintöjä ja niiden sisältöä.

Toisinaan Burchardin muistiinpanot on nähty historiankirjotuksena. Ne muistuttavat keskiajan historiankirjoituksen lajityypeistä hieman annaaleja ja kronikoita noudattamalla yleensä kronologisen tarkkaa etenemistä. Ne kuitenkin yhdistävät annaalien tapahtumaluettelomaista toteavaa tyyliä kronikoiden kertovampaan otteeseen, eivätkä rajoitu vain listaamaan tapahtuneita asioita. Burchard ei ole käyttänyt sellaisia kirjallisia konventioita, jotka antaisivat olettaa teoksen olevan keskiaikaista historiankirjoitusta. Muistiinpanot eivät ole, eikä niiden ole tarkoitus olla kirjallisesti korkeatasoisia,

⁴¹ Katso esim. Mathew 1910; Mallett 1971, 12; Oliger 1934, 222–232; Parker 2003; Glaser 1921; Daniels 2013, 127.

⁴² Lamberg 2007, 19, 259, 285, 301, 303, 317, 354.

viihdyttäviä tai moraalisesti opettavaisia.⁴³ Niitä ei siis pidä eikä edes voida ymmärtää ainakaan ensisijaisesti historiankirjoitukseksi.

Celanin otsikko *Liber Notarum* on Burchardin merkintöjä parhaiten kuvaava. Tosin se ja *Diarium* ovat ongelmallisia, koska Burchard ei liene itse nimennyt merkintöjään. Nimet ovat editorien keksintöä. Celanin otsikointi välttää *Diariumin* ongelmat. *Liber Notarum* kääntyy esimerkiksi merkintöjen tai muistiinpanojen kirjaksi eli yksinkertaisemmin muistiinpanoiksi. Termi tiivistää Burchardin merkintöjen sisällön ja laadun. Niissä on kyse nooteista, jotka kertovat, mitä seremonioissa tapahtui ja mitä niiden suhteen kannattaa ottaa huomioon. Tästä syystä käytän myös itse Burchardin merkinnöistä käsitettä muistiinpanot.⁴⁴

Muistiinpanojen seremoniallisesta painotuksesta huolimatta ne eivät ole perinteinen seremoniaopas, eikä Burchard tarkoittanut niitä sellaiseksi. Burchard ei anna erityisiä muoto-ohjeita seremonioille, vaan kertoo, mitä eri tilaisuuksissa tapahtui ja mitä niissä oli tarpeen ottaa yksityiskohtienkin tasolla huomioon. Tosin ajoittain Burchard on saattanut merkitä niihin hieman tarkempia muoto-ohjeita esimerkiksi hautajaisseremonioista ja kulkueista.⁴⁵ Muistiinpanoillaan Burchard aloitti kirkon parissa uuden seremoniallisten muistiinpanojen lajityypin, jota myöhemmät seremoniamestarit määrättiin ylläpitämään.⁴⁶ Hänen muistiinpanojensa laajaan lukemiseen ja tutkimuskirjallisuuteen perustuvan tulkintani mukaan, hän teki muistiinpanoja välttääkseen ongelmatilanteita ja poikkeamia sekä tarvetta tarkistaa oikeita seremoniamuotoja jatkuvasti lukuisista muista lähteistä.⁴⁷

Tyypillisessä muistiinpanossaan Burchard kertoo, mitä seremonian yhteydessä tapahtui tai miten siihen valmistauduttiin. Hän saattaa kertoa kulkueesta, papiston vaatetuksesta, rukouksista tai messuun tiettyinä päivinä kuuluneista harvinaisista toimituksista. Yksittäistä seremoniaa tai sen osaa käsittelevät merkinnät ovat usein suppeita. Muistiinpanojen seremonioiden toimittamisesta antama

⁴³ Mäkinen 2015, 61; Lamberg & Lahtinen & Niiranen 2008, 41–42.

⁴⁴ Tässä yhteydessä on mainittava, että Burchardin muistiinpanojen laajuus mahdollistaa monenlaisen tutkimuksen. Ne sisältävät paljon myös seremonioiden ulkopuolisia seikkoja. Tosin niiden osuus merkintöjen massasta jäänee kokonaisuudessa vähäiseksi.

⁴⁵ Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim.

⁴⁶ Setton 1978, 390; Marini, Piero, 'The Magistri Caeremoniarum custodians and promoters of the roman liturgy.' [http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2006/documents/ns_lit_doc_20061031_magistri-caeremoniarum_en.html]. Luettu 9.2.2017; Schimmelpfennig 1992, 254.

⁴⁷ Burchard myös määräsi muistiinpanoilleen hieman tämänkaltaisen tehtävän. Käsittelen sitä luvussa 2.1. Katso myös Setton 1978, 389.

tieto onkin usein pohjattava merkintöjen suureen määrään. Osin tästä syystä keskityn gradussani traditiopoikkeamiin. Kun toimituksessa sattui jonkun mielestä virhe tai seremonian muodosta käytiin keskustelua, antaa Burchard huomattavasti enemmän tietoa kuin pelkän maininnan. Tosin moni poikkeamakin jää maininnan tasolle. Burchardin kuvauksia tutkimalla päästään käsiksi tilanteeseen, jossa toimitettu seremonia eroaa tai uhkaa erota jonkun ihanteesta ja paljastaa sen vuoksi ihmisten käsityksiä asiasta. On turha odottaa, että Burchard kertoisi kompastelevista kardinaaleista tai pudonneista ehtoollisleipäästioista. Jos niin on tapahtunut, on Burchard vaiennut asiasta.

Tutkielmalleni suureksi hyödyksi on ollut Ute Hüskenin toimittama *When Rituals go Wrong* -teos. Sen artikkelit ovat auttaneet työni tutkimuksellisessa asemoinnissa ja antaneet eväitä sen tekoon. Philippe Bucin teos keskiajan poliittista rituaaleista oli lohdullinen siinä mielessä, että se tarjosi tiedon, etten ole suinkaan ainoa keskiajan virheellisistä seremonioista kiinnostunut. Joseph Jungmannin kaksiosainen tutkimus messusta ja James Montin tutkimus kirkollisista toimituksista auttoivat ymmärtämään ja avaamaan monia asioita paremmin. Samaa hyötyä tarjosivat laajat artikkelipohjaiset liturgiaa ja sen tutkimusta avaavat teokset *The Study of Liturgy*⁴⁸ ja *The Liturgy of the Medieval Church*⁴⁹. Metodiseen ajatteluuni ovat vaikuttaneet Susanna Fellmannin ja Marjatta Rahikaisen toimittama *Historical Knowledge* -teos sekä Markku Hyrkkäsen luennot ja *Aatehistorian mieli* -teos.

1.3. Aiempi rituaalivirhe- ja kuurian seremoniatutkimus

Rituaalivirheiden⁵⁰ tutkimus on melko uusi ja harvalukuinen tieteenala. Sen parissa on tutkittu monia ilmiöitä monien tieteenalojen harjoittajien toimesta. Historiatieteessä rituaalivirheiden tutkimus on vähäistä. Philippe Bucin essee keskiajan poliittisista, ei-kirkollisista rituaaleista⁵¹ on hyödyllinen, sillä hän käsittelee myös virherituaaleja. Paravicini-Bagliani on kirjoittanut artikkelin kanonisointiseremoniasta ja siihen kuuluneesta paavin ilmoituksesta erehtymisen mahdollisuudesta. Kyse on seremoniaan kuuluneesta osasta ja sen käsittelystä, ei virheestä, joten artikkeli ei liity suoraan

⁴⁸ Jones et al. 1992.

⁴⁹ Heffernan & Matter 2005b.

⁵⁰ Tässä luvussa käytän seremonian sijasta paljon termiä rituaali, koska monien eri kulttuurien yhteydessä tehdyissä tutkimuksissa puhutaan yleensä rituaaleista. Tutkimuskirjallisuudessa termejä rituaali ja seremonia – kirkollisessa yhteydessä myös liturgia – käytetään paljon synonyymeinä. Puhun jokaisen termin määritteistä käsite-luvussa.

⁵¹ Buc 2001.

graduni aiheeseen.⁵² Työni kytkeytyy rituaalivirhetutkimuksen laajaan kenttään ja sen sisällä historiatieteelliseen, kirkon seremonioita tutkivaan, haaraan. Ennen kuin esittelen lyhyesti rituaalivirhetutkimuksen historiaa ja sen nykytilannetta sekä perustelen tutkielmani tutkimuksellisen tarpeen, on sanottava muutama sana Johann Burchardia koskevasta tutkimuksesta.

Burchardia koskevasta tutkimuksesta olisi hyötyä, koska hän on tärkeimmän lähteeni tekijä. Lisäksi lähdeaineistossa esiintyy muita henkilöitä, joiden näkemyksiä tutkin. Burchardia käsittelevä tutkimus auttaisi avaamaan hänen näkemyksiään ja yhteyksiään kyseisiin henkilöihin. Valitettavasti Burchardia on tutkittu vähän, eikä hänestä ole olemassa laajempaa tutkimusta. En ole liioin löytänyt laajempaa tutkimusta, joka perustuisi pääosin hänen muistiinpanoihinsa. Burchardista on kirjoitettu muutamia artikkeleita ja hyödyllisiä kuvauksia muissa tutkimuksissa. Käytän näitä hänen elämänsä pääpiirteiden kuvaamiseen pääluvussa kaksi.

Burchardista on esitetty paljon irtohuomautuksia monissa tutkimuksissa ja tekstieditioissa. Näkemykset ovat usein kielteisiä, ristiriitaisia ja oudosti tulkittuun lähdeyöhön nojaavia.⁵³ En erittele näkemyksiä, koska Burchardin historiakuva ei ole osa tutkimustehtävääni. On todettava, että biografinen tutkimus Burchardista olisi eduksi kaikille, jotka hyödyntävät hänen muistiinpanojaan. Burchardin seremoniallisista käsityksistä muodostamani päätelmät nojaavat tutkimusaukon vuoksi paljolti lähdeyöhöni hänen muistiinpanojensa parissa. Lisäksi avuksi ovat ne tutkimusnäkemykset, jotka on muodostettu uskottavasti perustellen häneen liittyvien lähteiden avulla. Osaltaan graduni paikkaa Burchardiin liittyvää tutkimusaukkoa, mutta se ei ole työni varsinainen tehtävä.

Rituaalin epäonnistumisen mahdollisuus on tiedostettu pitkään rituaali- ja liturgiatutkimuksen parissa, mutta aihetta on silti tutkittu vähän. Antropologi Clifford Geertz julkaisi vuonna 1957 rituaalivirhetutkimukselle tärkeän artikkelin⁵⁴ epäonnistuneista jaavalaisista hautajaisista. Geertzin mukaan sosiaaliset muutokset ja poliittiset erimielisyydet rampauttivat traditionaalisen hautajaisrituaalin toimitusmahdollisuudet. Väärin toimitettu rituaali aiheutti sopusoinnun ja hiljaisen suhtautumisen sijasta muun muassa huomattavan suurta ja näkyvää surua sekä sosiaalista häpeää.⁵⁵

⁵² Paravicini-Bagliani 2012. Artikkelin on julkaistu teoksessa, joka sisältää useita erehtymisen kulttuurihistoriaan liittyviä artikkeleita. Katso Gadebusch Bondio & Paravicini-Bagliani 2012.

⁵³ Katso esim. Noel 2006; Mallett 1971; Daniels 2013; Parker 2003; Cloulas 1989.

⁵⁴ Geertz 1973, 142–169.

⁵⁵ Schieffelin 2007, 1; Geertz 1973, 142–169; Hüskén 2007b, 341.

Geertz pyrki osoittamaan silloisen antropologisen tutkimuksen ongelmia. Hän tahtoi tutkia suurempaa teoreettista näkemystä keskittymällä yhteen rituaaliin, mikä muistuttaa mikrohistoriallista tutkimusta. Geertzin epäonnistuvaan rituaaliin pohjautuva analyysi osoittautui niin hyödylliseksi, että siitä tuli pohja antropologiselle epäonnistuviin rituaaleihin keskittyvälle lähestymistavalle.⁵⁶

Seuraavan kerran epäonnistuvat rituaalit pääsivät pinnalle vasta vuonna 1990. Rituaalitutkija Ronald L. Grimes julkaisi tuolloin kirjan *Ritual Criticism*. Kirjassa hän koetteli kielitieteen teoreettiselta pohjalta hahmottelemaansa yhdeksää kategorialla, jotka auttaisivat löytämään virheellisiä rituaaleja ja avaisivat keskustelua niistä. Grimes nosti esiin myös kaksi tärkeää kysymystä. Ensimmäinen on, missä epäonnistuva rituaali menee vikaan. Onko epäonnistuminen rituaalin sisällä vai sen ulkopuolella? Ongelma voi johtua toimittajasta, rituaalista itsestään tai vuorovaikutuksesta rituaalin ja kulttuurin murroksen välillä. Syyt ovat yhteydessä, ja niiden suhde muuttuu sen mukaan, mikä rituaali tai sen osa on kyseessä. Toinen kysymys koskee näkökulmaa. Rituaalilla on yleensä aina toimittajansa ja yleisönsä. Kuka päättää toimituksen epäonnistumisesta ja sen syistä? Kysymykset näkökulmasta ovat herättäneet sittemmin runsaasti kiinnostusta rituaalivirhetutkimuksen parissa.⁵⁷

Näkökulmallisuuden nousua selittänee, ettei rituaalin epäonnistumiselle ole kunnan määritelmää. Geertz näki rituaalin epäonnistuvan täydellisesti, jos sen muoto erosi normista, ja se ei onnistunut tuottamaan odotettua lopputulosta.⁵⁸ Grimesilla epäonnistuminen johtuu toimituksen ongelmista. Nyt tutkimus olettaa, että koko toimituksen ei tarvitse epäonnistua tai sitä ei tarvitse mieltää sellaiseksi, jotta ongelmallisia rituaaleja voidaan tutkia. Aihetta on mahdollista lähestyä tutkimalla yksittäisiä poikkeamia, jotka eivät tuhoa rituaalia. Epäonnistumisen sijasta tutkitaan virheitä. Historiallisten ja aineistollisten syiden takia tutkijat puhuvat yhä myös epäonnistumisesta, mutta sen käsitteelliset ja näkökulmalliset ongelmat tiedostetaan. Käyttöön on tullut vähemmän leimaavia käsitteitä, kuten virhe ja erehdys. Edward Schieffelin on huomionut, ettei termin lieventäminen poista pulmaa siitä, oliko kyseessä edes virhe.⁵⁹ Siten tarpeen on pyrkiä ymmärtämään koko ajan, että seremonioiden osanottajilla oli omat käsityksensä seremonian muodosta ja virheistä sekä syynsä käsityksiin.

⁵⁶ Schieffelin 2007, 1; Hüsken 2007b, 341.

⁵⁷ Schieffelin 2007, 2; Hüsken 2007b, 341. Laajemmin Hüsken 2007c.

⁵⁸ Schieffelin 2007, 3; Geertz 1973, 154–155.

⁵⁹ Schieffelin 2007, 3, 16–17.

When Rituals go Wrong -teos⁶⁰ kertoo, mikä on olennaista rituaalivirhetutkimuksessa. Se ei pyri esittämään rituaalivirheteoriaa.⁶¹ Rituaaliongelmia ei etsitä tai kategorisoida Grimesiin pohjautuen. Sen sijaan teos nostaa esiin tapauksia, jotka ovat vihjaavia rituaalisen ulottuvuuden suhteen. Koska rituaalin virheellisyys on paljolti näkökulma- ja kulttuurikysymys, on tutkimuksen vaikeaa käsitellä tyhjentävästi ja kaikkia tyydyttävästi rituaalin epäonnistumista. Teos lähestyykin rituaalin epäonnistumista siltä kannalta, mitä se voi kertoa itse rituaalista ja sen rakenteista sekä rituaalivirhetutkimuksesta.⁶²

Rituaalivirhetutkimus auttaa luomaan pohjaa rituaalivirheteorialle, jota on rituaalien määrän ja moniulotteisuuden vuoksi vaikeaa muodostaa. Jokainen tutkimus auttaa ymmärtämään paremmin rituaalien muotoa, toteuttamista, merkitystä ja toimintaa. Rituaalivirheiden tutkiminen avaa, miten ymmärrys rituaalien muodosta ja toimittamisesta saa ne toimimaan. Se auttaa ymmärtämään, miten eri tahot ymmärsivät ja suhtautuivat rituaaliin ja sen sisältöön sekä rituaalin merkityksiin. Se auttaa näkemään, miten virheiden ymmärrettiin vaikuttavan rituaaliin ja sen kykyyn säilyttää voimansa. Se auttaa myös näkemään yksittäisen rituaalin ulkopuoliseen maailmaan; sen taustalla vallitseviin sosiaalisiin, poliittisiin, uskonnollisiin ja historiallisiin seikkoihin, jotka saattavat olla muutoksessa tai vaarassa. Virhe vakiintuneessa rituaalitoimituksessa avaa tilaisuuden päästä käsiksi tavanomaisen rituaalitoimituksen tai ihanteen määrittävän oppaan piiloon jättämiin seikkoihin.⁶³

Historiatieteessä virheellisten rituaalien ja ylipäätään erehtymisen tutkimus on toistaiseksi vähäistä.⁶⁴ Kirkon seremonioissa sattuneita poikkeamia ei ole tutkittu järjestelmällisesti minkään tieteenalan parissa. Monet historianalan julkaisut ovat aineiston puutteen vuoksi joutuneet tutkimaan vain seremonioiden ihannemuotoja.⁶⁵ Tällöin niiden historia, toimittaminen ja kehittyminen ovat jääneet kenties hieman elottomiksi. Kuurian historiografiassa seremonioille ei ole annettu muutenkaan erityisen paljon sijaa. Koska historiatieteellistä seremoniavirhetutkimusta ei juuri ole, teen katsauksen kuurian seremonioiden historiografiaan ja sen tutkimusaukkoihin, joita graduni paikkaa. Samalla huomataan, että seremonioiden traditiopoikkeamia tutkimalla voidaan vastata myös uskonnon tutkimuksen vaatimuksiin.

⁶⁰ Hüskén 2007c.

⁶¹ Hüskén 2007c, ix–xi.

⁶² Schieffelin 2007, 2–4. Laajemmin Hüskén 2007c.

⁶³ Schieffelin 2007, 17–19; Hüskén 2007b, 337–338, 343–344, 361.

⁶⁴ Katso Hüskén 2007c; Buc 2001; Gadebusch Bondio & Paravicini-Bagliani 2012; Sandage 2005.

⁶⁵ Paravicini-Bagliani 2000, xix.

Kuurian, uskonnon ja paaviuden kehityksen historiografia keskittyi pitkään muun muassa kirkon instituutioiden kehitykseen sekä kirkon ja valtion suhteeseen. Ote ja näkökulma olivat teleologisia kirkon kehityksen ja suuren tehtävän suhteen.⁶⁶ Tutkimus käsitteli kirkkoa elollisena organismina, joka kehittyi vääjäämättömästi kohti päämääräänsä parin merkkihenkilön ohjauksessa. Ongelmista esimerkki on paljon kritiikkiä saanut Walter Ullmannin *The Growth of Papal Government in the Middle Ages*. Ullmann näki paaviuden mahtiaseman olleen riippuvainen kamppailusta maallista valtaa vastaan sekä siitä, millaisen aseman paavi antoi maallisille hallitsijoille.⁶⁷

Ullmannin luulisi kiinnittäneen huomiota seremonioihin, koska ne ovat merkittävä väline vallan ja sen rakenteiden tuottamisessa ja ylläpitämisessä.⁶⁸ Hän kirjoittaa niistä silti vain vähän. Keisarin kruunajaisseremonian hän alistaa näkökulmaansa eli hän tarkastelee sen kautta paavin korkeampaa asemaa suhteessa keisariin.⁶⁹ Hänelle seremonioilla oli merkitystä vain, kun ne osoittavat suoraan paavin korkeaa asemaa. Hän keskittyi poliittisiin asioihin, eikä nähnyt seremonioilla olevan niille merkitystä. Ullmannin edustamat näkemykset saivat 1960- ja 1970-luvuilla kritiikkiä, ja huomio suunnattiin suurta suunnitelmaa toteuttavien paavien sijasta sattumiin ja ajallisiin reagointeihin. Poliittinen painotus vaihtui kiinnostukseen myös muita paavin hallinnon osia kohtaan sekä yhä pienempiin yksityiskohtiin niiden sisällä. Uskonnon tutkimuksessa huomio suuntautui teologian ja instituutioiden sijasta kohti maailmaa, jossa uskonto vaikutti.⁷⁰

Gianvittorio Signorotto ja Maria Antonietta Visceglia näkivät kirkon seremoniatutkimuksen tilanteen vuonna 2002 kohtuullisena, koska teorioita seremonioiden valtaa luovasta voimasta oli alettu soveltaa Roomaan.⁷¹ Tästä huolimatta painopisteiden muutos ei ole vielä nostanut seremonioita vahvasti keskiöön. Bernhard Schimmelpfennig käsitteli teoksessaan *The Papacy* paaviuden ja sen hallinnon kehitystä suhteessa muun muassa seremonialliseen toimintaan. Paravicini-Bagliani tarkasteli *The Pope's Body* -teoksessa paavin fyysisen ruumiin ja kuolevaisuuden vaikutusta rituaaleihin. Samalla

⁶⁶ Arnold 2014, 30.

⁶⁷ Larson 2016, 1–2; Noble 2016, 17.

⁶⁸ Katso esim. Grimes 2014, 302–304.

⁶⁹ Ullmannin kruunajaisseremonianäkemyksistä katso Ullmann 1970, 143–166.

⁷⁰ Larson 2016, 2–6; Noble 2016, 33; Arnold 2014, 30–36.

⁷¹ Signorotto & Visceglia 2002, 4–5.

hän tuo esiin kuurian hallinnon ja seremonioiden vaikutusta toisiinsa.⁷² Muutoin seremoniat ovat jääneet laajemmissa ja yksityiskohtaisemmissa tutkimuksissa varsin vähälle huomiolle.⁷³

Moni seremonioihin keskittyvä tutkimus tarkastelee vain niiden ihannemuotoja ja niihin liittyviä merkityksiä.⁷⁴ Moni muihin kuurian osa-alueisiin keskittyvä tutkimus ei puolestaan ota seremonia-asioita huomioon erityisen vahvasti, eikä ainakaan nosta niitä keskiöön. Hyvä esimerkki tästä on Peter Partnerin kuurian virkamiehiä ja virkajärjestelmää koskeva tutkimus *The Pope's Men*, joka ei käsittele seremoniamestarien pientä, mutta tärkeää virkakuntaa. Kuurian tutkimuksessa on siis yhä aukko seremonia-asioden ja muun muassa niiden valta- ja virkasuhteiden osalta. Graduni paikkaa aukkoa selvittämällä, millä tavalla seremonioiden muotoa käytännössä hoidettiin ja määritettiin.

Uskonnon tutkimuksessa eletyn uskon idea nousi esiin 1920-luvulla Gabriel le Brasin ansiosta. Häntä kiinnosti, kenelle ja millaisiin oloihin kanoniset lait muotoiltiin ja miten yhteisöt ottivat ne vastaan ja vaikuttivat niihin. Hän tutki uskontoa, yhteisöä ja kulttuuria yhteydessä toisiinsa institutionaalisen kirkkohistorian sijasta. Tutkimus suuntautui maallikoiden uskoon 1900-luvun kuluessa, mikä johti näkemyksiin heistä joko passiivisina vastaanottajina kirkon vallan alla tai heidän aktiivisen asemansa korostamiseen. Samalla korostui kysymys uskonnon asemasta instituutiona, joka toimii ylhäältä alaspäin tai vuorovaikutuksessa eri tasojen kanssa.⁷⁵ Kehitystä seuraten seremoniatutkimuksen on syytä ryhtyä tarkastelemaan toimitettuja seremonioita, toimittamisen sisältämiä ja muodostamia suhteita ja niiden vaikutusta esimerkiksi valtarakenteisiin. Ihanteista on päästävä käytännön tasolle, jolloin huomioon voidaan ottaa paremmin seremonioiden parissa toimineet henkilöt ja heidän käsityksensä sekä kokemuksensa.

John Arnoldin mukaan nykytutkimus keskittyy keskiaikaiseen hurskauteen ja uskon tuntemiseen ja kokemiseen.⁷⁶ Uskon fyysisen ilmenemismuodon, seremonioiden, tutkiminen avaa oven tilanteisiin, joissa uskoa harjoitetaan. Traditiopoikkeamia tarkastelemalla tutkitaan tilannetta, jossa uskon harjoittamisen normatiivisessa muodossa ilmenevät poikkeamat oikeiksi uskotuissa tavoissa herättävät läsnäolijoissa monimuotoisia kokemuksia. Se avaa tilaisuuden päästä käsiksi hetkellisiin

⁷² Larson 2016, 5; Schimmelpennig 1992; Paravicini-Bagliani 2000.

⁷³ Harvoja poikkeuksia ovat esim. McCahill 2013, 137–167; Visceglia 2013.

⁷⁴ Katso esim. Jungmann 1986a; Jungmann 1986b; Monti 2012.

⁷⁵ Arnold 2014, 30–39.

⁷⁶ Arnold 2014, 38.

ilmiöihin ja tapahtumiin, jotka vaikuttivat käsityksiin seremonioista, niiden muodosta ja laajemmin uskosta ja paavin hallinnosta. Seremonioiden varsinaisen toimittamisen ja poikkeamien tutkiminen osoittaa, ettei seremonioissa ollut kyse mekaanisesta toiminnasta tai vain paavin mahdin propagoimisesta. Ne olivat uskonnollista elämää ja siten alisteisia kaikille elämän osa-alueille virheet mukaan lukien.

Graduni valottaa Rooman seremoniallista elämää kahdella tapaa. Se paljastaa, millaista seremonioiden toimittaminen saattoi käytännössä olla. Lisäksi jonkun mielestään havaitsemien virheiden tutkimisen kautta näemme, millä tavalla ihmiset kokivat seremonioiden muodon määräytyvän ja minkä he katsoivat olevan seremoniallisesti epäsopivaa tai sopivaa. Kirkon hallinnon ja kuurian jäsenten suhde toisiinsa seremonia-asioissa on jäänyt vähälle tutkimukselle etenkin käytännön tasolla. Tämän takia on ehkä saatettu olettaa, että seremonioiden parissa toimineet ajattelivat niistä ja toteuttivat niitä aina samalla tavalla, eikä niihin kytkeytynyt esimerkiksi ihmisten omia muutokäsityksiä. Graduni kautta pääsemme käsiksi monien ihmisten ja ihmisryhmien kokemuksiin ja käsityksiin koetuista seremonioista ja havaitsemme, että mainittu olettamus on väärä.

1.4. Metodi ja rituaaliteoria

Metodina käytän laadullista tutkimusta. Olen poiminut aineistosta analyysin kohteeksi kuvaavia ja monipuolisia tapauksia. Analysoin keskusteluita seremonioiden parissa toimineiden henkilöiden välillä. Siten rakennan monipuolista kuvaa traditiopoikkeamista. Pohjaan analyysini siihen, mitä tekstissä lukee, ja kontekstoin sitä tutkimuskirjallisuuden avulla. On huomioitava, että etsin yhden miehen kirjoittamasta aineistosta myös muiden käsityksiä. Miten Burchardin suodattamasta ja merkitsemästä tiedosta voidaan tulkita niitä esiin? Luvussa kaksi selitän, miksi ja miten Burchard kirjoitti, mikä auttaa ymmärtämään, millä tavalla kannattaa suhtautua hänen muista antamiinsa tietoihin. On myös vältettävä liiallista yleistämistä; jos Burchard piti jonkun toimintaa virheellisenä, ei se tarkoita, että käsitys koskisi kaikkia kirkonmiehiä tai edes moitittua henkilöä yleisemmin.

Jos pyrkisin selittämään perusteellisesti kaikkien yksilöiden seremoniakäsityksiä, olisi edessäni työläs ja ongelmallinen tehtävä. Sen sijaan pyrin mikrohistorialliseen tapaan etenemään yksityisestä yleiseen ja yleistettävissä olevaan. En selvitä yksityiskohtaisesti edes Burchardin seremonia-ajattelua. Sen sijaan etsin ja rakennan löytämiäni vihjeiden perusteella kokonaiskuvaa laajemmista

käsitystavoista, joilla seremonialliset toimijat tarkastelivat seremonioita ja tulkitsivat niiden muotoa. Tärkeintä ei ole, mikä meni vikaan tai kuka oli kenenkin mielestä virheentekijä. Olennaista on, miten jonkun havaitsemaan virheeseen suhtauduttiin, miten se selitettiin. Tämä vähentää tarvetta pohtia työläästi, mikä oli Burchardin suhde poikkeaman aiheuttajaan ja tämä näkemys Burchardista. Tämä ei tarkoita, että unohtaisin tällaisen tärkeän lähdekriittisen seikan.

Yleisesti voidaan todeta, että Burchard löytää virheitä kaikilta tahoilta. Hän ei peittele edes omiaan tai paavin virheitä. Hän myös tuo esiin monien muiden mielestään havaitsemia virheitä. Lisäksi hän kertoo olevansa samaa ja eri mieltä sekä sellaisten tahojen kanssa, joihin hänellä oli hyvät suhteet, että sellaisten, joiden kanssa hänen on sanottu olleen huonoissa väleissä. Käyn läpi muutaman tärkeän esimerkin kautta Burchardin tapoja kertoa tällaisten, häntä ylempiarvoisempien henkilöiden näkemyksistä. Se avaa henkilösuhteisiin kohdistuvaa lähdekriittistä näkemystäni siinä määrin, ettei gradua ole tarpeen täyttää laajoilla pohdinnoilla jokaisen henkilön ja Burchardin väleistä. Tutkin käsityksiä poikkeamista pikemmin ryhmittäin kuin henkilöittäin, mutta tiedostan Burchardin ja yksittäisten henkilöiden suhteen. En tuo sitä erityisesti esiin, koska vaikuttaa siltä, ettei sillä ollut vaikutusta siihen, miten Burchard kuvasi yksilöiden seremoniatietoutta.

Burchardin välit paavi Innocentius VIII:n olivat hyvät, ja hän sai useita suosionosoituksia. Burchard keskusteli paavin kanssa seremonioista, ja tämä kyseli häneltä niistä. Paavi asetti jo vuonna 1485 Burchardin kollegaansa Giovanni Mariaa korkeampaan arvoon seremoniamestarina. Burchard ei ollut erityisen suosinnan kohde, sillä hänen pyytämiänsä etuja saatettiin antaa myös muille. Burchard ei epäröinyt kertoa paaville ja muistiinpanoilleen, jos hän arveli paavin tekevän virheen.⁷⁷ San Marcon kardinaaliin⁷⁸ Burchardin välit olivat hyvät. Burchard kunnioitti kardinaalia ja oli kuulunut hänen familiaansa⁷⁹. Se ei estänyt heitä keskustelemasta ja olemasta eri mieltä seremonioista. Hyvät välit eivät liioin estäneet kardinaalia moittimasta Burchardia tai häntä ilmaisemasta kardinaalin virhettä. Burchard pyytää toisinaan muistiinpanoissa anteeksi, jos hän totesi kardinaalin olleen väärässä.⁸⁰

⁷⁷ Setton 1978, 389–390; Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim, mutta erityisesti Burchard 1906, 134–135, 281–282; Burchard 1910, 124–125, 266–267.

⁷⁸ Marco Barbo, joka eli vuosina 1420–1491.

⁷⁹ Mm. paaveilla, kardinaaleilla ja korkea-arvoisilla kuurian jäsenillä oli oma avustaja- ja sidosryhmäjoukkonsa eli familiansa. Siihen kuuluminen oli hyödyllistä, sillä sen kautta oli mahdollista saada uusia ja parempia virkoja sekä muita etuja. Schimmelpfennig 1992, 175–176; Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 149, 395; Paravicini-Bagliani 2000, 174.

⁸⁰ Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim; Setton 1978, 389.

Kirkon varakansleri⁸¹ Rodrigo Borgan⁸² ja Burchardin välien on sanottu olleen huonot. Hän kertoo silti varakanslerilla olleen sekä oikeaa että väärää seremoniatietoa. He kävivät keskusteluita ja hakivat neuvoa toisiltaan. Burchard suhtautui lujatahtoisien varakanslerin neuvoista piittaamattomuuden aiheuttamiin virheisiin äkäisemmin kuin vaikka paavin tai San Marcon kardinaalin hänen mielestään tekemiin virheisiin.⁸³ Burchardin mielestä kukaan ei siis yleensä ole erehtymätön tai täysin tietämätön. Sanat ja moitteet saattavat vaihdella, mutta poikkeaman luonteen ja syyt hän kertoo tavallisesti pääkohtia peittelemättä, kaunistelematta tai vääristelemättä. Muistiinpanojen ja seremonioiden suhteen tärkeitä eivät olleet henkilösuhteet, vaan seremonioiden muoto ja ihmisten käsitykset siitä. Burchard tosin vaikenee poikkeaman syistä usein, kun tekijänä on kardinaalia alempi kirkonmies. Hän ei siis anna paljoa huomiota alempien tahojen seremoniakäsityksille.

Perustan laajemmat seremoniallista toimintaa koskevat päätelmäni laajalle lähteestä löytyvälle näytölle. Burchardin muistiinpanojen suuri määrä ja niiden ajallinen pitkä jatkumo mahdollistavat tämän. Jotta eri henkilöiden ja ryhmien yhtenäisluontoisesta seremoniallisesta ajattelusta voidaan tehdä päätelmiä, on löydettävä riittävä määrä samankaltaisia perusteluita riittävän samankaltaisten tahojen esittämänä. Siten on mahdollista puhua esimerkiksi kardinaalien samankaltaisesta ajatusmallista seremonioiden muodon määräytymisen suhteen. Usean henkilön sanomiksi kirjatut ja useiden henkilöiden vuosien ajan toistamat samankaltaiset näkemykset vihjaavat, että niiden taustalla on jotain laajempaa. Jos esimerkiksi paavi ja kardinaalit selittävät näkemystään seremoniasta jatkuvasti samankaltaisin perustein, on syytä olettaa sen johtuvan laajemmasta, yhtenevästä tavasta ymmärtää seremonioita ja niiden oikeaa muotoa sekä sen määrittävää voimaa.

Eri henkilöiden suullisesti esiintuomien käsitystapojen antamaa tietoa on mahdollista soveltaa myös tapauksiin, joissa joku havaitsee mielestään virheen, mutta asiasta ei synny keskustelua. Mikäli poikkeama on luonteeltaan toistuva, on mahdollista, että sen taustalla vaikuttaa jokin laajempi käsitystapa. Kyse ei ole tällöin välttämättä inhimillisestä erehdyksestä tai vain pienistä tulkintaeroista seremonian muodon suhteen. Puhtaasti toiminnasta ja tapahtuneesta kertovat merkinnät saattavat siis paljastaa muiden käsityksiä myös silloin, kun niissä kuuluu ensinäkemältä vain Burchardin ääni. Tulkinta on tuettava tällöin aiemmilla henkilöiden välisiin keskusteluihin pohjautuvilla löydöksillä.

⁸¹ Kuurian hallintoelimistä varakansleri johti Kansliaa, ja hän oli paitsi kardinaali myös tärkeä ja varakas viran haltija. Rodrigo Borgan (1431–1503) pitkä varakanslerin kausi vuosina 1457–1492 oli merkittävä, ja varakansleria pidettiin kirkon toiseksi tärkeimpänä miehenä. Partner 1990, 22; Mallett 1971, 82.

⁸² Myöhempi paavi Aleksanteri VI vuosina 1492–1503.

⁸³ Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim; Setton 1978, 390; Parker 2003, 11; Mallett 1971, 12, 205–206.

Aiempaa tietoa soveltamalla voidaan siis päätellä, vaikuttaako jonkun toiminnan⁸⁴ taustalla jokin laajempi ajatusmalli, joka on päässyt Burchardin muistiinpanoissa esiin jossain muualla.⁸⁵

Metodini perustuu mikrohistorialliseen lähestymistapaan ja rituaalivirheteoriaan. Aineistosta löytyvät traditiopoikkeamat ovat tavallisesta poikkeava sattuma, jota tutkimalla ja kontekstoimalla voidaan valottaa laajempia taustalla vaikuttavia ilmiöitä. Sovellan johtolankametodia tarkastelemalla poikkeamiin liittyviä näkemyksiä vihjeinä käsitystavoista, jotka vaikuttivat siihen, miten eri tahot ymmärsivät seremonioiden muodon ja virheet. Siten ymmärretään monipuolisemmin tilannetta, jossa kirkon seremonioita toimitettiin 1400-luvun lopulla.⁸⁶ Tulkinassa tärkeää on kysyminen.⁸⁷ Kirkon seremonioilla oli hajanaisten oppaiden antamat toimitusohjeet ja niitä toistettiin vähintään vuosittain. Silti niiden muodosta esiintyi runsaasti eroavia näkemyksiä. On kysyttävä koko ajan, miksi joku asia on toisen mielestä virheellinen ja toisen ei. Mistä ero saattaa johtua? Kysymysten ja vastausten avulla eroavat näkemykset saavat selityksen laajemmista tai pienemmistä taustailmiöistä ja käsitystavoista.

Metodini perustuu myös rituaaliteoriaan, joka on tietyiltä osin samankaltainen mikrohistoriallisen lähestymistavan kanssa. Kattavaa rituaaliteoriaa ei kuitenkaan ehkä edes voida saavuttaa.⁸⁸ Syy tähän on rituaalien määrä ja monimuotoisuus, sillä rituaalitutkimus koskee kaikkia rituaaleja. Teoria itsessään on moninainen ja laaja.⁸⁹ Lisäksi rituaalitutkimuksessa on edetty laajasta kokonaisteoriasta pienempien osa-alueiden teoretisointiin, joka on silti laaja ja monimuotoinen ala.⁹⁰ Graduni luo pohjaa seremonioiden traditiopoikkeamien tutkimukselle kartoittamalla niiden muotoa ja niihin suhtautumista. Tulkintani pitäytyy paljolti seikoissa, jotka on mahdollista tulkita suoraan esiin aineistosta. Otan silti huomioon rituaaliteorian näkemyksiä rituaaleista yhteisön ja yhteisöllisyyden ylläpitäjinä ja rakentajina.⁹¹

⁸⁴ Merkintöjä, joissa esiintyy vain muiden toiminnan kuvauksia ja kuuluu vain Burchardin ääni, joka ilmaisee seremoniassa olleen hänen mielestään vikaa, voitaisiin nimittää hiljaisiksi toiminnan kuvauksiksi. Hiljainen on sopiva sana, koska toinen osapuoli vaikenee käsityksistään todennäköisesti Burchardin merkintätavan takia. Hän ei ole kirjannut tai välttämättä edes selvittänyt toisen näkemystä asiasta. Kyse on siis jonkun toisen hiljaisesta toiminnasta, koska hänen näkemyksensä asiasta ei pääse kuuluviin. Burchardin ääni tällaisessa merkinnässä kuuluu ja hän pitää asiaa virheellisenä. Burchard ei kuitenkaan ole itse suoranaisesti osallinen toimintaan.

⁸⁵ Metodini tämä puoli avautunee selkeimmin esimerkin kautta, joka on tarjolla esim. luvussa 3.5.1. kiirastorstain jalanpesuseremonian astioiden yhteydessä.

⁸⁶ Rahikainen & Fellman 2012, 15–16; Levi 2012, 121–123, 125, 127–130; Peltonen 2012, 45–47.

⁸⁷ Peltonen 2012, 52–53. Katso myös Hyrkkänen 2002.

⁸⁸ Schieffelin 2007, 17. Katso myös Kreinath & Snoek & Stausberg 2006, xx–xxii.

⁸⁹ Grimes 2014, 6, 166.

⁹⁰ Kreinath & Snoek & Stausberg 2006, xxi–xxv.

⁹¹ Katso esim. Kreinath & Snoek & Stausberg 2006, xvi; Katajala-Peltomaa 2014, 129; Fantoni 2013, 15–34; Searle 1992, 54–55.

Rituaaliteoriasta tärkeitä ovat seuraavat ennakko-oletukset: Nykyajan tutkijalla ja menneisyyden rituaalin osanottajilla on omat kulttuuriset käsityksensä siitä, mikä oli onnistunut ja epäonnistunut rituaali. Rituaali ja virhe voidaan ymmärtää myös saman kulttuurin ja ryhmän sisällä eri tavoin.⁹² Siten rituaalitutkijan on perustettava tulkintansa tarkasti lähteisiinsä ja pyrittävä toimimaan niiden käsitteiden ja käsitysten pohjalta, joihin aineisto antaa mahdollisuuden. Rituaaliteorian mukaan poikkeama toimituksessa avaa tilaisuuden tarkastella, miten rituaali ymmärretään ja miten siihen suhtaudutaan.⁹³ Rituaalivirhetutkimuksen ja mikrohistorian teoreettiset sekä metodiset näkemykset tarjoavat yhdessä pohjan, jolta voidaan tarkastella kirkon seremonioiden traditiopoikkeamia, käsityksiä niistä ja niiden laajempia vaikutuksia.

2. Seremoniamestarin virkatehtävät ja käsitteet

Johann Burchard on lähteeni kirjoittaja, joten esitän tässä hänen elämänsä pääkohdat.⁹⁴ Hän syntyi noin vuonna 1450 Elsassissa Strasbourgin hiippakunnassa⁹⁵ ja ehkä opiskeli kirkkoseremonioita nuorena. Opinnot jäivät kesken, ja hän työskenteli Strasbourgin Pyhän Tuomaan kirkon kaniikin kirjurina. Lisätulojen toivossa hän väärensi avioliittodispensaatioita ja varasti miekan sekä floriinin. Kaniikki erotti rikoksista kiinni jääneen Burchardin, ja hän lähti Roomaan vuonna 1467. Roomassa ahkera ja lahjakas Burchard hankki tärkeiden kirkonmiesten suosion, kirkollisia virkoja ja muita etuja. Hän opiskeli lakia ja teologiaa, ja hänet vihittiin papiksi.⁹⁶ Vuonna 1486 Burchard kertoi olevansa alidiakoni.⁹⁷ Hän kuului otaksuttavasti sekulaaripapistoon⁹⁸, sillä missään ei mainita hänen kuuluneen esimerkiksi johonkin sääntökuntaan. Hän kuului 1470-luvulla muun muassa San Marcon kardinaalin ja paavi Sixtus IV:n familioihin. Hän pääsi virkauralle kuuriassa, ja vuonna 1481 hänestä tuli apostolinen protonotaari.⁹⁹

⁹² Hüskén 2007c, passim. Aiheesta lyhyesti katso esim. Schieffelin 2007, 7–9.

⁹³ Schieffelin 2007, 17; Hüskén 2007b, 343–344, 361.

⁹⁴ Burchardin elämästä on esitetty kahdenlaisia tulkintoja, mutta esitykseni nojaa niistä todennäköisempään. Vaihtoehtoisen henkilöhistorian suhteen katso Parker 2003; Thuasne 1885; Mathew 1910; Glaser 1921.

⁹⁵ Nykyään Strasbourg on osa Ranskaa, mutta Burchardin elinaikana se oli saksalaista aluetta.

⁹⁶ Oligier 1934, 201–202, 204–205; Setton 1978, 389.

⁹⁷ Burchard 1906, 170; Burchard 1910, 162. Alidiakoni oli alin kolmesta ylimmästä kirkollisesta vihkimyksestä. Muut olivat diakoni ja pappi. Seremoniamestarina toimiminen edellytti vähintään alidiakonin vihkimystä, sillä vasta he saivat osallistua jumalanpalvelusten valmisteluun ja toimittamiseen. Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 129–130, 387; Addis & Arnold 1960, 775–776.

⁹⁸ Sekulaaripapisto oli papistoa, joka ei elänyt luostareissa tai muissa sääntöön perustuissa yhteisöissä. Vastine on regulaaripapisto. Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 128; Paravicini-Bagliani 2000, 124.

⁹⁹ Oligier 1934, 204–207; Setton 1978, 389; Eubel 1913, 211. Protonotaarin virasta katso Partner 1990, 56; Schimmelpfennig 1992, 253. Virkatiestä kuuriassa katso Partner 1990.

Vuonna 1483 seremoniamestari Agostino Patrizi vetäytyi väsyttyään virastaan. Hän oli Burchardin ystävä ja suositteli tätä seuraajakseen. Burchard sai viran ja maksoi siitä 450 dukaattia. Hän aloitti virallisesti toimessaan 26. tammikuuta 1484. Tuolloin paavin hovissa oli Burchardin lisäksi kaksi muuta saman viran haltijaa.¹⁰⁰ Burchardin virkakauden paavit myönsivät hänelle lisää tuottoisia maa-alueita, virkoja ja kunnianosoituksia. Hän osti itse ainakin yhden uuden kirkollisen viran. Vuonna 1503 paavi nimitti hänet Orten ja Civita Castellanan piispaksi. Kihti alkoi kuitenkin heikentää hänen terveyttään, ja hän joutui siirtämään tehtäviään työtovereidensa vastuulle.¹⁰¹ Burchardin ura muistuttaa paljolti Peter Partnerin esitystä tyypillisestä renessanssiajan kirkollisesta virkaurasta.¹⁰²

Heikon terveyden vaivaama Burchard kuoli kotonaan 16.5.1506. Hänet haudattiin seuraavana päivänä Santa Maria del Popolon kirkkoon. Burchardin muistiinpanot päättyvät noin kaksi viikkoa ennen hänen kuolemaansa, mutta hänen sihteerinsä kirjasi niihin lyhyen kuvauksen hautajaisista.¹⁰³ Hän kuvaa Burchardin kuolleen surkutellen. Hautajaisissa oli läsnä kirkon työntekijöitä ja Burchardin ystäviä sekä familian jäseniä. Hautajaisten jälkeen ystävistä ja familiasta koostunut joukko piti muistomessun, jota seurasi synninpäästö.¹⁰⁴

2.1. Seremoniallisten muistiinpanojen tarve

Tässä luvussa esitän Burchardin perusteet muistiinpanojen tekemiselle ja analysoin niitä yhteydessä seremoniamestarien virkatehtäviin. Siten osoitan, että muistiinpanoista voidaan tulkita esiin paitsi hänen myös muiden seremoniakäsityksiä. Samalla ilmenee, miten monimuotoisia kirkon seremoniat olivat. Seremoniamestarinkaltaista virkaa hoitaneiden henkilöiden historia ulottuu 700-luvun alkuun asti. Seremoniaoppaiden laatijat vaalivat heidän ohellaan paavien käskystä kirkon seremonioita ja niiden kehitystä. Kuurian kehittyessä kehittyi myös seremoniamestarinvirka ja heistä tuli tärkeä taho seremoniatiedon tuottamisessa ja seremonioiden tuntijoina.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Setton 1978, 389; Oliger 1934, 207–208; Burchard 1906, 4, 6; Glaser 1921, xxvii; Mathew 1910, vi.

¹⁰¹ Setton 1978, 389–390; Oliger 1934, 208–210; Eubel 1913, 211; Burchard 1906, 134–135, 302; Burchard 1910, 124–125, 287–288; Mathew 1910, xxi–xxiii.

¹⁰² Partner 1990, passim, mutta katso erityisesti 1–2, 12, 13, 16, 47, 56–57, 72, 82, 93.

¹⁰³ Setton 1978, 390; Oliger 1934, 210–211; Burchard 1885, 425–427.

¹⁰⁴ Burchard 1885, 426–429.

¹⁰⁵ Marini, Piero, 'The *Magistri Caeremoniarum* custodians and promoters of the roman liturgy.' [http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2006/documents/ns_lit_doc_20061031_magistri-caeremoniarum_en.html]. Luettu 9.2.2017; Schimmelpfennig 1992, 203. Viran vielä varhaisemmista juurista katso Jungmann 1986a, 60–61.

Avignonin paaviuden aikana seremonioista tuli suljetumpia ja ne keskittyivät paavin palatsiin. Niiden keskittyminen palatsiin ja sen suureen kappeliin jatkui renessanssipaavien Roomassa, ja seremoniat saivat yhä maallisempia piirteitä. Se näkyi muun muassa siinä, että Innocentius VIII naitatti tyttärensä palatsin pihamaalla.¹⁰⁶ Burchardin perusteella maallistuminen ei vaikuttanut läheskään kaikkiin seremonioihin, eikä poistanut niiden tärkeyttä ja merkityksiä. Seremonioista huolehtineet tahot myös vaalivat ja toimittivat niitä innolla ja huolella. Ylemmät kirkolliset tahot, kuten paavi ja varakansleri Borgia, huolehtivat seremonioista ja oikeiksi tai sopiviksi uskomiansa muotojen ylläpitämisestä. Seremoniamestarit pyrkivät järjestämään ja usein heidän annettiin järjestää seremoniat, kuten he parhaaksi näkivät. Virkakunta pystyi kirkon johdon hyväksynnän ja huolen ansiosta järjestämään seremoniat usein kirkon arvoa ja perinteitä kunnioittavasti. Renessanssipaavienkaan aikana seremonioita ei voitu toimittaa ja järjestää miten tahansa.

Kirkolla ei ollut virallista seremoniavirastoa ennen vuotta 1587, jolloin perustettiin seremonia-asioita hoitanut kongregatio. Keskiajalla seremonia-asioita on katsottu hoidetun improvisoiden ja komiteoilla.¹⁰⁷ Burchard piti vuonna 1485 edeltäjäänsä, Pienzan piispaksi nimitettyä, jo mainittua Agostino Patrizia seremoniatoimien tai -viraston johtajana.¹⁰⁸ Myöhemmin hän kutsui tätä seremoniatoimien prefektiksi.¹⁰⁹ Seremonioiden hoidolla näyttäisi siis olleen jo Burchardin aikana jonkinlaisia rakenteita. Burchardin perusteella 1400-luvun lopulla seremoniamestareilla oli suuri vastuu seremonioiden hoitamisesta. Ongelmatilanteet annettiin seremoniamestareiden tutkittaviksi ja selitettäviksi tai niitä ratkottiin seremoniamestareiden, kardinaalien ja paavin keskustelujen avulla.

Burchard avasi muistiinpanonsa todennäköisesti vuoden 1483 loppupuolella seuraavilla sanoilla:

Koska seremoniamestarin sopii kiinnittää paljon huomiota yksityiskohtiin, minä Johannes Burckardus, kirkkomme mitä pyhimmän herran paavin seremoniamestari, panen alempana merkille aikani tapahtumia, jotka näyttävät liittyvän seremonioihin sekä ehkä jotain muuta, jotta voisin tehdä vaivattomammin tiliä minulle uskotusta virasta.¹¹⁰

¹⁰⁶ Schimmelpfennig 1992, 200–201, 240.

¹⁰⁷ Hanska 2005, 204–205.

¹⁰⁸ “[...] episcopum Pientinum officii nostri ceremoniarum presidentem [...]”. Burchard 1906, 105; Burchard 1910, 98; Mathew 1910, vii. Katso myös Burchard 1906, 117.

¹⁰⁹ “[...] Augustinus episcopus pientinus, prefectus officii ceremoniarum [...]”. Burchard 1906, 217.

¹¹⁰ “Quum ceremoniarum clericum plurimum conveniat ad singulos esse intentum, ego Johannes Burckardus, clericus ceremoniarum capelle ss. d. n. pape, res meo tempore gestas, que ad ceremonias pertinere videbuntur, etiam forsitan quedam extra, inferius annotabo, ut facilius de commissio mihi officio rationem reddere possim.” Burchard 1906, 3.

Merkintä osoittaa, että Burchardille viranhoidollisesti tärkeää olivat käytännöllisen seremoniatiedon hankkiminen ja seremonioiden pikkutarkka oikein toimittaminen. Burchard käytti virasta latinan *officium*-sanaa, joka käsittää viran yleiset käytännölliset ja siihen liittyvät moraaliset velvoitteet.¹¹¹ Kirkollisessa kontekstissa tämä tarkoittanee myös seremonioiden hengellisen ulottuvuuden, eli Jumalan kunnioittamisen¹¹² sisäistämistä. Merkintään sisältyy tärkeä uskonnollinen näkökohta. Ilmaus ”*rationem reddere*” kääntyy tilin tekemiseksi ja viittaa Luukkaan evankeliumin kohtaan 16:2.¹¹³ Evankeliumin kohtaan liittyvä Jeesuksen opetus kertoo, miten luotettavuus yleisesti ja luotettava viranhoito ovat tie taivaaseen.¹¹⁴

Burchard halusi muistiinpanoilla auttaa itseään oppimaan seremonioiden pienimmätkin yksityiskohdat. Siten hän voisi auttaa toimittamaan ne mahdollisimman hyvin ja tehdä lopulta paremmin tiliä Jumalalle töistään. Jeesuksen opetuksen pohjalta voitaneen sanoa, että Burchard halusi paitsi hoitaa virkaa luotettavasti myös kirjoittaa siitä luotettavasti. Alkusanoissaan Burchard mainitsi kirjoittavansa kenties jostain muustakin kuin seremonioista. Tutkimallani ajanjaksolla tämä näkyy vähäisinä merkintöinä, jotka liittyvät esimerkiksi Roomassa pidettyihin juoksukilpailuihin tai säätilaan. Valtaosa merkinnöistä keskittyy nimenomaan seremonioihin.

Kirjoitusprosessista Burchard ja tutkimus ovat paljastaneet joitain seikkoja. Burchard kertoi, ettei hän merkinnyt ennen elokuuta 1484 kappelin tapahtumia muistiin yksityiskohtaisesti. Tuolloin hän huomasi, että yksityiskohdat olivat erittäin tärkeitä, joten hän ryhtyi tarkentamaan merkintöjään.¹¹⁵ Muistiinpanoissaan Burchard hyödynsi muistiaan, muistilappusia ja ennakkosuunnitelmia. Lisäksi hän saattoi kirjata ylös kollegoidensa raportteja.¹¹⁶ Burchard myös hyödynsi seremoniaoppaita ja kirkollisia asiakirjoja.¹¹⁷ Hän painotti seremonioiden muodossa kirjallista ja mahdollisimman muinaista toimitustapaa. Kirkkokin korosti yleensä alkuperäisen muodon tärkeyttä. Merkittävien

¹¹¹ Partner 1990, 116.

¹¹² Partner 1990, 111.

¹¹³ Jussi Hanska toi tämän huomion esiin eräässä Antiikin ja keskiajan ryhmän istunnossa.

¹¹⁴ Luuk. 16:2.

¹¹⁵ Burchard 1906, 6; Burchard 1910, 4. Alkujaan Burchard kertoi esimerkiksi vain, että jonain päivänä pidettiin messu. Vuoden 1484 elokuun jälkeen seremoniat saavat osakseen yhä yksityiskohtaisempia kuvauksia. Kuvaukset ovat silti myöhemminkin toisinaan harvasanaisia.

¹¹⁶ Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim. Katso kuitenkin esimerkiksi Burchard 1906 129–132, 237–239; Burchard 1910, 119–123, 225–226.

¹¹⁷ Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim; Setton 1978, 389. Katso myös Burchard 1906, 283; Burchard 1910, 268.

juhlien arvoa saatettiin korostaa viettämällä ne mahdollisimman alkuperäisessä ja yksinkertaisessa muodossa ilman ajan mittaan hyväksytyjä seremoniaalisia lisäyksiä.¹¹⁸

Kirkon seremoniamestarien virka oli laaja, ja heidän järjestettäväkseen kuului kirkollisia, maallisia ja niiden piirteitä yhdistäviä seremonioita. Agostino Patrizi totesi osan virkatehtävistä olleen niin vaikeita ja monimuotoisia, ettei hän oppinut niitä tarkasti kuin vasta jätettyään virkansa. Seremoniat sisälsivät monia yksityiskohtia, jotka vaikuttivat niiden sujuvuuteen¹¹⁹. Seremoniamestarit vastasivat esimerkiksi ruhtinaiden ja kardinaalien vastaanotoista. He järjestivät myös muun muassa kirkolliset toimitukset, kirkkoon ja kulkueisiin sijoittumisen sekä konklaavit. Kirkossa yksi heistä pysyi lähellä paavia hänen ja tämän avustajien mahdollisia käskyjä varten. Muut tarkkailivat seremoniaa ja olivat valmiina auttamaan toimittamisessa ja korjaamaan virheitä.¹²⁰ Heidän piti tuntea ja ylläpitää myös seremonioiden symbolisia merkityksiä.¹²¹ He eivät olleet silti aina läsnä seremonioissa.¹²²

Mestareiden piti olla valmiina tekemään mitä tahansa seremoniat vaatisivat aikailematta, sujuvasti, ulkomuistista ja etiketin mukaisesti. Heidän tuli neuvoa osaavasti ja kunnioittavasti apua tarvitsevia. Maallikoiden ja diplomaattien parissa toimiminen edellytti järkähtämättömyyttä eli kykyä puolustaa oikeana pidettyä seremoniaa mielihaluilta. Mestarien piti kiinnittää huomiota seremonian toimitukseen ja kaikkeen, mitä sen aikana saattoi tapahtua. Kaikki seremoniat piti toimittaa vakavan juhlallisesti, nöyrästi ja tarkasti. Tarkoituksena oli herättää avustajissa, mutta melko varmasti myös muissa läsnäolijoissa hartautta ja kunnioitusta. Seremoniamestarit pyrkivät ottamaan keskenään huomioon toimituksen yksityiskohdat jo aiemmin, ettei heidän tarvitsisi puhua niistä seremonian aikana. Jos seremoniassa sattui virhe, vastuu kuului seremoniamestareille.¹²³ Virhevastuu lienee osaltaan vaikuttanut Burchardin haluun kirjoittaa muistiinpanoja.

Thuasne esittää Patrizin näkemyksen olleen, että seremonia-asioissa niin suuret kuin pienet olivat seremoniamestarien alaisia. Valtaansa mestarin piti käyttää hiljaisesti ja mahtailematta, ja muita oli

¹¹⁸ Jungmann 1986a, 328–329.

¹¹⁹ Viranhoidon monimuotoisuuden suhteen kuvaavaa on, että järjestäessään messutilan kalustusta Burchard joutui ottamaan huomioon mm. sen, ettei talia valuisi istuvan papiston päälle. Burchard 1906, 239–240, 321–322; Burchard 1910, 226–227, 304–305.

¹²⁰ Mathew 1910, vii–viii.

¹²¹ Sinding-Larsen 2000, 51–52.

¹²² Burchard 1906, 127–128; Burchard 1910, 118.

¹²³ Mathew 1910, vii–viii.

autettava hätäilemättä ja painostamatta.¹²⁴ Burchard ei taipunut hiljaisen mestarin asemaan, vaan hän oli aina valmis ohjeistamaan, keskustelemaan, neuvottelemaan ja kiistelemään seremoniamuodoista. Ajoittain mestareilla oli vähän mahdollisuuksia kääntää ylempien, samanarvoisten ja jopa alempien tahojen päätä, jos he eivät saaneet lisätukea paavilta tai kardinaaleilta. Luultavasti siksi virhevastuu ei koskenut aina seremoniamestareita. Virhe saatettiin mieltää heti jonkun muun syyksi tai mestari saattoi selittää jonkun toisen järjestäneen seremonian poikkeavasti.¹²⁵ Vaikeuksista huolimatta mestareita arvostettiin, sillä seremoniaa saatettiin pitää vähäarvoisena, jos heitä ei ollut läsnä.¹²⁶

Mestarin kyky ratkoa ongelmia ja neuvoa seremonia-asioissa oli riippuvainen hänen tietämyksestään ja auktoriteetistaan. Ammattitaitoa mestari saattoi hankkia parhaiten kokemuksen kautta.¹²⁷ Lisäksi seremoniaoppaiden määrän ja hajanaisuuden takia seremonioiden sisällöstä kertovat muistiinpanot ovat olleet Burchardille hyödyksi.¹²⁸ Niiden ansiosta hänen ei tarvinnut etsiä seremonioiden yksityiskohtia lukuisista lähteistä. Seremoniatiedon kokoamisessa muistiinpanot olivat Burchardille tärkeä apuväline. Hän tiedosti seremonioiden yksityiskohtaisuuden ja niiden oikein toimittamisen tärkeäksi osaksi viranhoitoaan. Muistiinpanojen tekeminen oli tältä pohjalta perusteltu ja käytännöllinen päätös. Thuasne on esittänyt muistiinpanojen hyödyistä samanlaisia käsityksiä kuin omani ovat. Thuasne toteaa muistiinpanojen olleen arvokkaita Burchardille, koska ne antoivat hänelle neuvoa ja tarjosivat ennakkotapauksia harvinaisista ja hankalista tilanteista.¹²⁹

Burchardin oli opittava tuntemaan seremonioiden yksityiskohdat monesta syystä. Hän tiedosti, että kirkon seremoniat olivat usein laajoja ja yksityiskohtaisia. Tämä vihjaa, että Burchard ajatteli yksityiskohdillakin olevan vaikutusta seremonioiden laatuun, ja hänen oli siksi opittava tuntemaan ne. Katolisen kirkon rituaalitekstejä tutkineen Agostino Paravicini-Baglianin luonnehdinta Burchardista on kuvaava. Se on osuva myös muistiinpanojen suhteen. Hänen mukaansa Burchard oli tunnollinen, pikkutarkka ja aina valmiina huomioimaan seremonialliset muutokset.¹³⁰ Tästä syystä hän toi muistiinpanoissa esiin monia pieniä ja erilaisia virheiksi katsomiaan asioita eri toimituksissa.

¹²⁴ Mathew 1910, vii–viii; Thuasne 1885, vii–ix. Mathew on kääntänyt Thuasnen johdannon.

¹²⁵ Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim.

¹²⁶ Burchard 1906, 211; Burchard 1910, 199.

¹²⁷ Mathew 1910, vii–viii.

¹²⁸ Hughes 2004, xxvii–xl, mutta erityisesti xxx ja xxxvi; Krochalis & Matter 2005, 393–418; Jungmann 1986a, 97; Hope & Woolfenden 1992, 96–100; Dudley 2005, 195–196, 205–206; Spatz 2005, 305–307.

¹²⁹ Thuasne 1885, vi–vii; Mathew 1910, vii.

¹³⁰ Paravicini-Bagliani 2000, 156.

Seremoniateksteihin saattoi liittyä uskonnollista retoriikkaa ja henkilökohtaisen tai oman ryhmän etujen ajamista.¹³¹ Burchardin muistiinpanoille asettamat tavoitteet antavat olettaa, että ne onnistuvat paljolti välttämään tällaiset ongelmat. Burchard ehkä arveli, kuten hänen urakehityksensä näyttäisi todistavan, että hyväksytysti toimitetut seremoniat tuottivat hänellekin kunniaa ja paransivat hänen asemaansa. Tämä edellytti, että Burchardin täytyi tavoitella seremonioiden muodossa sitä, mikä oli hyväksyttyä ja yleisten tapojen mukaista. Hänen keskustelunsa esimerkiksi kardinaalien kanssa osoittavat, ettei hän pyrkinyt mielistelemään ylempiään. Hän tavoitteli seremonioiden muodossa sitä, minkä uskoi tai tiesi olevan oikein. Hän ei voinut muuttaa seremonioita millaisiksi tahansa, koska joku olisi voinut huomata asian. Hänen ei siis ollut tarpeen tai järkevää täyttää muistiinpanoja edun tavoitteluun tähtäävillä kuvauksilla, uskonnollisella retoriikalla tai toimia virassa valheellisesti.

Uskonnollisten näkökohtien puuttuminen saattaa johtaa ajatukseen, että Burchardille tärkeää oli vain käytäntö, ei uskonnollinen ulottuvuus. Käytäntö oli viranhoidon takia tärkein esille tuotava asia, mikä selittää, miksei hän huomioinut seremonioiden hengellisyyttä. Hengellinen puoli saattoi olla hänelle niin luonnollinen, ettei hän nähnyt tarvetta tuoda sitä esiin. Burchard ei ollut pohdiskeleva teologi, joten hänellä ei ollut syytä tai ehkä edes koulutuksellista osaamista pohtia virheiden vaikutusta kirkon jumalsuhteeseen. Joistain merkinnöistä käy ilmi, että hän tiedosti, mutta toi harvoin esiin, seremonioiden symbolisen ja hengellisen merkityksen. Jos Burchard olisi kirjoittanut hengellisistä tunnoistaan poikkeamien yhteydessä, olisi kyse hyvin harvinaisesta virheellisten rituaalien lähteestä. Virheiden teologinen pohdinta ei ollut muistiinpanojen tarkoitus. Burchardin alkusanansa viittaavat silti siihen, että hänen ajattelunsa taustalla vaikuttivat paitsi viranhoidolliset myös uskonnolliset syyt.

Burchard tarkoitti muistiinpanonsa henkilökohtaiseen käyttöön, eikä antanut muiden lukea niitä. Hänen kollegansa ja jotkin muut tahot tiesivät silti niiden olemassaolosta. Burchardin kuoltua hänen kollegansa Paris de Grassis velvoitettiin tekemään samanlaisia seremoniamuistiinpanoja. Tästä alkoi myös kirkollinen seremoniamuistiinpanoperinne. Burchardin ja de Grassiksen on kerrottu olleen riidoissa, koska Burchard ei antanut hänen lukea merkintöjään. Syy piilotteluun löytynee Burchardin halusta säilyttää suurempi tietopohja ja sen tuoma korkeampi arvoasema.¹³² Burchard tarkoitti

¹³¹ Katso esim. Paravicini-Bagliani 2000, 123–127.

¹³² Setton 1978, 389–390; Marini, Piero, 'The Magistri Caeremoniarum custodians and promoters of the roman liturgy.' [http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2006/documents/ns_lit_doc_20061031_magistri-caeremoniarum_en.html]. Luettu 9.2.2017; Mathew 1910, viii. Muistiinpanojen luonteesta ja niiden luonteen tulkinnoista katso myös Olier 1934, 222–232.

muistiinpanot itselleen hyödyksi ja avuksi, ja hän jakoi niiden suoma tietoutta vain itselleen sopivalla tavalla.

Lähdekriittinen päätelmäni Burchardin alkusanoista ja niiden yhteydestä seremoniamestarin virkatehtäviin on, että hän kirjoitti seremonioista ja niissä ilmenneistä traditiopoikkeamista riittävän luotettavasti ja kuvaavasti. Niistä voidaan tehdä metodini avulla päätelmiä hänen ja muiden henkilöiden näkemyksistä. Burchardin ei ollut järkevää keksiä muistiinpanoihinsa olemattomia tapahtumia, koska niiden tehtävä oli auttaa häntä suoriutumaan virasta hyvin ja luotettavasti. Ongelmatapauksissa oli tärkeää, että hän saattoi selvittää myöhemmin, missä oli ollut pulmia ja miksi.

2.2. Käsitteet

Graduni tärkeimpiä käsitteitä ovat seremonia, poikkeama ja virhe. Sivuan rituaali-käsitettä. Esitän myös, mitä poikkeamia Burchard tai muut eivät ehkä tulkinneet virheiksi eli milloin oli hyväksyttyä poiketa traditiosta. Seremonian¹³³ olen määritellyt yksinkertaisesti ja kattavasti. Gradussani seremonia tarkoittaa kaikkia ulkoisia tekoja, joilla kunnioitetaan Jumalaa.¹³⁴ Se ei ole vain tyypillinen kirkollinen toimitus, kuten messu. Kaikilla kirkon, uskonnollisilla, paavillisen diplomatian protokollan alaisilla ja niitä yhdistävillä, seremonioilla on sama tarkoitus: kunnioittaa Jumalaa.¹³⁵ Mikä tahansa tilaisuus, josta Burchard kertoo, voidaan siis ymmärtää seremoniaksi. Seremonia voi sisältää paljon osia, jotka muodostavat yhdessä kokonaisuuden.¹³⁶ Monista osista Burchard ei puhu ikinä. Käytän seremonioista ja niiden osista myös toimitus-sanaa. Se on synonyymi seremonialle ja seremonian osalle. Käytän seremonia-sanaa, koska Burchard käytti sitä virkatehtävistään.¹³⁷

¹³³ Seremonian sijasta voitaisiin käyttää liturgiaa. Liturgia voi tarkoittaa yleisesti ottaen kirkollista toimintaa, kirkon uskon julkista ylistämistä sekä Jumalan kunnioittamista. Jungmann 1986a, 172; Heffernan & Matter 2005a, 1; Heffernan 2005, 65; Crichton 1992a, 28; Flanigan & Ashley & Sheingorn 2005, 637–638; Addis & Arnold 1960, 514–522. Katso myös Searle 1992, 55–57. Liturgia- ja seremoniasanojen synonyyminomaisuus katso esim. Heffernan & Matter 2005a, 5; Heffernan 2005, 65; Constantelos 2005, 97; Helander 2005, 137–139; Flanigan & Ashley & Sheingorn 2005, 638. Tutkimuskirjallisuudessa esiintyy usein käsite riitti. Se tarkoittaa tapaa, jolla mm. jumalanpalvelukset toimitetaan esim. kristityssä yhteisössä. Laajimmillaan se tarkoittaa kaikkia kristinuskon toimituksia. Riitillä voidaan viitata myös yksittäiseen toimitukseen, kuten hautajaisiin. Addis & Arnold 1960, 714.

¹³⁴ Addis & Arnold 1960, 132; Crichton 1992a, 9.

¹³⁵ Partner 1990, 111; Wainwright 1992, 548; Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim; Mathew 1910 vii–viii.

¹³⁶ Seremonian osista ja niiden tulkinnoista joko suureksi seremoniakokonaisuudeksi tai omaksi seremoniakseen laajemman kokonaisuuden sisällä katso esim. Jungmann 1986a, passim, mutta esim. 264, 269, 286; Jungmann 1986b, passim; Heffernan & Matter 2005b, passim.

¹³⁷ Burchard käytti virastaan nimitystä ”clericus ceremoniarum” ja huolehdittavakseen kuuluvista tilaisuuksista sanaa ”ceremonia”. Ensimmäinen kääntyy seremonioiden papiksi eli seremoniamestariksi ja jälkimmäinen seremoniaksi. Katso

Rituaali-käsite voidaan määritellä monella tavalla rituaalien monimuotoisuuden takia. Sen lyhytkin määritelmä on laaja, ja en erittele sitä syvällisesti, koska pääkäsitteeni on seremonia.¹³⁸ Käytän gradussani pääosin seremonia-sanaa. Rituaali-sanaa käytän vain puhuessani rituaalitutkimuksesta ja sen tuloksista. Rituaali ja seremonia voidaan ymmärtää samana tai eroavana asiana. Rituaali voidaan esimerkiksi mieltää toimitusten sanalliseksi ulottuvuudeksi ja seremoniat fyysiseksi.¹³⁹ Tästä huolimatta niitä voidaan käyttää synonyymeinä.¹⁴⁰ Rituaaliteorian mukaan rituaaleilla on useita ominaisuuksia, joista monet ovat yhteneviä käyttämäni seremonia-käsitteen kanssa.

Rituaalit ja kirkon seremoniat, perustuvat usein traditioon. Moni seremonia johdetaan Raamattuun, Jeesukseen ja apostoleihin, mikä luo yhteyksiä Jumalaan, kristinuskon oppiin, arvoihin ja henkilöihin. Tradition luominen, säilyttäminen, opettaminen, välittäminen ja vallan osoittaminen vaativat, että seremoniat toistuvat aina muuttumattomina. Muutoksia voidaan tehdä vain hitaasti ja painavin syin. Toistuvuuden takaamiseksi rituaaleilla on yleensä tarkat muoto-ohjeet. Kirkon seremonioita varten oli oppaita, ohjeita, suunnitelmia ja määräyksiä, joiden noudattamista etenkin seremoniamestarit valvoivat. Rituaaleihin osallistuu monia toimijoita, kuten johtaja, vähäisemmät osallistujat ja yleisö. Messussa näitä ovat, toimittaja, avustajat ja yleisö, kuten diplomaatit. Kirkon seremoniat sisältävät monia rituaalitoimintoja, kuten palvonta, kunnioittaminen ja uhraaminen.¹⁴¹ Seremonia ja rituaali ovat siis varsin samankaltaisia käsitteitä, ja niiden tutkimus on yleensä aina osa samaa laajaa kenttää.

Tutkimastani ilmiöstä käytän käsitettä traditiopoikkeama, lyhyemmin poikkeama. Se kattaa kaikki käsittelemäni Burchardin esiintuomat tapaukset. Poikkeama on virheestä eroava käsite. Gradussani traditiopoikkeama on paitsi tutkimuskohde myös tuloksiani heijastava pääkäsite. Ihmiset määrittivät toimituksia nojaamalla erilaisiin traditiokäsityksiin, jotka kertoivat heille, miten seremonia piti toimittaa. Seremonian muoto perustettiin aina johonkin traditioon. Traditio saattoi perustua erilaisiin

esim. Burchard 1906, 3. Virastaan Burchard käytti myös nimityksiä ”magister ceremoniarum” ja ”ceremoniarum minister”. Burchard 1906, 92, 234. Ceremonia-sanan käytöstä katso esim. Burchard 1906, 107, 108, 117, 209, 284.

¹³⁸ Rituaalin monimuotoisista määritelmistä katso esim. Grimes 2014, 185–337, Bell 1992, epigraafit, viii–ix, 3–9, 13–16, 19–21, 91–92, 111, 218–219; Fantoni 2013, 15–34; Hoffmeister 2007, 223–226; Hüskén 2007b, 337–338; Searle 1992, 54–57; Grimes 1985, 3, 12–13; Buc 2001, 1–2, 5–6; Katajala-Peltomaa & Vuolanto 2013, 18–21; Katajala-Peltomaa 2011, 316; Stewart & Strathern 2014, 1, 4.

¹³⁹ Davies 1972, 126, 336.

¹⁴⁰ Brosius 2007, 291; Hüskén 2007b, 359; Grimes 2014, 185–337.

¹⁴¹ Grimes 2014, 194–197, 206, 251; Monti 2012, xviii, 4–7, 11–12; Larson-Miller 1997, ix–x; Petersen et al. 2004, 1; Wainwright 1992, 548; Paravicini-Bagliani 2000, 55; Bell 1992, 123; Harper 1993, 13; Wybrew 1992, 486; Jungmann 1986a, 7–127; Howell 1992, 285–286; Heffernan 2005, 67–71; Spatz 2005, 305–307; Krochalis & Matter 2005, 393–418; Hughes 2004, xxx, xxxvi–xl; Hope & Woolfenden 1992, 96–100; Dudley 2005, 195–196, 205–206; Stewart & Strathern 2014, 128; Lempiäinen 2004, 18; Partner 1990, 111; Schimmelpfennig 1992, 251.

seikkoihin, joiden koettiin antavan sille voimaa ja oikeuttavan sen. Burchardin merkinnöissä traditioiden olemassaoloa ei tuoda suoraan esiin, vaan ne hahmottuvat näkyviin tulkintani kautta. Toimitusten piti toistua aina samanlaisina, jolloin niiden välillä ilmenneet erot tulkittiin ensisijaisesti traditiopoikkeamaksi ja vasta sitten esimerkiksi virheeksi tai hyväksytyksi muunnokseksi. Traditiopoikkeama on siis huomattavasti laajempi ja tulkinnallisempi ilmiö ja käsite kuin virhe.¹⁴²

Traditiopoikkeama tulkittiin usein jonkun toimesta ilmiöksi, josta käytän käsitettä virhe. Seremonioiden parissa toimineet henkilöt mielsivät havaitsemansa poikkeaman yleensä virheeksi, kun seremonian muoto ei vastannut heidän käsitystään siitä, mikä oli heidän mielestään sopivaa. Virhe saatettiin havaita seremoniassa monien syiden takia. Rituaalitutkimuksessa on kiinnitetty huomiota siihen, että virheet ja epäonnistumiset ovat riippuvaisia näkökulmista. Monet rituaalien osanottajat ja toimittajat, eivät koe tilaisuutta epäonnistuneeksi, vaikka siinä olisi merkittäviäkin poikkeamia tavallisesta.¹⁴³ Uskonnollisilla toimituksilla on sekä maallinen että hengellinen ulottuvuus, joissa epäonnistumisen seuraukset saattaisivat ilmetä. Burchard ei koskaan tuo ilmi, että seremonian olisi uskottu epäonnistuneen kummankaan osalta. Siksi käytän vain virhe-käsitettä, enkä huomattavasti arvottavampaa epäonnistumisen käsitettä.

Lähteeni on Burchardin tuottama, ja näkemykset virheistä ovat suodattuneet siihen hänen kauttaan. Katson traditiopoikkeaman olleen virheeksi tulkittu, kun hän tuo esiin tai tulkitsen, että joku katsoi toimituksessa olleen vikaa.¹⁴⁴ Siten virhe-käsitteen määrittelyssä on huomioitava, millaisia sanoja Burchard käytti, kun seremoniassa ilmeni jonkun mielestä jotain tavallisesta poikkeavaa. Kun puhun virheistä, on kyse Burchardin tai jonkun hänen välittämänsä henkilön käsityksistä, jotka välittyvät graduuni tulkintani kautta. Siten kyse ei ole lopullisista totuuksista, vaan yksilöiden käsityksistä ja tulkinnoista. Kaikki tahot eivät välttämättä mieltäneet jotain asiaa virheelliseksi, vaan siitä saattoi olla useita eri käsityksiä.

¹⁴² On huomioitava, että aina ei ole kyse toteutuneista poikkeamista. Burchard ja esimerkiksi kardinaalit pyrkivät estämään niitä jo etukäteen keskustelemalla seremonioiden muodosta. Keskustelut ja estetyt poikkeamat kertovat myös niiden käsittämisestä, joten tarkastelen myös niitä. Traditiopoikkeama-käsite on siis yhteydessä käsitteisiin mahdollinen poikkeama ja estetty poikkeama.

¹⁴³ Katso Schieffelin 2007, 9, 14–18; Weinhold 2007, 63–69; Dücker 2007, 73–97; Snoek 2007, 99–119; Michaels 2007, 130–131; Emmrich 2007, 157–160; Polit 2007, 199–201; Merz 2007, 209–210, 214–215, 219–220. On myös rituaaleja, jotka voidaan kokea epäonnistuneiksi ja jotka voivat epäonnistua. Katso Buss 2007, 167–181; Stavrianopoulou 2007, 183–195; Hauser-Schäublin 2007, 245–246; Brosius 2007, 297–299. Virheen ja epäonnistumisen eroista katso Hüsken 2007c, 197; Hauser-Schäublin 2007, 245–246.

¹⁴⁴ Rituaalivirhetutkimukseen kuuluu, että virheen raja on häilyvä ja katsojasta riippuvainen. Viimekädessä vastuu virheiden tulkinnan virheistä kuuluu minulle.

Usein Burchard kertoo, että seremoniassa tehtiin jotain, ja sen yhteyteen hän liittää esimerkiksi jonkin seuraavan ilmauksen: ”*per oblivionem*”¹⁴⁵, ”*per inadvertentiam*”¹⁴⁶ tai ”*per errorem*”¹⁴⁷. Ne voidaan kääntää esimerkiksi unohduksen vuoksi, epähuomion vuoksi ja virheen vuoksi.¹⁴⁸ Ne ilmaisevat, että jostain syystä joku teki jotain, mikä on pääteltävissä merkinnästä jonkun, usein Burchardin, mielestä virheelliseksi. *Praeter*-sana, Burchardin kirjoitusasussa *preter*, kertoo vielä selvemmin vähintään Burchardin mieltämän virheen. *Praeter* ilmaisee, jonkin olleen vastoin jotain. Burchard käyttää sanaa esimerkiksi seuraavasti: ”*preter consuetudinem*”¹⁴⁹ eli vastoin tapoja tai ”*preter voluntatem meam*”¹⁵⁰ eli vastoin tahtoani, pyyntöäni tai aikomustani.¹⁵¹ Burchard saattaa myös sanoa monella tavalla seremoniassa olleen jonkun mielestä jotain epätavallista tai epäsopivaa.¹⁵²

Yksi Burchardin eniten käyttämistä tavoista ilmaista seremoniassa olleen jonkun mielestä jotain vikaa on sanapari ”*et male*”.¹⁵³ Tyypillisesti hän kuvailee seremoniassa tehdyn jotain, mitä *et male* -sanonta seuraa. *Male* voidaan kääntää ilmaisemaan asian olleen muun muassa huonosti, pahasti, onnettomasti tai väärin. Muistiinpanoissa sana on usein järkevää mieltää ilmaisemaan asian olleen väärin tai huonosti eli virheellinen. Burchard käyttää sanaa vähäisissäkin ongelmissa, joten on vaikea uskoa, että hän olisi kokenut sellaisten olleen onnetonta tai pahaa. Joissain tapauksissa *male* voitaisiin kääntää tarkoittamaan onnetonta tai pahaa. Useimmiten se on silti tulkittava ilmaisuksi, joka kertoo siihen kytkeytyneen asian tapahtuneen jonkun mielestä virheellisesti.

Jonkun havaitsema seremoniavirhe on helppo tulkita esiin, kun Burchard käyttää *errare*-verbiä.¹⁵⁴ Se voidaan kääntää muun muassa erehtymiseksi ja hairautumiseksi. Poikkeamien yhteydessä Burchard

¹⁴⁵ Katso esim. Burchard 1906, 143, 189, 353.

¹⁴⁶ Katso esim. Burchard 1906, 130, 189, 224, 351.

¹⁴⁷ Katso esim. Burchard 1906, 89, 136, 144, 145, 156, 174, 209, 248, 268, 315.

¹⁴⁸ Muista tavoista ilmaista virheen syitä katso esim. Burchard 1906, 134, 187, 213.

¹⁴⁹ Katso esim. Burchard 1906, 108, 209, 262, 303. Burchard voi käyttää myös muotoa ”*preter bonam consuetudinem*” eli esimerkiksi vastoin hyviä, kunnollisia tai kelvollisia tapoja. Katso esim. Burchard 1906, 134, 174. *Consuetudo*-sana saattoi tarkoittaa myös hengellisen yhteisön käytännöistä kertovia yksityiskohtaisia ohjeita, jotka täydensivät sääntöä ja jotka olivat muodoltaan muutettavissa. Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 392. Burchard on siten saattanut viitata *consuetudo*-sanalla yleisten tapojen sijasta kirkon tarkempiin ohjekäytäntöihin.

¹⁵⁰ Katso esim. Burchard 1906, 136, 194.

¹⁵¹ Muista tavoista käyttää *preter*-sanaa katso esim. Burchard 1906, 107, 108, 223, 289. Samaa tarkoittavan *contra*-sanana käytöstä katso esim. Burchard 1906, 334, 338.

¹⁵² Näistä tavoista katso esim. Burchard 1906, 107, 141, 189, 260, 289.

¹⁵³ Katso esim. Burchard 1906, 25, 157, 207, 228, 237, 262, 266, 284, 286, 302, 305, 332, 333, 339. Burchard käyttää myös muotoa ”*sed male*”. Katso esim. Burchard 1906, 146, 180, 190. Harvinaisemmin myös ”*sed male dixit*” ja ”*sed certe male factum*”. Burchard 1906, 87, 234. Toisinaan Burchard voi ilmaista mielestään oikein toimitetun seremonian sanonnalla ”*et bene*”. Burchard 1906, passim.

¹⁵⁴ Katso esim. Burchard 1906, 134, 138, 189, 264, 281, 298, 301.

voi käyttää *debere*-verbiä.¹⁵⁵ Se kääntyy esimerkiksi pitää-sanaksi ja ilmaisee, mitä seremoniassa olisi hänen tai jonkun muun mielestä pitänyt tapahtuneen sijasta tehdä. Kolmas verbi, jota Burchard käyttää usein, ja joka auttaa ymmärtämään, että jossain oli jonkun mielestä vikaa, on *reprehendere*.¹⁵⁶ Se voidaan kääntää esimerkiksi moittimiseksi, missä käytössä se Burchardilla yleensä ilmenee.

Burchardin monet sanat viittaavat siihen, että seremoniassa oli jonkun mielestä jotain vikaa. Miksi sitten käytän virhe-sanaa? Virheellä on vähemmän kielteinen merkitys kuin epäonnistuminen-sanalla. Se on tiivis sana, ja sen käyttöön on löydettävissä perusteita Burchardiltakin. Hän käytti toisinaan poikkeamista latinan *error*-sanaa¹⁵⁷, joka voidaan kääntää virheeksi. Eräässä kuvauksessa hän käyttää runsaasti sanaa ja osoittaa, että hän saattoi itsekkin mieltää ja oletti myös toisten mieltävän seremonialliset poikkeamat virheiksi. Burchard kertoi tästä näkyvästä tapauksesta seuraavasti:

[...] Minä [Burchard] menin huomiota kiinnittämättä hänen luokseen ja polvistuin punnitsematta hänen virhettään [*errorem suum*]; mutta huomattuani itse virheen [*errore*], nousin ja sain toiset [poikkeaman aikaansaaneen diakonin ja siihen myös osalliseksi joutuneen kardinaalin] nousemaan, eikä kukaan toinen polvistunut: kaikki kuitenkin niin sanoakseni huomasivat meidän virheemme [*error noster*].¹⁵⁸

Burchard mielsi seremoniallisista tavoista poikkeamisen virheeksi. Hän puhuu toisen tekemästä ja yhteisestä virheestä. Viimeinen lause osoittaa, että hän mielsi muiden huomaavan ja käsittävän asian virheenä. Lähdeaineistoni antaa siis perusteita virhe-sanankäytölle. Tosin se, että Burchard käytti *error*-sanaa, ei tarkoita, että sen sisältö olisi ollut sama kuin käyttämälläni virhe-käsitteellä, jolla viitataan jonkun tapaan mieltää ja käsittää traditiopoikkeama virheelliseksi toimitusmuodoksi.

Muistiinpanoissa on Burchardin merkintätavoista johtuen piirteitä, jotka voivat vaikuttaa virheiksi tulkituilta poikkeamilta. Moneen kuvaukseen liittyy maininta, että muu tai kaikki toimitettiin tavalliseen tapaan. Se liittyy seremonioihin, joista on laaja kuvaus, joka sisältää oikeita ja virheellisiä

¹⁵⁵ Katso esim. Burchard 1906, 139, 221. Burchard voi ilmaista *debere*-verbillä myös, mitä ei olisi pitänyt tehdä. Katso esim. Burchard 1906, 146, 189, 209, 352.

¹⁵⁶ Katso esim. Burchard 1906, 136, 141, 145, 201, 212, 215, 262, 267, 284, 305. Muista vastaavista verbeistä ja niiden käytöstä katso esim. Burchard 1906, 230.

¹⁵⁷ Katso esim. Burchard 1906, 89, 136, 144, 145, 156, 174, 209, 213, 248, 268, 315.

¹⁵⁸ “[...] Ego inadvertenter ad eum ivi et genuflexi, non considerans errorem suum; sed cognito per me errorem, surrexi et feci illos surgere, nec alius quispiam genuflexit: ab omnibus tamen error noster quasi notatus fuit.” Burchard 1906, 268.

osia ja pieniin kuvauksiin, joissa se kuittaa valtaosan toimituksesta.¹⁵⁹ Burchard ilmaisee tavanomaisuuden monin tavoin, kuten ”*aliaque omnia more solito sunt observata*”¹⁶⁰ ja ”*more consueto*”¹⁶¹. Ensimmäinen voi kääntyä: ”kaikessa muussa noudatettiin tapojenmukaisuutta”. Se tarkoittaa, että huomiotta jäävät, mutta tilaisuuteen kuuluvat seremoniat toimitettiin muodoltaan tapojenmukaisesti eli virheettömästi. Jälkimmäinen voi kuulua kokonaisuudessaan ”[...] *fuit missa papalis [...] et sermo more consueto*”.¹⁶² Se tarkoittaa, että paavillinen messu ja saarna olivat tavanomaiseen tapaan. Se ei kerro virhetulkintoista, vaan esittää hyvin lyhyesti seremoniaan tavanomaisesti kuuluneet ja toimitetut osat.

Esimerkkimerkintöjen ja seremoniakuvauksen yhdistyminen voi antaa käsityksen, että tarkemmin kuvailluissa osissa oli poikkeamia. Tulkintani mukaan kyse ei ole tästä, vaan Burchardin tiivistävästä kirjoitustyylistä. Burchard vaikuttaisi kiinnittäneen ajoittain huomiota siihen, mikä seremoniassa oli yleisistä kaavoista eroavaa tai vaihtuvaa.¹⁶³ Hän siis kirjoitti virheiden lisäksi tarkemmin siitä, mikä oli kullekin seremonialle ja ajankohdalle ominaista. Tiivistävien merkintöjen taakse jäi alati samoina ja ongelmitta toistuvia osia. Tosin joskus Burchard kuvailee laajalti yleisiä piirteitä, joten on vaikea sanoa tarkasti, miten ja miksi hän milloinkin kirjoitti asioista. Jos hän tai joku muu ei ilmaise jossain olleen vikaa, ei merkinnästä voida tehdä päätelmää virhekäsityksistä, ellei näkemystä tueta muulla aineistolla.

Seremonioiden muodossa oli sallittuja muunnoksia, joita Burchard tai muu taho eivät vaikuta pitäneen virheinä. Paavilla oli suuri vaikutus seremonioihin jo läsnäolollaan. Paavin käskyn, poissaolon, sairauden tai kuoleman takia seremoniat saattoivat poiketa muodostaan. Muutokset ulottuivat sekä kirkollisiin että diplomaattisiin seremonioihin.¹⁶⁴ Nämä eivät ole virheitä, vaan

¹⁵⁹ Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim. Katso selvennykseksi esimerkiksi Burchard 1906, 7, 156, 157; Burchard 1910, 4, 148–150.

¹⁶⁰ Katso esim. Burchard 1906, 7. Muita samanlaisia ilmauksia ovat mm. ”*alia feci more consueto*”, ”*alia omnia observata sunt more consueto*”, ”*omnia alia acta sunt prout in ceremoniali*”, ”*omnia alia acta sunt ordine consueto*”, ”*ut moris est*”, ”*cum ceremoniis consuetis*” ja ”*more solito*”. Burchard 1906, 149, 175, 189, 209, 238, 259, 339.

¹⁶¹ Katso esim. Burchard 1906, 7, 149. On myös kuvaavampia ilmaisutapoja esim. ”*more capelle nostre*” eli meidän kappelimme tai kirkkomme tapaan. Burchard 1906, 171. Muista tavoista katso esim. Burchard 1906, 146.

¹⁶² Burchard 1906, 7.

¹⁶³ Seremonioissa oli paljon ajankohdan ja mahdollisten juhlien mukanaan tuomia muutoksia. Harva toimitus oli tästä syystä samanlainen edes peräkkäisinä päivinä. Tietynlainen seremonia, kuten messu, saattoi toistua samanlaisena vasta vuoden kuluttua. Katso esim. Monti 2012; Hughes 2004, xxx, xxxvi–xxxvii.

¹⁶⁴ Katso esim. Burchard 1906, 111, 112, 116–117, 226, 250, 251, 261–262, 264, 330; Burchard 1910, 103–104, 105, 108, 212, 237, 238, 249, 252, 310. Joissain seremonioissa tapahtui muutoksia sen mukaan toimittiko paavi vai joku muu. Katso esim. Burchard 1906, 149; Burchard 1910, 140. Katso myös Jungmann 1986a, 200–201. Monet seremoniat pysyivät silti samanlaisina. Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim.

olosuhteiden ja paavin valtansa nojalla sanelemia muutoksia.¹⁶⁵ Halutessaan paavi saattoi muuttaa seremonioita ja vaikuttaa siten tapatraditioon. Innocentius VIII esimerkiksi muutti edeltäjänsä järjestelyitä kautensa alussa siirtämällä lauluosuuksia kardinaaleilta laulajille ja paavilta messun toimittajalle.¹⁶⁶

Toisinaan seremonioihin piti tehdä muutoksia lähes viimehetkillä. Tehtäviin määrätty saattoivat olla estyneitä, eikä heidän tilalleen saatu vastaavan arvoista henkilöä. Tällöin avustajana käytettiin muuta sopivaa tahoa.¹⁶⁷ Saarna tai muu seremonian osa voitiin jättää pois, jos vaikka saarnaaja oli estynyt tai muu asia ei ollut valmis.¹⁶⁸ Joskus Burchard sanoi jotain epäsovivaksi ilmaisulla ”*convenientius tamen fuisset*” eli ”sopivampaa olisi kuitenkin ollut”.¹⁶⁹ Epäsovivuus ei ole virhe, ellei Burchard tai muu taho niin ilmaise. Burchard uskoi tietävänsä, miten seremonioita oli paras toimittaa ja koki myös hyväksytyt muutokset epäsovivina. Ne piti muistaa, ettei niistä tulisi pysyviä käytäntöjä. Kun tavoista poikkeaminen ei ollut välttämätöntä, Burchard ja muut ehkä pitivät epäsovivuuksia virheellisinä. Esittelemissäni hyväksytyissä muutoksissa ei ole kyse virheistä, mutta ne ovat traditiopoikkeamia. En kuitenkaan tutki niitä, koska poikkeamien tutkiminen on huomattavasti hedelmällisempää ja paljastavampaa silloin, kun asia on käsitetty virheeksi.

3. Jumalanpalveluselämä – toisteisuus opettaa muotoja ja traditioita

Tässä luvussa luokittelen ja analysoin jumalanpalveluksissa ilmenneitä traditiopoikkeamia. Suuri osa Burchardin esiintuomista poikkeamista kytkeytyy jumalanpalveluksiin. Messu ajoittui yleensä aamuun, ja sitä sekä useita muita jumalanpalveluksia vietettiin päivittäin. Tilaisuuksien määrän vuoksi on ymmärrettävää, että niissä ilmeni määrällisesti paljon poikkeamia. Toisaalta jatkuvasti toistuvien tilaisuuksien olisi luullut olevan niin tuttuja, ettei traditionaalisista tavoista olisi ollut

¹⁶⁵ Myös muilla toimittajilla oli oikeus tehdä joitain päätöksiä ja muutoksia. Katso Burchard 1906, 172, 291–292, 305; Burchard 1910, 164, 277, 291.

¹⁶⁶ Burchard 1906, 144; Burchard 1910, 135. Paavin tekemistä seremoniallisista muutoksista ja päätöksistä katso myös Burchard 1906, 118, 201, 203, 226, 235, 248, 311; Burchard 1910, 110, 190, 191, 212, 222, 234, 296.

¹⁶⁷ Katso esim. Burchard 1906, 117, 312; Burchard 1910, 108–109, 297.

¹⁶⁸ Saarnan perumisen syistä katso Burchard 1906, 121–122, 176, 202, 267, 287, 310, 311; Burchard 1910, 112, 168, 191, 255, 272, 294–295, 296. Muista pakottavista ja hyväksyttävistä muutoksista katso Burchard 1906, 44–45, 158, 266, 333; Burchard 1910, 42, 151, 253, 313. Tilojen ahtaudesta ja sen tuomista muutoksista katso Burchard 1906, 21, 91, 179, 194, 299; Burchard 1910, 15, 86, 170, 184, 285.

¹⁶⁹ Katso esim. Burchard 1906, 101, 148, 156, 293; Burchard 1910, 95, 139, 149, 278. Katso myös Burchard 1906, 158; Burchard 1910, 150–151.

epäselvyyttä. Messu ilmensi pelastushistoriaa, Jeesuksen elämää ja kärsimyksiä ja tiivistä pelastusmysteeriä. Se oli muisto- ja kiitosjuhla Jumalalle, Jeesukselle ja Hänen työlleen. Jeesuksen kärsimyshistorian ja pelastuskuoleman merkitys tiivistyi messun huipentumaan, ehtoollisen sakramenttiin. Ehtoollisella muistettiin Jeesusta, ilmennettiin Hänen uhraustaan ja uudistettiin yhteys ihmiset lunastavaan Herraan.¹⁷⁰

Messun rakenne oli pääosin yleensä seuraava: Papisto saapui kirkkoon kulkueessa ja tervehti paavia. Aloitusseremoniaan kuului rukouksia, muun muassa *Glorian* laulaminen, suitsutus ja tekstien lukua. Luennat, laulut ja rukoukset vaihtelivat ajankohdan ja tilaisuuden mukaan. Seuraavaksi luettiin tai laulettiin ääneen tai hiljaa tekstejä, kuten evankeliumia, psalmeja, halleluja ja uskontunnustus. Sitten alkoi offertoorio, jolloin laulettiin tekstejä, rukoiltiin, tuotiin paikalle ehtoollisaineet, suitsutettiin ja toimittava pappi pesi kätensä. Tätä seurasi lauluja, rukouksia, puheosuuksia ja aina muuttumaton messun kaanon. Se koostui toimittajan hiljaa lukemista rukouksista, ja sillä pyhitettiin ehtoollisaineet. Sitä seurasi ehtoollinen, jonka aikana muun muassa luettiin *Pater noster* ja jaettiin ehtoollista. Ehtoollista seurasi messun päätös, johon kuului rukouksia, viimeinen siunaus, papiston poistuminen, lukua ja laulua.¹⁷¹ Ainakin Roomassa messuun kuului myös muita osia, kuten synninpäästö.¹⁷²

Messu ei ollut keskiajan ainut jumalanpalvelus. Vigiliaa vietettiin esimerkiksi aamuyöstä ja vesperiä iltapäivällä. Niissä rukoiltiin sekä luettiin ja laulettiin muun muassa psalmeja, pyhiä kirjoituksia sekä kirkkoisien ja hagiografisia tekstejä. Tärkein ero messun ja muiden välillä oli, että messussa jaettiin ehtoollista.¹⁷³ Kristityt kohtaavat Jeesuksen ja hänen elämänsä kaikissa kirkollisissa toimituksissa, jolloin yhteys ylösnousseeseen Jeesukseen uudistaa vapahduksen.¹⁷⁴ Jumalanpalvelusten muoto ja aika vaihtelivat hieman suurten juhlien, kuten joulun, aikana.¹⁷⁵ Pääosin seremoniat ja niissä ilmenneet poikkeamat ovat samankaltaisia, joten käsittelen tässä luvussa tavallisia ja suurten juhlien toimituksia.

¹⁷⁰ Monti 2012, 2, 23; Jungmann 1986a, 129, 175–179; Crichton 1992a, 16. Messun historiasta ja kehityksestä Burchardin aikoihin asti katso Jungmann 1986a, 7–141. Messun merkityksestä tarkemmin katso Jungmann 1986a, 175–195. Katso myös Crichton 1992a, 9–20. Messusta ja sen rakenteesta tarkemmin katso Jungmann 1986a; Jungmann 1986b; Monti 2012, 27–103; Ilmitchi 2005, 596–598.

¹⁷¹ Monti 2012, 27–94.

¹⁷² Messun rakenteesta katso myös Jungmann 1986a; Jungmann 1986b.

¹⁷³ Monti 2012, 2–4; Crichton 1992b, 420–421; Ilmitchi 2005, 591–596; Hughes 1995, 14–16; Black 2005, 41–42; Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 162. Muun jumalanpalveluselämän kehityksestä katso Black 2005, 42–61; Bradshaw 1992, 399–403; Grisbrooke 1992a, 403–414, Crichton 1992b, 420–427; Crichton 1992c, 429–433.

¹⁷⁴ Crichton 1992a, 14–17. Tarkemmin katso Crichton 1992a, 9–20.

¹⁷⁵ Jungmann 1986a, passim; Jungmann 1986b, passim; Monti 2012, 23–103, 261–501.

3.1. Suunnittelu ja muodon toistuvuus käytännössä

Seremoniatraditiota ylläpidettiin ja poikkeamia vältettiin suunnittelemalla ennakoon seremonioiden muotoa. Suunnitelmilla ja esimerkiksi paavin käskyillä säädettiin, miten seremoniat toimitettaisiin. Mahdollisesti jumalanpalvelusten yleisyyden ja vakiintuneisuuden takia tässä vaiheessa ilmeni vain vähän ongelmia. Vuoden 1486 kolmantena adventtina Burchard tiedusteli paavilta, tahtoiko hän järjestää jouluaaton messun tavalliseen tapaan ja missä järjestyksessä tekstejä piti lukea. Paavi neuvotteli kardinaalien kanssa ja ilmoitti, että messu järjestettäisiin, kuten hän oli aiemminkin käskenyt. Tekstit piti lukea samassa järjestyksessä kuin hänen pontifikaattinsa aiempina vuosina oli tehty.¹⁷⁶ Vuosien 1489 ja 1491 neljäntenä adventtina Burchard kysyi jälleen paavilta, joulumessun tekstien lukujärjestystä. Paavi käski lukea tekstit samoin kuin aiemmin hänen aikanaan.¹⁷⁷ Kysymällä Burchard varmisti, että seremonia toimitetaan paavin tahtoman tradition mukaan.

Paavi tahtoi pitää joulumessun joka vuosi samalla tavalla ja jätti sen järjestämisen Burchardin vastuulle. Joulumessun muotoa määritteli siis paavin tahdon sekä seremoniaoppaiden ja -mestarin tietojen lisäksi aiempien toimitusten luoma, toistuva traditio. Toisto ja toimitusten menneisyys loivat ja ylläpitivät niiden muotoa. Tässä piili seremonioiden alkuperäisiä muotoja ylläpitämään pyrkineen seremoniamestarin kannalta myös vaara. Koska toisto loi toimituksellista historiaa ja samalla toimituksen muotoa, saattoi toistuva poikkeama olla vaarassa tulla ymmärretyksi oikeana seremoniamuotona.¹⁷⁸ Siksi seremonioiden muodosta huolehtineet ja kiinnostuneet tahot olivat tarkkaavaisia ja ilmaisivat herkästi näkemyksensä, jos he uskoivat toimituksen poikkeavan normista.

Toisinaan ennakkovalmistelut tulivat liian myöhään. Burchard kysyi erään vesperin aikana paavilta, tahtoiko hän aloittaa virren. Paavi suuttui ja sanoi, että Burchardin olisi pitänyt kysyä asiaa kaksi päivää aikaisemmin. Hän ei liioin aloittanut virttä, vaan se jäi kuoron tehtäväksi.¹⁷⁹ Paavin lähettyvillä ollut seremoniamestari ei saanut puhua hänelle ilman hyvää syytä.¹⁸⁰ Paavi ei kuitenkaan suuttunut siksi. Burchardin merkinnöistä ilmenee, että paavilta tiedusteltiin usein seremonioiden aikana suurempia ja pienempiä toimituksellisia asioita. Siten kysymys itsessään oli sallittu. Paavi ärsyyntyi,

¹⁷⁶ Burchard 1906, 173; Burchard 1910, 165.

¹⁷⁷ Burchard 1906, 284–285, 331; Burchard 1910, 270, 311–312.

¹⁷⁸ Hüskén 2007a, 285–287.

¹⁷⁹ Burchard 1906, 152–153; Burchard 1910, 145.

¹⁸⁰ Mathew 1910, vii–viii.

koska Burchardin kysymys tuli liian myöhään. Hän ei ollut valmistautunut virren aloittamiseen, eikä välttämättä edes tiennyt asiasta, koska Burchard oli valmistellut siltä osin seremonian huonosti.

Viikko edellisen tapauksen jälkeen vietettiin Pyhän Kolminaisuuden juhlan¹⁸¹ vigiliaa, ja Burchard tiedusteli paavin toiveita seremonian muodosta juuri ennen vesperin alkua. Paavi vastasi, ettei nyt ollut sopiva hetki tulla, ja Burchardin olisi pitänyt kysyä asiaa jo päiviä aiemmin. Burchard sanoi, että hän tahtoi vain muistuttaa parista asiasta kuten kommemoraatiosta¹⁸². Paavi määräsi, ettei sitä pidetä, koska kuuluessaan alempaan papistoon hän oli toimittanut neljästi juhlan jumalanpalveluksen ilman sitä. Paikalla ollut *referendarius*¹⁸³ sanoi, ettei juhlissa, jotka liittyvät vain Poikaan ja Pyhään Henkeen, kuten Kristuksen syntymä ja ylösnousemus, pidetä kommemoraatiota. Siksi oli vielä vähemmän tarpeen pitää sellaista Pyhän Kolminaisuuden juhlassa. Burchard ilmoitti laulajille, ettei kommemoraatiota pidetä. Myöhemmin San Marcon kardinaali sanoi, että vesperissä olisi pitänyt olla kommemoraatio. Burchard vastasi, että se oli jätetty pois paavin käskystä.¹⁸⁴

Paavilla oli asemaansa perustuva oikeus muuttaa seremoniaa mieleisekseen. Hänellä oli plenitudo potestatis, joka antoi täyden vallan päättää muun muassa teologisista, eli samalla seremoniallisista, asioista.¹⁸⁵ Paavi nähtiin oikean opin vartijana ja Rooman tärkeimpänä liturgistina. Paavin ja kirkon erehtymättömyydelle oli myös olemassa perusteita. Paavia ei voitu tuomita ja paaviuden kritiikkiä voitiin pitää vakavana rikoksena.¹⁸⁶ Paavin aseman takia hänen seremoniakäsitystensä kritisointi oli periaatteessa turhaa ja jopa väärin. Paavin mahdollia oli kuitenkin rajoittava tekijä. Hänen päätöksensä eivät saaneet olla vastoin pyhiä kirjoituksia ja kirkon yleisiä käytäntöjä.¹⁸⁷ Lisäksi Burchardin virka edellytti, että hän ylläpitäisi seremonioiden alkuperäisiä muotoja. Kun Burchard oli eri mieltä paavin kanssa, hän koki seremonian niin vakiintuneeksi, että hänen oli vaikea hyväksyä heti muutosta. Hänen

¹⁸¹ Juhlaa vietettiin helluntaita seuraavana sunnuntaina. Addis & Arnold 1960, 805.

¹⁸² Osa kirkon juhlista oli ajallisesti liikkuvia ja osa järjestettiin aina samaan aikaan. Siksi jotkin juhlat saattoivat osua samalle päivälle. Tällöin vietettiin suuremman juhlan seremonioita, ja vähäisempää muistettiin vain kommemoraatiolla, joka koostui teksteistä ja rukouksista. Addis & Arnold 1960, 197–198; Jungmann 1986a, 385–386; Harper 1993, 294.

¹⁸³ *Referendariukset* olivat paavin lähellä toiminut oikeusoppineiden joukko, jotka lukivat ja allekirjoittivat paaville esitettyjä anomuksia. Partner 1990, 23, 73.

¹⁸⁴ “[...] replicavi nihil esse dicendum aut faciendum preter unam orationem et commemorationem que, ut recentior esset memoria, nunc nolui Sanctitati sue commemorari. Mandavit tunc Sanctitas sua de dominica commemorationem fieri non debere, et quod ipse, quum fuisset in minoribus creatus, quatuor vicibus, hujus festi officium celebrasset sine hujusmodi commemoratione.” Burchard 1906, 153–154; Burchard 1910, 146.

¹⁸⁵ Salonen 2012, 39; Schimmelpfennig 1992, 26, 37, 42, 134–135, 149.

¹⁸⁶ Schimmelpfennig 1992, 38, 67, 69, 153, 162, 194.

¹⁸⁷ Salonen 2012, 39–40.

mielestään huomaamat paavin virheet eivät ole kritiikkiä, vaan käskyjen muistiinmerkitsemisestä ja sen huomioimista, missä oli tarpeen neuvoa paavia jatkossa paremmin.

Paavi oli oikeutettu jättämään kommemoraation pois, ja *referendarius* yritti tarjota muutokselle selitystä. Seremonioita hyvin tunteneen San Marcon kardinaalin mielestä se ei ollut pätevä syy. Hän luultavasti hyväksyi muutoksen, kun Burchard kertoi, että kyse oli paavin päätöksestä. Paavi ei perustellut poisjättöä asemallaan tai *referendariuksen* sanoilla. Hän katsoi, ettei kommemoraatiota tarvita, koska hän oli jo ennen paaviuttaan toimittanut seremonian ilman sitä. Hän käsitti neljä aiempaa seremoniaa muodoltaan oikeiksi. Aiemmista kokemuksista tuli viimeistään nyt traditiota, johon paavi saattoi nojata, kun keskusteltiin seremonian oikeasta muodosta. Paavius antoi hänelle voiman oikeuttaa toisten mielestä virheellinen käsityksensä ja muuttaa seremonia sen mukaiseksi. Muutos oli paavin vallan oikeuttama, mutta Burchard ja kardinaali näkivät sen perustan virheellisenä. Aikoinaan estämättä ja kyseenalaistamatta jääneet poikkeavat traditiokäsitykset johtivat seremonian muuttumiseen. Muutos myös vähensi kommemoraatiolla muistettavan juhlan arvoa.

Vuoden 1490 alussa Burchard valmisteli paavin ja Espanjan kuninkaan lähettilään, Bejan piispa Bernardinon kanssa messua. Sillä oli tarkoitus juhlistaa Espanjan voittoa Granadasta. Piispa sanoi, että paavi oli antanut luvan lukea rukouksen Espanjan hallitsijoiden puolesta. Burchard sanoi paaville, että se oli epäsopivaa ja vastoin yleisiä ja hyviä tapoja, koska vain pitkänäperjantaina saatettiin lukea rukous hallitsijoille. Paavi vastasi, että hän näki asian samoin, eikä ollut luvannut mitään ja hän oli määrännyt Burchardin järjestämään messun ilman poikkeamia kirkon tavoista. Sitten San Anastasian kardinaali ja piispa pyysivät, että se toimitettaisiin ilman kommemoraatiota Pyhän Hengen messusta, joka olisi pitänyt järjestää samana päivänä. Burchard piti tätä epäsopivana ja vastusti sitä varakanslerin ja kardinaalin kuullen. Silloin kardinaali ehdotti, että paavi voisi määrätä uuden messun. Paavi päätti, ettei Pyhän Hengen messulla juhlistettaisi Espanjan voittoa. Varakansleri ilmoitti piispalle, että tämän tuli viettää messu vain Pyhälle Hengelle ei millekään muulle.¹⁸⁸

Seremonioiden toistoilla luotiin jatkuvuutta ja traditiota. Suurten erimielisyyksien edessä noudatettiin lopulta mieluummin vanhoja muotoja kuin erottiin niistä. Muodon määrittämisessä luotettiin tradition voimaan, olipa näkemys oikeista traditiotavoista millainen tahansa. Toisto opetti muototraditiota jopa

¹⁸⁸ Burchard 1906, 288–289; Burchard 1910, 274–275.

silloin, kun toiset olisivat pitäneet toimitusta virheellisenä. Toistosta oppiminen edellytti vain, että joku uskoi toimituksen oikeaksi, eivätkä toiset vastustaneet sitä. Virheet saattoivat myös muuttaa toimitusta, jos niiden tekijällä oli valta legitimoida seremoniakäsityksensä.

3.2. Järjestäytyminen – arvovaltakiistat seremonioiden uhkana

Tässä luvussa tarkastelen kirkkoon saapumista ja siellä oikeille paikoille sijoittumista ja sijoittamista. Papisto oli kirkon toisella ja maallikot toisella puolella. Papistosta ensimmäisiä olivat kardinaalit ja maallikoista korkea-arvoisimman hallitsijan edustaja. Paavin valtaistuimen luota annettiin paikkoja muun muassa tärkeille ruhtinaille. Oikeille paikoille järjestäytyminen oli tärkeää, koska paikka osoitti henkilön tai ryhmän arvoa ja kunnioitusta. Etenkin diplomaateilla oli omat järjestyskäsityksensä, mikä saattoi aiheuttaa riitoja ja aseellisia yhteenottoja.¹⁸⁹ Sen vuoksi jumalanpalvelusten osanottajien arvoa vahingoittavia ja jännitteitä luovia tilanteita pyrittiin estämään monin tavoin. Koska virhe ja sen ratkaisut olivat kokijan käsityksistä riippuvaisia, olivat kirkonmiesten ponnistelut usein turhia. Poikkeamilla järjestäytymisessä saattoi olla vakavia seurauksia, ja niitä yritettiin jopa hyödyntää.

Tärkeiden henkilöiden paikasta neuvoteltiin etukäteen. Vuonna 1490 Burchard keskusteli Urbinon herttuan paikasta neljän kardinaalin kanssa. Hän ehdotti paikkaa paavin valtaistuimen läheltä, koska herttua oli voimakas ja kirkon vasalli. Hän lisäsi, että herttuan isä oli sijoitettu Sixtus IV:n aikana viimeisen kardinaalidiakonin taakse. Osa kardinaaleista valitti ehdotuksesta. Burchard vakuutti heidät lisäämällä, että herttua oli entinen kirkon kapteenikenraali¹⁹⁰, kokenut sotataidossa ja arvostettu kaikkien Italian ruhtinaiden parissa. Kardinaalien kannatuksen ansiosta herttualle annettiin paikka valtaistuimen läheltä.¹⁹¹ Kardinaalien valitus johtui siitä, että herttuan samanarvoinen isä oli sijoitettu aiemmin eri paikkaan. Burchardin muutosehdotus uhkasi heidän silmissään kirkon toteutettua traditiota. Kardinaalit vakuutuivat Burchardin perusteluista. He luottivat hänen tietoonsa niin paljon, että uskoivat hänen olevan oikeassa ja sallivat toteutetun tradition muuttamisen.

¹⁸⁹ Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 127; Jungmann 1986a 196–197. Katso myös Burchard 1906, 266; Burchard 1910, 254. Burchard kuvaa, miten kirkkoon yleensä sijoituttiin. Joissain seremonioissa oli läsnä erikoisaseman saaneita vieraita, jotka sijoitettiin jonnekin muualle. Järjestys saattoi myös vaihdella seremonian paikan ja tilakoon mukaan.

¹⁹⁰ Kirkon sotajoukkojen ylin johtaja.

¹⁹¹ "[...] licet patri suo per fel. me. Xystum papam IIII post ultimum diaconum cardinalem in eorum banco datus fuisset, aliquibus cardinalibus de hoc conquerentibus [...]." Burchard 1906, 303; Burchard 1910, 288. Katso myös samankaltainen tapaus, jossa Burchard tekee paavin ehdotukselle Baijerin herttuan paikasta vastaehdotuksen kardinaalien toiveiden mukaisesti. Burchard 1906, 266–267; Burchard 1910, 254–255.

Kirkossa poikkeamia saattoi ilmetä jo avustajien järjestäytymisessä. Seremoniamestarin unohduksen, virheen tai laiminlyönnin vuoksi avustaja saattoi jäädä kutsumatta mukaan toimituksiin. Tästä saattoi seurata moitteita.¹⁹² Avustaja saattoi saapua paikalle pyytämättä. Vuoden 1490 tuhkakeski- viikkona varakansleri ja kardinaalipiispa¹⁹³ Borgia tuli kutsumatta ja omin luvuin avustamaan paavia käsienpesussa. Burchardin mukaan se olisi kuulunut ensimmäisen kardinaalipapin vastuulle. Hän ei voinut lähettää Borgiaa pois ja kutsua paikalle alempiarvoisempaa kardinaalia ongelmitta, joten hän joutui sallimaan varakanslerin virheen.¹⁹⁴ Tällaisissa tapauksissa on hyvin todennäköisesti kyse pienistä erehdyksistä.¹⁹⁵ Valtaosa papistosta todennäköisesti tunsi tavalliset menettelytavat, mutta he saattoivat poiketa niistä vahingossa. On mahdollista, että esimerkiksi Borgian toimintaan saattoi liittyä myös jotain muuta, kuten oman aseman korostamista, mistä Burchard ei ollut tietoinen.

Vuoden 1485 marraskuussa San Severinon Don Robertoa oltiin nimittämässä virkaan kirkon sotajoukkojen johdossa. Hänen olisi pitänyt osallistua apostoli Andreaksen juhlaan ja kantaa paavin kaavun helmaa. Hän kuitenkin myöhästyi tilaisuudesta epähuomion vuoksi. Roberto luuli, että hänet kutsuttaisiin mukaan seremoniaan, ja hän jäi odottamaan omiin tiloihinsa. Hän saapui kirkkoon vasta Burchardin kutsuttua hänet, eikä ehtinyt mukaan seremonian alkuun. Burchard oli järjestänyt, että Roberto suitsutettaisiin ja hänelle olisi annettu *pax*¹⁹⁶ suudeltavaksi kardinaalien jälkeen. Roberto unohti silmälasinsakin, eikä pystynyt lukemaan uskollisuudenvalaansa. Se ei ollut ongelma, sillä Milanon kardinaali luki valan, ja Roberto toisti perässä.¹⁹⁷ Seremoniakäytännöt eivät nähtävästi olleet Robertolle tuttuja, eikä häntä välttämättä neuvottu kunnolla asiassa.¹⁹⁸

¹⁹² Burchard 1906, 136, 353; Burchard 1910, 126, 333.

¹⁹³ Kardinaaleista korkea-arvoisimpia olivat Roomaa ympäröivien seitsemän hiippakunnan piispoina toimineet kardinaalipiispat. Seuraavan luokan muodostivat kardinaalipapit ja alimman kardinaalidiakonit. Nimellisesti he toimivat Rooman seurakuntien pappeina ja diakoneina. Burchardin aikana arvojako oli jo seremoniallisempi kuin esimerkiksi 1100-luvun alkupuolella, jolloin paavinvaaliin saivat osallistua vain kardinaalipiispat. Hanska 2005, 213–216; Burchard 1906, 4–6; Burchard 1910, 2–3.

¹⁹⁴ ”[...] papa lavit manus, senatore Urbis aquam ministrante et r.d. vicecancellario, qui ex se non vocatus venit, adjuvante, licet officium suum hodie non esset sed prioris presbyterorum cardinalium: tamen, postquam ipse accesserat, non potui honeste ipsum repellere et alium vocare; propterea permisi.” Burchard 1906, 298; Burchard 1910 283–284.

¹⁹⁵ Muista järjestäytymisen traditiopoikkeamista katso Burchard 1906, 143, 188–189, 339; Burchard 1910, 133, 179–180, 319. Tyypillistä oli jonkun sijoittaminen tai sijoittuminen väärään paikkaan.

¹⁹⁶ Eräissä seremonioissa suudeltava, usein koristeltu kuvataulu, joka välitti rauhan suudelman läsnäolijoille. Parker McLachlan 2005, 380; Jungmann 1986b, 328–329.

¹⁹⁷ Burchard 1906, 128–130; Burchard 1910, 119–121.

¹⁹⁸ Vuonna 1489 järjestäytyminen tuotti vielä enemmän ongelmia Niccolo Orsinille. Häntä oltiin myös nimittämässä osana messua kirkon sotajoukkojen johtoon. Orsinin ja hänen miestensä pukeutuminen kesti niin kauan, että messu ehti loppua. Nimitysseremonia toimitettiin sen vuoksi heti messun jälkeen. Burchard 1906, 272; Burchard 1910, 258–259.

Kerran offertoorion¹⁹⁹ aikana messuun saapui senaattori²⁰⁰ ja virkamiehiä lahjoittamaan hopeisen maljan ja suuren kynttilän. Sitten he olisivat halunneet istumaan kardinaaleille varatuille penkeille, koska kardinaalit olivat heidän paikoillaan. Burchard ei voinut silti sallia heidän istuvan kardinaalien paikalle. Hän tarjosi muuta paikkaa, mutta yksi heistä tulistui ja vastasi petomaisesti. Joukkio poistui sen jälkeen.²⁰¹ He kokivat oikeudekseen ottaa heiltä paikan vieneiden paikan. Burchard ymmärsi virheen, muttei halunnut paikata sitä toisella. Joukkio poistui, koska he kokivat toisen paikan loukkaavaksi. He eivät ymmärtäneet Burchardin näkemystä; kardinaalien virhe loukkasi heidän ja paikoille kuuluvien arvoa, eikä hän voinut toistaa loukkausta. Kukaan ei tohtinut valittaa kardinaalien teosta, mutta maallikoiden sijoittamisella kardinaalien paikalle olisi voinut olla seurauksia.

Järjestäytymisen poikkeamat eivät saaneet paljoa huomiota tai kovin vakavia sävyjä silloin, kun niissä oli kyse paavin hallintoon suoraan kytköksissä olleista tahoista. Suhtautuminen jyrkkenee, kun osallisina on muita tahoja. Keskustelut asiasta saattoivat syntyä jopa ilman, että henkilö, jonka paikasta puhuttiin, tiesi asiasta. Kardinaalit saattoivat moittia Burchardia, jos joku diplomaattitaho oli sijoitettu heidän mielestään väärin. Vuoden 1485 joulupäivän messussa Burchard sijoitti Portugalin kuninkaan sukulaisen ja lähettilään lähelle paavin valtaistuinta sotajoukkojen johtajan Roberton edelle. Napolin kardinaali ja varakansleri moittivat tästä Burchardia, joka ilmoitti muutostarpeesta paaville. Paavi ei suostunut muutoksiin, mikä vihjaa, että kyse oli ehkä hänen päätöksestään.²⁰²

Jouluna 1491 Burchard sijoitti Hessenin maakreivin Soran herttuan edelle paavin baldakiinin²⁰³ kantajana. Alerian kardinaali sanoi sen loukkaavan herttuaa, koska tämä oli maakreiviä arvokkaampi. Burchard vastasi, että herttua oli ikään kuin kotimaassaan, maakreivi oli ulkomainen ruhtinas ja paavi oli määrännyt järjestyksen. Kardinaali vastasi, ettei paavia oltu neuvottu asiassa hyvin. Burchardin velvollisuus oli neuvoa paavia tunnollisesti ja vasta sitten toteuttaa hänen käskynsä.²⁰⁴ Kardinaali ehkä epäili Burchardin suosineen saksalaisena maakreiviä. Hän saattoi myös pelätä italialaisen herttuan reaktiota. Tapauksella ei ollut seurauksia eli ehkä ruhtinaat hyväksyivät järjestyksen tai eivät

¹⁹⁹ Offertoorion aikana uskovaiset toivat mm. leipää ja viiniä messua varten ja lahjoja papistolle tai kirkolle. Addis & Arnold 1960, 606. Tarkemmin katso Jungmann 1986b, 1–70.

²⁰⁰ Innocentius III:n ajoista (1198–1216) lähtien Roomaa oli hallinnut yleensä paavillisena agenttina vain yksi senaattori. Schimmelpfennig 1992, 171. Paavali II vei vuonna 1469 senaattorilta lähes kaiken poliittisen ja päätännöllisen vallan. Visceglia 2013, 271.

²⁰¹ Burchard 1906, 237; Burchard 1910, 224.

²⁰² Burchard 1906, 135–136; Burchard 1910, 125. Katso myös Burchard 1906, 133; Burchard 1910, 123.

²⁰³ Suojaverhomainen kannettava katos. Addis & Arnold 1960, 61.

²⁰⁴ Burchard 1906, 332; Burchard 1910, 312–313.

mieltäneet sitä vääräksi. Toisinaan myös lähettiläitä sijoitettiin tai he sijoittuivat poikkeavasti ilman seurauksia. He saattoivat myös sopia paikat keskenään tai heillä oli käsky välttää kiistoja.²⁰⁵

Vakavimmat järjestäytymisongelmat koskivat korkea-arvoisten diplomaattien etusijaa. Vuonna 1486 Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisari Fredrikin poika Maximilian valittiin roomalaisten kuninkaaksi²⁰⁶. Sen jälkeen Maximilianin lähettiläs²⁰⁷ vaati etusijaa muiden kuninkaiden lähettiläisiin nähden. Muut vastustivat, ja asia käsiteltiin konsistorissa. Siellä päätettiin, että etusija annettaisiin, kun Maximilian pyytäisi asemansa vahvistusta paavilta²⁰⁸, kuten oli tehty Kaarle IV:n aikana.²⁰⁹ Diplomaattien kiistoihin etusijasta vaikuttivat lähettiläiden kotimaiden väliset suhteet, kilpailu ja hallitsijoiden arvojärjestys. Ranskan kuninkaan lähettiläät eivät olleet halukkaita antamaan etusijaa roomalaisten kuninkaan lähettiläille. He tunnustivat keisarin lähettilään etusijan, mutta pitivät omaa hallitsijaansa kuninkaista ylimpänä, koska hänen arvonimeensä kuuluivat maininnat ensimmäisestä ja mitä kristillisimmästä kuninkaasta. Välejä huononsi myös Maximilianin avioliittosuhde Ranskan itäiseen naapuriin Burgundiin, mikä teki Ranskasta haavoittuvaisen.²¹⁰ Siten Maximilianin lähettilään etusijaan myöntyminen olisi ollut lähettiläiden ja Ranskan näkökulmasta vakava heikkouden osoitus.

Tapaus vihjaa, että lähettiläät tunsivat kirkon seremoniat niin hyvin, että he käyttivät tai yrittivät käyttää niitä hyödyksi. Philippe Buc tutki historiografisesta aineistosta keskiajan Euroopan valtioiden ja kirkon poliittisia rituaaleja. Hänenkin mukaansa rituaaleja ja rituaalivirheitä käytettiin poliittisten tarkoituserien ajamiseen.²¹¹ Tämä on ilmeistä, kun lähettiläät eivät hyväksyneet Maximilianin lähettilään etusijaa. He pakottivat kirkon nojautumaan perinteisiinsä ja saivat siirrettyä myöhemmäksi Maximilianin ja hänen lähettiläänsä seremoniallista arvonnousua. Tällä he osoittivat poliittista ja

²⁰⁵ Burchard 1906, 91, 336; Burchard 1910, 86, 316.

²⁰⁶ Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan hallitsija, jota paavi ei ollut kruunannut keisariksi. Keisarin ja kuninkaan välinen nimike-ero mahdollisti, että keisarikunnassa saattoi olla yhtä aikaa keisari ja kuningas. Valtonen 2015, 56.

²⁰⁷ Roomalaisten kuninkaan lähettiläät olivat yleensä eri henkilöitä kuin Saksan keisarin lähettiläät. Katso kuitenkin Burchard 1906, 330; Burchard 1910, 310. Ranskan kuninkaan lähettiläs kieltäytyi antamasta etusijaa saksalaiselle lähettiläälle, koska hän uskoi tämän olevan vain Rooman kuninkaan lähettiläs. Paavi kertoi Burchardille, että hän oli saanut kirjeitä, joiden mukaan saksalainen oli sekä keisarin että Rooman kuninkaan lähettiläs. Burchard kertoi asian Ranskan lähettiläälle, joka antoi sen jälkeen etusijan saksalaiselle lähettiläälle ja vaiken i koko asiasta.

²⁰⁸ Kirkon katsannossa keisari ja Rooman kuningas, tuleva keisari, olivat silti samanarvoisia. Burchard 1906, 223; Burchard 1910, 209–210.

²⁰⁹ Burchard 1906, 152; Burchard 1910, 145. Kirkko nojasi muissakin etusijakiistoissa tradition voimaan. Unkarin kuninkaan lähettiläällä oli etusija Skotlannin kuninkaan lähettiläisiin nähden. Päätös perustui siihen, että paavi Pius II:n aikana Unkarin kuninkaan oli päätetty ja julistettu olevan etusijalla Skotlannin kuninkaaseen nähden. Burchard 1906, 180; Burchard 1910, 172.

²¹⁰ Valtonen 2015, 121.

²¹¹ Buc 2001, passim, mutta katso esim. 64, 66, 68–70.

seremoniallista vahvuutta ja heikensivät hetkellisesti vastustajansa asemaa. Kirkon traditiokeskeisyys ja sen jonkinasteinen tunteminen näyttäisi olleen tärkeä ja välineellinen keino tälle menettelylle.

Kirkko ratkoi diplomaattien etusijakiistoja monin tavoin ja yleensä nopeasti, jotteivat ne häiritsisi toimituksia. Kiistakumppaneita sijoitettiin mieluusti erilleen. Lähettiläs saattoi valittaa paikasta Burchardille, joka raportoi asian paaville ja sai luvan sijoittaa lähettilään tyydyttävään paikkaan.²¹² Muutos saatettiin tehdä suoraan paavin aloitteesta, jotta riitely kirkossa olisi vältetty.²¹³ Joskus kiista ratkesi, kun paavi määräsi tai osapuolet sopivat toisen osallistuvan seremonioihin yhtenä päivänä ja toisen seuraavana. Kaikki eivät aina hyväksyneet tätä. Joskus kaikki olisivat halunneet mennä samaan tilaisuuteen, mutteivat kyenneet sopimaan asiaa. Tällöin paavi kielsi heiltä osallistumisen.²¹⁴ Käsky saattoi sisältää ehdon, jonka mukaan he saivat osallistua seremoniaan, jos sopivat riitansa. Lähettiläät saattoivat tällöin saapua kirkkoon ja jatkaa silti riitaansa. Tällöin Burchard määräsi heidät poistumaan paavin käskystä.²¹⁵ He saattoivat poistua itsenäisesti myös jo ennen kuin asiaan ehdittiin puuttua.²¹⁶

Ajoittain kiistat laajenivat ja uhkasivat kirkon muita seremonioita sekä yleistä rauhaa. Vuonna 1490 Kristuksen taivaaseenastumisen vigilian vesperissä joukko lähettiläitä alkoi riidellä paikoistaan. Napolin, Skotlannin, Venetsian, Milanon ja Firenzen lähettiläät sanoivat, ettei heitä pitäisi erottaa tai heidän ja Milanon sekä Baijerin lähettiläiden välille pitäisi tehdä eroa. Milanon ja Baijerin lähettiläät olivat sijoittuneet Venetsian lähettiläiden edelle. Venetsian, Milanon ja Firenzen lähettiläät poistuivat paikalta suuttuneina. Napolin ja Skotlannin lähettiläät jäivät jatkamaan riitaa, mutta lähtivät pois, kun Burchard käski paavin määräyksellä heitä poistumaan.²¹⁷

Paavi kutsui kardinaalit puhumaan asiasta. Sen jälkeen hän käski Burchardin ilmoittaa Skotlannin ja Baijerin lähettiläille, etteivät he saisi tulla kirkkoon seuraavana päivänä ja että hän käsittelisi asian pian. Pian paavi kuuli, että Napolin lähettiläs aseistautui, jotta hän voisi tulla helluntain vigilian vesperiin ja ottaa paikkansa asevoimin. Paavi käski Burchardin ilmoittaa kardinaaleille, että he pohtisivat uhkaa ja etusijakysymystä ja saapuisivat ratkomaan asiaa hänen kamariinsa ennen vesperiä.

²¹² Burchard 1906, 225; Burchard 1910, 211.

²¹³ Burchard 1910, 209–210.

²¹⁴ Burchard 1906; 108–110, 180, 293–294, 311; Burchard 1910, 102–103, 172, 278–279, 296.

²¹⁵ Burchard 1906, 335–336; Burchard 1910, 316.

²¹⁶ Burchard 1906, 280; Burchard 1910, 266.

²¹⁷ Burchard 1906, 309; Burchard 1910, 293.

Kardinaalit ja paavi päätyivät pyytämään Skotlannin ja Baijerin lähettiläitä jättämään vesperin väliin ja muut lähettiläät rauhaan. He suostuivat sillä ehdolla, että muutkin lähettiläät jättäisivät menemättä vesperiin. Paavi antoi asiasta käskyn ja myös muut kiistan osapuolet jättivät vesperin väliin.²¹⁸

Uhkaava kiista ratkesi lopulta siten, että paavi käski sijoittaa Skotlannin lähettilään Baijerin lähettiläiden edelle valtaistuimensa lähelle ja samalla pappislähettiläitä maallikoille varatuille paikoille. Burchard vastusteli, piti asiaa epäsovivana ja sanoi, että järjestys saattaisi nostaa uusia kiistoja. Lisäksi hän esitti, ettei näin oltu toimittu aiemminkaan. Paavi vastasi, että Burchardin piti tehdä niin, että välttyttäisiin häväistykseltä. Paavi aikoi myös julistaa, ettei yksikään lähettiläs saisi tulla kirkkoon kutsumatta. Lisäksi hän otti käyttöön paavi Pius II:n bullan, jonka mukaan kaikkia yli kuusi kuukautta lähettiläinä – ”*oratores*” – olleita kohdeltaisiin prokuraattoreina, ”*procuratores*”.²¹⁹ Bullan tarkoitus oli ehkä mahdollistaa maallikko- ja pappislähettiläiden sijoittaminen samaan paikkaan. Burchard vastusti paavin ehdotusta toteutettujen perinteiden nojalla. Niihin vetoaminen ei ollut vierasta siis edes kirjallisen seremoniatiedon asiantuntijoille.

Diplomaattien näkökulmasta järjestäytymisvirhe oli, että heidät sijoitettiin vähempiarvoiselle paikalle. Kirkko pyrki ylläpitämään protokollaansa perustuvaa järjestystä. Roomalaisten kuninkaan asema tuotti ongelmia, mutta vakavia diplomaattisia riitoja saattoi nousta muistakin aiheista. Riitojen syihin on vaikea päästä tarkasti käsiksi, koska Burchard esittää harvoin diplomaattien perusteluita. Riitojen taustalla oli seremoniallisessa mielessä etusijan tuoma arvonnanto ja hallitsijoiden edustajien käsitykset siitä, kuka oli arvokkain. Diplomaatit uskoivat virheen tapahtuneen, kun he joutuivat alempiarvoiseen asemaan. Kiista saattoi olla lähtöisin poliittisesta tilanteesta tai pitkäaikaisista jännitteistä. Osa tapauksista, kuten Maximilianin lähettilään uusi asema ja Burchardin huoli paavin tekemistä muutoksista, viittaavat siihen, että diplomaatit saattoivat perustaa käsitystään järjestäytymisestä kokemuksiinsa. Heillekin oikea järjestys saattoi olla se, mitä oli aina noudatettu.

Järjestäytymiskiistoissa kirkon arvovalta oli suuri. Paavin määräyksiä noudatettiin, ja kiistelevät osapuolet oli helppo määrätä poistumaan. Burchardin perusteella näyttää siltä, että paavi ja kardinaalit eivät olleet aina selvillä järjestäytymisestä. Tosin tehtävä kuului seremoniamestarien vastuulle²²⁰, ja

²¹⁸ Burchard 1906, 309–310; Burchard 1910, 294.

²¹⁹ Burchard 1906, 311, Burchard 1910, 295–296.

²²⁰ Mathew 1910, vii.

kardinaalit olivat taipuvaisia luottamaan heihin. Paavi ja kardinaalit ratkoivat vakavat riidat, jolloin huomioon ei otettu Burchardin vastaväitteitä. Kirkonmiehet pitivät paikkajärjestystä virheellisenä, jos se oli tapojen, kirjallisten tai toteutettujen, vastainen. Koska järjestys perustui osin arvoasemaan, siihen voitiin tehdä muutoksia, jos henkilö oli tärkeä. Se edellytti silti vahvoja perusteita, sillä kirkko pyrki ylläpitämään aiempaa järjestystraditiota.

3.3. Fyysistä toimintaa ja näkyviä poikkeamia

Tässä luvussa käsittelen traditiopoikkeamia, jotka liittyivät näkyvään ja fyysiseen toimintaan. Moni suullinen toimitus sanottiin hiljaa, jolloin niissä ilmenneitä poikkeamia ei välttämättä edes voinut huomata kovin moni henkilö. Fyysinen toiminta oli näkyvää, joten se ilmeni kaikille ja useampi taho saattoi silloin mieltää toimituksia virheellisiksi. Fyysistä toimintaa olivat esimerkiksi siirtymät paikasta toiseen, tervehtiminen, kunnioituksen osoittaminen, suutelu, fyysinen symboliikka ja polvistuminen. Osa poikkeamista oli pieniä ja johtui esimerkiksi erehdyksistä. Luultavasti moni asian huomannut mielsi tapaukset erehdyksiksi, eikä uskonut niitä oikeiksi tavoiksi.

Seuraava tapaus kuvaa, millainen oli tavallinen pieni fyysinen poikkeama: Vuonna 1487 neitsyt Marian puhdistautumisen juhlassa²²¹ kahden nuorimman kardinaalin joukkoon kuulunut Ascanio Sforza²²² lähti vaihtamaan asua muiden kardinaalien mukana. Burchardin mukaan hänen olisi pitänyt pysyä paikallaan paavin luona. Hän koki, että virheen teki myös kardinaali Savelli, joka jäi paavin luokse, vaikkei ollut toinen nuorimmista kardinaaleista.²²³ Hän ei huomionnut, että kardinaali saattoi paikata virhettä, ettei seremoniaan tulisi suurta muunnosta, jonka useampi taho saattaisi huomata. Kardinaali Savelli saattoi siis valvoa seremonian muotoa. Ehkä kardinaalit sopivat jostain syystä yhdessä, kuka jäisi paavin luokse. Ehkä he erehtyivät, kuten Burchard oletti. On mahdollista, että kardinaalit näkivät seremonian muodon eri tavalla ja katsoivat, että paavin luo piti jäädä ylipäätään kaksi kardinaalia. Burchard ei siis ehkä saanut kardinaaleja seuraamaan omaa muotonäkemystään.²²⁴

²²¹ Juhlaa vietetään 40 päivää joulun jälkeen eli 2. helmikuuta. Addis & Arnold 1960, 691.

²²² Sforza (1455–1505) kuului Milanoa hallinneeseen Sforza-sukuun. Hänestä tuli vuonna 1492 Rodrigo Borgian noustua paaviksi kirkon varakansleri, missä virassa hän toimi kuolemaansa asti.

²²³ Burchard 1906, 180; Burchard 1910, 172.

²²⁴ Muista pienistä tapauksista katso Burchard 1906, 134, 139, 146, 157, 298, 315, 351; Burchard 1910, 124, 129, 137, 149–150, 283, 299, 331.

Suutelussa ilmeni Innocentiuksen aikana useita poikkeamia,²²⁵ ja sen muodosta käytiin keskusteluja. Suutelu merkitsi tilanteen mukaan rauhan suudelmaa, tervehtimistä ja kunnioitusta.²²⁶ Kerran Burchard järjesti kardinaalit suutelemaan ensin paavin polvea ja sitten kättä. San Marcon kardinaali ei pitänyt asiasta ja julisti käden olevan arvokkaampi ja siten suutelujärjestyksessä edellä.²²⁷ Vuoden 1488 joulupäivän messussa papisto osoitti paaville kunniaa, ja hän tarjosi näille kättään suudeltavaksi²²⁸. San Marcon ja Santa Maria in Porticon kardinaalit huomasivat sen ja moittivat Burchardia virheestä. He sanoivat, että paavin pitäisi tarjota kättään suudeltavaksi vain kardinaaleille. Muun papiston piti suudella paavin kaapua oikean polven yläpuolelta ilman, että paavi edes tarjoaisi sitä suudeltavaksi. Burchard myönsi heidän olevan oikeassa, mutta kädensuutelu oli ollut paavin mielihalun mukainen.²²⁹ Paavi muutti jälleen seremoniaa mieleisekseen, mutta muutos jäi todennäköisesti yksittäistapaukseksi kardinaalien ja Burchardin näkemysten takia.

Joulumessussa ilmeni toinenkin tulkintaero suutelusta. Kolme kardinaalipappia suuteli paavia ensin suulle ja sen jälkeen rinnalle. San Marcon ja Santa Maria in Porticon kardinaalit moittivat jälleen Burchardia ja sanoivat, että heidän olisi pitänyt suudella ensin paavin rinnalla ollutta ristiä ja sen jälkeen suuta. Burchard vastasi, että kaikkien seremoniaoppaiden mukaan piti suudella nimenomaan rintaa, ei ristiä. Lisäksi suuta oli suudeltava ensin, koska se oli arvokkaampi. Kardinaalit pysyivät kannassaan ja sanoivat, ettei kirjoituksia pidä ymmärtää kirjaimellisesti vaan järjellä. Suudella piti ristiä rinnalla, ei rintaa.²³⁰ Kardinaalit kannattivat opastekstien tulkintaa, ja Burchard kirjaimellista käskyä. Burchard luotti tulkinnassaan lujasti opastekstiin; jos puhuttiin vain rinnasta, tarkoitti se nimenomaan sitä, ei rinnalla aina olevaa ristiä. Kardinaalit tulkitsivat tekstiä käytännön järjen kautta; he tiesivät, että rinnalla on aina risti ja olettivat ohjeen tarkoittavan sen suutelua.

²²⁵ Pienistä suutelupoikkeamista katso Burchard 1906, 144–145, 189; Burchard 1910, 135, 180.

²²⁶ Addis & Arnold 1960, 493–495; Jungmann 1986a, 311–312.

²²⁷ Burchard 1906, 136–137; Burchard 1910, 126–127.

²²⁸ Se, mihin ja milloin kukakin sai suudella esimerkiksi paavia, oli säädeltyä ja aiheutti seremoniamestarille lisätehtäviä. Katso Burchard 1906, 264; Burchard 1910, 252. Katso myös Burchard 1906, 356; Burchard 1910, 336.

²²⁹ Burchard 1906, 215; Burchard 1910, 202.

²³⁰ “[...] eum primo in ore deinde in pectore osculari, me iterum reprehenderunt dicentes quod prius debebant osculari crucem pallii in pectore pendentem, deinde papam in ore; respondi quod non crucem pallii, sed pectus, juxta omnium ceremoniarum nostratum librorum ordinationem, osculari; quo os sit dignius, propterea primo osculandum. Cardinales vero in sua opinione permanentes dixerunt libros non ad litteram sed ad sensum intelligi debere, propterea crucem pallii que ante pectus est, potius quam pectus esse osculandum.” Burchard 1906, 215; Burchard 1910, 202–203.

Polvistumisessa ilmeni myös paljon poikkeamia.²³¹ Polvistuminen osoittaa palvontaa ja kunnioitusta. Kirkonmenoissa polvistutaan muun muassa ehtoollisaineiden kunnioittamiseksi ja useiden tekstien sanomisen aikana.²³² Vuonna 1489 Corpus Christin²³³ vigilian vesperissä diakoni polvistui, kun laulettiin säettä *Tantum ergo sacramentum*. Diakoni sai toimittaneen kardinaalin polvistumaan ja viittoi paikalle Burchardin. Burchard meni ja polvistui ajattelematta. Sitten hän tajusi virheen ja nousi saaden muut nousemaan. Kukaan muu ei polvistunut, ja kaikki huomasivat asian. Burchardin mukaan virhe johtui siitä, että muissa kirkkoissa ehtoollinen saatettiin asettaa virren aikana alttarille, jolloin oli sopivaa polvistua. Paavin kappelissa ei noudatettu tapaa, koska sakramentin asettamista alttarille ei katsottu sopivaksi vespereissä.²³⁴ Diakonin toiminta olisi ollut Burchardin perusteella sopivaa jossain toisessa kirkossa. Burchard myös mielsi läsnäolijoiden tiedostavan asian virheeksi.

Polvistumisen merkitys ja näkyvyys olivat tuttuja myös diplomaateille, sillä he poikkesivat siinä tarkoituksellisesti tavoista ja yrittivät siten painostaa kirkonmiehiä tahtoonsa. Alkaneeseen messuun saapui roomalaisten kuninkaan Maximilianin lähettiläs, joka otti maallikkolähettiläiden joukossa etusijan. Polvistuneina olleet Espanjan ja Napolin lähettiläät kieltäytyivät nousemasta. He selittivät Burchardille, että Maximilianin lähettiläs oli ansiotta heidän edellään ja vaativat poistamaan hänet kirkosta. Hän vastasi, ettei voinut tehdä sitä luvatta. He pyysivät kertomaan varakanslerille, joka vastasi, ettei voinut päättää asiasta. Kun lähettiläät huomasivat, että Burchard ei aikonut tehdä heidän mielensä mukaan, nousivat he ja poistuivat kirkosta.²³⁵ Rituaalin rikkomisella saatettiin pyrkiä sen vaikutusten torjumiseen²³⁶ eli virheen tekijät kielsivät osaltaan Maximilianin aseman. Burchard ja varakansleri pysyivät kuitenkin lujina, eivätkä suostuneet lähettiläiden painostukseen. Kirkon käskyhierarkia auttoi heitä tässä, sillä lähettilään poistoon olisi tarvittu paavin lupa.

Vuoden 1489 pääsiäiskeskiviikon iltajumalanpalveluksessa Burchard ohjeisti paavia polvistumaan istuimensa luona ennen kuin luettiin *Christus pro nobis* -säe. Paavi pysyi polvistuneena koko säkeen. Myöhemmin San Marcon kardinaali moitti Burchardia ja sanoi, että breviaarin²³⁷ mukaan sen jälkeen

²³¹ Katso vähäisistä polvistumisen poikkeamista Burchard 1906, 134, 139, 141–142, 189, 201, 221; Burchard 1910, 124, 129, 132, 180, 189–190, 207.

²³² Addis & Arnold 1960, 371; Monti 2012, 27–94.

²³³ Juhlää vietetään eukaristian kunniaksi helluntain jälkeistä sunnuntaita seuraavan viikon torstaina, yleensä kesäkuussa.

²³⁴ Burchard 1906, 268; Burchard 1910, 256.

²³⁵ Burchard 1906, 235; Burchard 1910, 222.

²³⁶ Buc 2001, passim, mutta katso esim. 67–72.

²³⁷ Yksi lukuisista erilaisista seremoniaoppaista. Tarkemmin jumalanpalvelusten rukouskirja. Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 240, 390; Krochalis & Matter 2005, 397.

olisi pitänyt sanoa polviltaan *Pater noster*. Burchard vastasi, että hänen tapaansa oli noudatettu aina hänen aikanaan, ja se oli kirjoitettu uuteen seremoniaoppaaseen. Burchardin järjestelyssä *Pater noster* sanottiin seisaaltaan. Burchard päätyi pitämään kardinaalin pohjalta parempana, ettei paavi polvistuisi säkeen aikana vaan sen jälkeen, vaikka se oli vastoin noudatettua tapaa.²³⁸ Burchard kannatti ensin toteutettua, kokemaansa traditiota, jonka uskoi oikeaksi. Kardinaali tarjosi hänelle vanhempaa kirjoitettua tietoa, jolloin Burchard kallistui pitämään sitä parempana. Hän huomioi silti sen olevan ristiriidassa toimitettujen seremonioiden luoman tiedon kanssa. San Marcon kardinaali osoitti, että ainakin hän tunsi ja nojasi seremoniakäsityksiään myös kirjalliseen traditioon.

Tapauksessa esiintyi kahdenlaisia traditiopoikkeamia. Kardinaali edusti kirjallista traditiota, josta Burchardin vuosien ajan toteutettu järjestely poikkesi. Kirjallinen traditio oli ollut ehkä myös ennen Burchardin aikaa ainut toimitustapa, jota tukivat sekä kirjalliset että kokemukselliset tiedot. Burchard oli ehkä itse luonut alkuperäiseen kirjalliseen traditioon poikkeaman järjestelyllään. Hän ja luultavasti muutkin pitivät sitä vuonna 1489 sopivana kokemustradition vahvistamana tapana, joka oli voitu kirjata seremoniaoppaaseen. Se oli ainakin Burchardin mielestä sekä kirjallisen että kokemuksellisen tradition määrittämä tapa. Kardinaalin vanhempi kirjallinen tieto kyseenalaisti tavan ja sai Burchardin puolustautumaan kokemustradition avulla. Hän taipui kardinaalin näkemykseen, mutta nyt kokemustradition luomaan seremoniamuotoon ilmaantui traditiopoikkeama.

Burchardin epärointi saa lisävalaistusta rituaalivirhetutkimuksesta. Pyrkimys välttää tai korjata virhe voi olla haitallisempaa kuin alkuperäinen poikkeama. Toisinaan toimituksen sujuvuus on tärkeämpää kuin virheen korjaaminen, ja rituaaliosaamista on myös kyky ohittaa tai peittää ongelmat.²³⁹ Näkemys perustuu yksittäisiin pienehköihin virheisiin, ei tilanteeseen, jossa poikkeamasta oli tullut osa opasta, joka määrittäisi toimitusta pitkään. Burchard on voinut harkita toimituksen jättämistä poikkeavaksi, koska sille oli olemassa vahvat ja aiemmin hyväksytysti toimitetut käytännölliset perusteet. Poikkeaman hyväksyminen toimittajien ja läsnäolijoiden parissa oikeuttaa sen ja voi tehdä siitä

²³⁸ ”Antequam diceretur [...] *Christus pro nobis*, etc., papa, me signante, venit ad faldistorium genuflectens per totum illum versum, pro quo r. d. cardinalis Sancti Marci postea me reprehendit, dicens breviarium ordinare quod, dicto versu hujusmodi, debeat flexis genibus dici *Pater noster*. Ego respondi ita semper fuisse meo tempore observatum et in novo ceremoniali ordinatum; videtur tamen satis conveniens, quum ordinarium ita mandat quod dicto versu et non in sede pro versu genuflectatur, licet contrarium sit huc usque in capella observatum.” Burchard 1906, 139, 187, 226, 262; Burchard 1910, 129, 178, 212, 250.

²³⁹ Hüskens 2007b, 345–346; Snoek 2007, 114–115; Weinhold 2007, 69–71. Tarkemmin katso Snoek 2007, 99–115; Weinhold 2007, 49–71.

oikean muodon.²⁴⁰ San Marcon kardinaali kuitenkin kyseenalaisti muodon hyväksyttävyyden kirjallisen tradition avulla ja pakotti Burchardin pohtimaan asiaa.

Seremoniatietoa antoivat myös seremoniamestarille sekä kirjalliset ohjeet että koetut toimitukset. Burchard näyttää arvostaneen kirjallista tietoa enemmän. Hänen kommenttinsa vihjaa silti, että usein raja, joka määrittä ihmisten mielessä oikean seremoniamuodon, oli häilyvä. Pitkään toteutettu, kirjallisten ohjeiden vastainen muoto saattoi olla yhtä tai lähes yhtä oikea, jos sen taustalla oli riittävän pitkä toimitustraditio. Tässä tapauksessa vanhasta kirjallisesta traditiosta poikkeava muoto oli päätyntynyt jopa seremoniaoppaaseen, koska sen uskottiin olevan ainut oikea kokemustradition nojalla. Burchardin harvasanaisista merkinnöistä ei selviä kunnolla, miten seremoniassa jatkossa toimittiin.²⁴¹

Vuoden 1486 pääsiäissunnuntain jumalanpalveluksen alussa Burchard sijoitti kaksi nuorinta kardinaalidiakonia eri puolille paavia²⁴², kuten seremoniaopas määräsi. Hän sai tästä moitteita muun muassa Sienan kardinaalilta²⁴³, joka sanoi, että tehtävä kuului nuorimmille kardinaalipapeille. Moittijoiden mukaan niin oli aina tehty heidän aikanaan.²⁴⁴ Burchard selvitti asiaa kysymällä San Marcon kardinaalilta. Hän sanoi, että Burchard oli tehnyt oikein ja selitti, mistä muiden käsitys johtui. Paavi Paavali II:lla²⁴⁵ oli ollut tapana täyttää kardinaalien paikat nuorimmilla kardinaalipapeilla, joista toinen sattui olemaan San Marcon kardinaali. Syy tähän oli, että nuorimmat kardinaalidiakonit olivat Paavalin sukulaisia, ja hän halusi toiminnallaan välttää syytökset nepotismista²⁴⁶. Paavalin jälkeen oli ollut aina Sixtus IV:n viimeisiin hetkiin asti vähän kardinaalidiakoneja. Tämän vuoksi seremoniassa heidän korvaajinaan oli käytetty kardinaalipappeja. Sienan kardinaali ja muut luopuivat vastaväitteistään, kun Burchard kertoi heille kuulemansa selityksen.²⁴⁷

Paavali oli muuttanut seremonian muodon poikkeavaksi valtansa nojalla. Sitten seremoniassa oli käytetty kardinaalidiakonien vähyyden vuoksi paikkaustoimena -pappeja. Muodoltaan poikkeavaa

²⁴⁰ Hüsken 2007b, 361–362.

²⁴¹ Burchard 1906, 303, 351; Burchard 1910, 288–289, 331.

²⁴² Vastakkain sijoitetut kardinaalit symboloivat kahta enkeliä. Burchard 1906, 264; Burchard 1910, 253. Symboliikka viittasi todennäköisesti niihin kahteen enkeliin, jotka Jeesuksen haudalle menneet naiset kohtasivat Luukkaan ja Johanneksen evankeliumien mukaan. Luuk. 24:4; Joh. 20:12.

²⁴³ Francesco Todeschini Piccolomini (1439–1503), myöhempi paavi Pius III syyskuusta 1503 saman vuoden lokakuuhun.

²⁴⁴ Burchard 1906, 145–146; Burchard 1910, 136.

²⁴⁵ Paavina 1464–1471.

²⁴⁶ Nepotismi oli tärkeä, mutta monin tavoin ongelmallinen ja arvostelua herättänyt osa paavien sisäpolitiikkaa. Schimmelpfennig 1992, 81–82, 172–173, 175, 202–203, 242–243.

²⁴⁷ Burchard 1906, 146; Burchard 1910, 136–137.

seremoniaa saatettiin toimittaa peräti 20 vuoden ajan Paavalin valinnasta paaviksi aina Sixtuksen kuolemaan asti. Rituaalivirhetutkimuksen parissa katsotaan yhdenkin poikkeaman voivan tuottaa tietoa, joka saattaa vaikuttaa käsityksiin seremonian muodosta. Poikkeaman toistuvuus saattaa luoda jopa vaikutelman sen ikiaikaisuudesta.²⁴⁸ Tässä tapauksessa pitkä aika ja monet tilaisuudet todistaa seremoniaa olivat antaneet Sienan kardinaalille ja kumppaneille koettuun ja toteutettuun traditioon perustuvan muotokäsityksen. He uskoivat kirjallisesta traditiosta poikkeavan seremoniamuodon olevan oikea, koska he muistivat tai mielsivät niin tehdyn aina heidän aikanaan.

Burchard palautti seremonian vanhan muodon, koska hänen aikanaan Roomassa oli riittävästi kardinaalidiakoneja²⁴⁹. Hän ei tuntenut aiempien paavien aikaista menettelytapaa. Sienan kardinaali kumppaneineen koki koettuun traditioon perustuvasta näkökulmastaan korjauksen virheelliseksi. Vastakkain olivat Burchardin seremoniaoppaisiin perustuva ja Sienan kardinaalin kokemustraditioon pohjautuva käsitys, joille toisen näkemys asiasta oli poikkeava. Asia ratkesi Burchardin eduksi, kun San Marcon kardinaali asettui tukemaan häntä kokemukseen perustuvilla tiedoillaan. Burchardin kirjalliseen traditioon perustuva muutos tuli hyväksytyksi ehkä ennen kaikkea siksi, että kardinaali osoitti, ettei se ollut poikkeama kokemustraditiossa. Se ei ollut enää traditionaalinen poikkeama, vaan osa traditiota. Tapaus osoittaa, että pysyviksi käytännöiksi muuttuneet tai muuttumassa olevat kirjallisesta traditiosta poikkeavat seremoniat tai käsitykset saattoivat perustua jopa kaukana menneisyydessä toimitettuihin jostain syystä muodostaan eronneisiin seremonioihin.

Kardinaalit tekivät Burchardin mielestä vuoden 1488 pitkänäperjantaina virheen, joka näyttää varsin merkittävältä. Tilaisuuteen kuului 600-luvulta periytyvä ristinkunnioittamisseremonia, jossa paavi rukoili makuullaan ristin edessä ja osoitti sitten ristille kunnioitusta polvistuen. Kardinaalit sen sijaan taivuttivat rukoilun jälkeen vain päätään kunnioittavasti. Burchard katsoi kardinaalien tehneen väärin, koska pitkänäperjantaina kunnioitusta oli osoitettava polvistumalla. Muulloin pään nyökäyttäminen oli riittävä kunnianosoitus.²⁵⁰ Kardinaalien poikkeaminen tavoista johtui Burchardin mukaan siitä, että polvistuminen oli oikea tapa vain yhtenä päivänä vuodessa. Hän ei kerro, oliko kardinaaleja

²⁴⁸ Snoek 2007, 104; Hüsken 2007a, 284–285; Hüsken 2007b, 362.

²⁴⁹ Vuonna 1484 Roomassa oli paikalla viisi kardinaalidiakonia, ja kuudes saapui sinne pian. Burchard 1906, 5–6, 19.

²⁵⁰ Burchard 1906, 227–228; Burchard 1910, 214; Jungmann 1986a, 67, 70. Muista kardinaalien kunnianosoituksenpoikkeamista ja -näkemyksistä katso Burchard 1906, 173–174, 189, 264–265; Burchard 1910, 165–166, 180–181, 252–253.

neuvottu asiasta, mutta heillä oli mallinaan paavin toiminta, jota he eivät noudattaneet. He asettivat siten paavin näkyvästi eriarvoiseen asemaan perinteikkäässä, mutta harvinaisessa seremoniassa.

Paavin toiminta ja Burchardin sanat osoittavat, että he edellyttivät kardinaaleilta polvistumista. Miksi he eivät tehneet niin? Ehkä yksi tai useampi tärkeimmistä kardinaaleista ajatteli jostain syystä, että pään taivuttaminen oli sopivaa. Muut eivät ehkä tohtineet jättää noudattamatta korkea-arvoisempien toimintaa. Kaikilla ei välttämättä ollut laajaa kokemustietoa seremoniasta, ja he seurasivat muiden mallia. Ehkä taustalla oli osin se, että kardinaalit noudattivat mielellään tuttuja käytännön kaavoja, jotka seremoniallinen kokemus kertoi. Jostain syystä he eivät pitäneet seremoniaa poikkeuksellisenä, vaan noudattivat tapaa, joka oli aina muulloin sopiva. Kenties joku jopa uskoi, että paavi teki virheen, ja he itse toimittivat seremonian oikein.

Burchard uskoi, että tilaisuuden harvinaisuus sai kardinaalit tekemään virheen. Seremonioiden toisto loi, ylläpiti ja opetti niiden muotoa. Voitaisiin siis olettaa, että muut ristinkunnioitusseremoniat olivat opettaneet kardinaaleille kokemustradition, josta pitkäperjantai erosi. Se oli poikkeama heidän traditionaalisessa käsitystavassaan, jota he eivät huomanneet. On huomattu, että poikkeamat voivat luoda virhekesityksiä toimitusten muodosta.²⁵¹ Miksi toimituksen luoma muistitieto ulottuisi vain virheelliseksi mielletäviin poikkeamiin? Miksei harvinainen tapoihin kuulunut, toistuva poikkeama auttanut muistamaan seremonian muotoa? Kyse on ehkä sattumasta, eikä Burchard sano seremoniassa olleen ongelmia muina vuosina. Rituaalivirhetutkimuksen on kuitenkin syytä ottaa jatkossa huomioon kysymykseni ja pohtia niiden suhdetta virhepoikkeaman opettavaan voimaan.

3.4. Suulliset toimitukset – poikkeaman toistuvuus ja sen uhat

Tässä alaluvussa käsittelen poikkeamia suullisessa toiminnassa. Kuten messun pääkohtien esittely osoitti, kuului siihen paljon suullista toimintaa. Sama koskee muita jumalanpalveluksia. Ihmiset, yleensä Burchard, havaitsivat virheitä muun muassa siunauksissa, julistuksissa ja pyynnöissä, rukouksissa, saarnoissa ja laulussa. Raamatun ja muiden kirjoitusten luennalla ja laulamisella sekä puheilla oli monia merkityksiä, kuten opettaminen ja ylistäminen ja niillä luotiin yhteyksiä

²⁵¹ Muista vastaavista huomioista katso Snoek 2007, 104; Hüsken 2007a, 284–285; Hüsken 2007b, 362.

kristinuskon historiaan. Rukoukset muun muassa välittivät ihmisten pyyntöjä Jumalalle.²⁵² Koska osa suullisista toimituksista sanottiin hiljaa, kuten messun kaanon, ei kovin moni aina huomannut mahdollisia poikkeamia. Toisaalta monet toimitukset sanottiin kuuluvasti, ja toisinaan Burchard pelkäsi niissä huomattun virheen aiheuttavan laajaa paheksuntaa.

Moni oraallinen poikkeama oli pieni, johtui inhimillisistä syistä ja jäi monilta huomaamatta. Burchardin mielestä eräs augustinolaisveli teki saarnatessaan kaksi virhettä ja esiintyi epäröiden.²⁵³ Yksi aattoamun messu loppui ennen aikojaan, ja aneet²⁵⁴ jäivät pyytämättä, koska Burchard oli tehtäviensä ja hänen kollegansa epähuomion takia estyneet huomaamasta asiaa. Burchard kirjoitti, ettei kukaan huomannut, joten siitä ei seurannut moitteita tai pahennusta.²⁵⁵ Kahdesti Burchard korjasi välittömästi kardinaalin puhunnassaan aloittaman poikkeaman. Ensimmäisellä näistä kerroista kardinaali alkoi sanoa *Dominus vobiscum Pax vobis* sijasta. Burchard huomasi virheen ja varoitti kardinaalia heti, jolloin tämä sanoi ”*Dominus pax vobis*” eli Herra rauha teille.²⁵⁶

Kerran Burchardin kollega ei löytänyt saarnaajaa, koska tämä odotti eri paikassa kuin tavallisesti. Se vihjaa, että totuttuja tapoja noudatettiin pienissäkin asioissa, eikä poikkeamiin osattu aina sopeutua nopeasti. Kollega ilmoitti, ettei löytänyt saarnaajaa. Messu eteni saarnausvaiheeseen, ja saarnaajaa odoteltiin jonkin aikaa. Sitten toimittaja aloitti saarnaa seuraavan *Credon* eli uskontunnustuksen ilman paavin tai seremoniamestarien kehotusta. Sen alettua saarnaaja saapui kirkkoon. Varakansleri ja San Marcon kardinaali ehdottivat, että saarna pidettäisiin *Credon* tai messun jälkeen. Paavi kuitenkin määräsi sen perutuksi, koska hän ei aikonut kääntää kirkon tapoja nurin.²⁵⁷ Kenties paavi pelkäsi antavansa traditionaalisesti huonon esimerkin, jos hän sallisi saarnan paikan siirtämisen.

Seremonia-asioissa ei löydetty aina yhteisymmärrystä keskusteluista huolimatta. Vesperissä, jossa paavi ei ollut, Burchard väitteli Parman kardinaalin kanssa kommemoraatiosta. Burchardin mielestä

²⁵² Monti 2012, 27–94; Grimes 2014, 276–279.

²⁵³ Burchard 1906, 175; Burchard 1910, 167.

²⁵⁴ Latinaksi *indulgentia*. Anomuksia Jumalalle, jotta tämä Kristuksen vuoksi helpottaisi ihmisten kärsimyksiä kiirastulessa. Aneiden luonne oli voimakkaasti katumukseen, syntientunnustukseen ja anteeksiannon etsimiseen kannustava. Addis & Arnold 1960, 442–446.

²⁵⁵ Burchard 1906, 173; Burchard 1910, 165.

²⁵⁶ Burchard 1906, 144–145, 186–187; Burchard 1910, 134–135, 177–178. Muista oraalista poikkeamista ja selityksistä katso Burchard 1906, 53–54, 122, 138, 156, 172–173, 174, 212, 251, 262, 298, 303, 305, 352; Burchard 1910, 51–52, 112–113, 128, 148–149, 164, 165, 166, 199, 238, 250, 284, 289, 291–292, 332.

²⁵⁷ Burchard 1906, 235–236; Burchard 1910, 222–223. Muista saarnan paikasta käydyistä keskusteluista katso Burchard 1906, 300–301, 336–337; Burchard 1910, 286–287, 316–317.

se piti sanoa. Kardinaali ei tahtonut sanoa sitä, koska niin ei ollut tehty kahteen tai kolmeen vuoteen. Burchard selitti, että se oli jätetty pois paavin käskyllä. Koska paavi ei ollut läsnä ja kommemoraatio mainittiin seremoniaoppaassa, olisi se tullut sanoa. Kardinaali pysyi mielipiteessään, eikä sanonut kommemoraatiota.²⁵⁸ Kumpikaan ei hyväksynyt toisen näkemystä, vaan he luottivat tietopohjaansa, tulkintaansa käskystä ja seremonian sopivasta muodosta sekä seuraamaansa tapatraditioon.

Burchard tulkitsi käskyä luovasti ja katsoi, ettei sitä tarvinnut noudattaa, kun paavi ei ollut paikalla. Hän ehkä ajatteli, että koska kirjallinen ohje kertoi yhä muuta ei paavin käskyssä ollut kyse tradition pysyvistä muutoksesta. Kommemoraation poisjätto oli hänestä poikkeama, joka tiivistyi paavin henkilöön ja edellytti hänen läsnäoloaan. Paavin ollessa poissa hän yritti palauttaa toimitukseen sen kirjallisen tradition määräämän ja häntä yleensä eniten miellyttävän muodon. Kardinaali luotti kokemuksiinsa ja perusteli näkemyksensä aiempien vuosien käytännön luomalla traditiolla. Hän ei ehkä muistanut, että poisjätössä oli alkujaan kyse paavin käskystä. Burchardin selitys ei vakuuttanut häntä, koska hän tulkitsi, että paavin käsky päti, vaikkei tämä olisi läsnä. Paavin määräyksen toimitukseen luoma muoto oli traditionaalinen poikkeama, jota Burchardin oli vaikea hyväksyä vielä useita vuosia myöhemminkin. Kardinaali ei sallinut Burchardin toivomaa muutosta, koska se olisi ollut hänen näkökulmastaan virhe ja vastoin paavin käskyä.

Vuoden 1486 syyskuussa vietettiin paavin kruunajaisten vuosipäivää. Pietarinkirkon suntio²⁵⁹ oli järjestänyt juhlan puhe- ja lauluosuudet. Varakansleri, Napolin, Angersin ja San Angelon kardinaalit sanoivat Burchardille, että osa teksteistä sai juhlan muistuttamaan kuolleille osoitettua toimitusta. He esittivät vastineensa ja sanoivat, että niin oli tehty Paavali II:n ja Sixtus IV:n aikoina. Burchard sanoi, että suntio oli järjestänyt tilaisuuden ja paavi hyväksynyt sen. Ehdotus kuitenkin miellytti häntä ja vaikutti sopivammalta.²⁶⁰ Kardinaalit näkivät ongelman ja tarjosivat vastineeksi paluuta vanhoihin tapoihin. Kirkon yhteydessä reformi oli usein paluu alkuperäiseen muotoon ja sen puhdistamista ajan tuomista muutoksista ja lisäyksistä.²⁶¹ Kardinaalit tarjoutuivat heti ongelman huomattessaan reformoimaan uudistetun seremonian vanhempaan ja mielestään sopivampaan muotoon.

²⁵⁸ Burchard 1906, 267–268; Burchard 1910, 255. Tässä on kyse luvussa 3.1. käsitellyn tapauksen myöhemmistä vaikutuksista, sillä keskustelu sattui vuoden 1489 Pyhän Kolminaisuuden vigilian vesperissä. Kolme vuotta aiemmin paavi oli poistanut seremoniasta kommemoraation, jonka Burchard yritti nyt tuloksetta palauttaa.

²⁵⁹ Paolo de Bossis, joka oli San Sebastianon apotti ja kuului sisterssiläisiin. Burchard 1906, 15.

²⁶⁰ ”[...] et ita alias, tempore Pauli II et Xysti IIII, fuisse observatum.” Burchard 1906, 158–159; Burchard 1910, 151–152.

²⁶¹ Jungmann 1986a, 136; Hughes 2004, xl.

Rituaalivirhetutkimuksen mukaan uudistukset verhotaan usein vanhoihin tapoihin palaamiseksi.²⁶² Kaikki kardinaalien tarjoamat tekstit eivät välttämättä olleet niin vanhoja kuin he väittivät. Tosin on huomattu, että kirkolliset tahot nojasivat usein käsityksiään seremonioiden muodosta kokemuksiinsa. Suntion ja paavin muuttama seremonia oli traditionaalinen poikkeama kardinaalien kokemustiedossa. Kokemus oli heille tärkeä seremonian muodon määrittäjä. Siksi on vaikea uskoa, että kardinaalien tarjoama tekstijoukko olisi sisältänyt uusia muunnoksia edellisten paavien aikaisiin kruunajaisten vuosipäiväjuhliin. Ehdotus sisälsi todennäköisesti tekstejä nimenomaan aiempien paavien ajalta.

Burchard vaikenä usein poikkeamien välittömistä seurauksista, kuten niiden vaikutuksesta muihin seremoniaa toimittaneisiin. On mahdollista, etteivät monet muut etsineet ja nähneet virheitä toimituksissa samalla tavalla kuin pikkutarkka seremoniamestari. He eivät ehkä huomanneet mitään, mikä olisi voinut haitata toimitusta. Kenties hekin olivat niin kokeneita, etteivät antaneet virheiden haitata itseään. Toisinaan Burchardin kuvauksesta voidaan silti tulkita, että hän uskoi jonkin havaitsemansa virheen haitanneen toimitusta ja aiheuttaneen siihen lisää ongelmia. Vainajille osoitetussa jumalanpalveluksessa Burchard kehotti laulajia aloittamaan vasta, kun hän antaisi merkin, että paavi oli saanut sanottua *Pater nosterin*. Laulajat eivät odottaneet merkkiä vaan aloittivat osuutensa jo paavin sanottua *Requiescant in pacem*. Paavi teki Burchardin mukaan virheen sitä seuranneessa sanomisessaan.²⁶³ Burchard ehkä uskoi, että se johtui laulajien häirinnästä.

Burchard aiheutti vuoden 1486 pääsiäissunnuntain vigilian messun alussa ainakin yhden poikkeaman laulantaan. Hän auttoi rukouksia laulanutta kardinaalia kääntämällä missaalin²⁶⁴ sivuja. Hän käänsi kerralla kaksi sivua, jolloin kardinaali lauloi rukouksen liian aikaisin. Tämän jälkeen hän käänsi sivua niin, että kardinaali lauloi edeltävän rukouksen. Hän kertoi, että samassa seremoniassa laulajat tekivät pahennusta, ”*scandalum*”, aiheuttaneita virheitä. He käänsivät myös laulaessaan kaksi sivua ja jättivät siksi paljon laulua pois, mikä aiheutti pahennusta. Laulajat myös lopettivat liian aikaisin *Kyrie eleisonin*, mikä aiheutti sekaannuksen toimittavan kardinaalin lauluun. Tämä lauloi odottamatta Burchardin ohjeita *Glorian* ennen *Kyriettä*, mikä aiheutti jälleen pahennusta.²⁶⁵ Burchardin mukaan virheet olivat ilmeisiä ja monet kokivat ne sellaisiksi. Hän vaikenä osuudestaan laulajien ongelmiin, vaikka hän mahdollisesti aiheutti ne. Tosin Burchardin oma poikkeama saattoi johtua ehkä laulajista.

²⁶² Hüskén 2007a, 289.

²⁶³ Burchard 1906, 281; Burchard 1910, 267.

²⁶⁴ Messun seremoniaopas. Krochalis & Matter 2005, 408–411.

²⁶⁵ Burchard 1906, 144; Burchard 1910, 134–135.

Brigitta Hauser-Schäublin on tutkinut rituaalivirheitä balilaisissa temppelirituaaleissa valtataistelun ilmentyminä. Hän näkee rituaalivirheistä syyttämisen itsepuolustuksen keinona, jolla ylläpidettiin oman ryhmän ja vahingoitettiin vastustajien identiteettiä.²⁶⁶ Burchardin yksityiseen käyttöön tarkoitettuihin muistiinpanoihin kirjatuilla syytöksillä ei voinut olla vastaavaa merkitystä. Teksti, jota vain hän luki, ei voinut olla ilmaisuväline taistelussa oikeasta seremoniatiedosta. Tosin se oli oiva apuväline keskusteluissa, joilla määritettiin seremoniatapoja. Burchardin syytös on silti mahdollista mieltää keinoksi, jolla hän käsitteli tuntojaan ja ylläpiti identiteettiään oikeaa seremoniatietoa hallinneesta seremoniamestarista. Oma virhe oli helpompi hyväksyä ja unohtaa, kun sen yhteydessä saattoi kertoa tai syyttää toisia pahemmista virheistä. Tosin ne saattoivat johtua Burchardin virheestä, jolloin hän saattoi kokea vielä tarpeellisemmaksi käsitellä tuntemuksiaan syyttämällä toisia.

Monien havaitseman poikkeaman vaikutus seremoniaan oli ilmeinen vuoden 1485 Pyhän Kolminaisuuden juhlan vigilian vesperissä. Tuolloin Parman kardinaali joutui Burchardin mukaan korjaamaan laulajien virheen. Laulajat lauloivat väärän antifoonin²⁶⁷, johon kardinaali vastasi sopivalla rukouksella. Burchard kuuli muilta paikalla olleilta, että kardinaalin vastaus olisi tavanomaisesti jätetty pois.²⁶⁸ Burchard näki lisäyksen sopivana korjauksena, mutta muut saattoivat pitää sitä virheenä, koska se erosi tavoista. He eivät ehkä huomanneet laulajien virhettä tai katsoivat, ettei virheeseen pidä vastata virheellä. He saattoivat olla myös samaa mieltä Burchardin kanssa. Kardinaali osoitti, että osa kirkonmiehistä reagoi ja paikkasi poikkeamia nopeasti. Läsnaolijoiden maininta vihjaa, että kardinaalilla oli kokemustietoa ajalta, jolloin antifooni kuului seremoniaan. Korjaus oli silti improvisoitu, eikä kirkolla vaikuta olleen selviä ohjeita siitä, miten virhe olisi pitänyt korjata toimituksen aikana. Vapaamuurarien rituaaleissa virheitä korjataan yhä improvisoiden.²⁶⁹

Burchardin merkinnöissä virheen korjauksia esiintyy harvoin, ja usein virhe sivuutettiin toimituksen aikana, vaikka moni huomasi sen. Kirkko suhtautui virheisiin eri tavoin kuin moni muu uskonto. Niiden parissa on tarkkoja ohjeita ja tapoja siitä, miten virheet huomioidaan etukäteen ja korjataan jo

²⁶⁶ Hauser-Schäublin 2007, 245, 269–270.

²⁶⁷ Tilanteeseen valittu ja soveltuva joukko sanoja ja säkeitä, joita laulettiin monissa jumalanpalveluksen kohdissa mm. psalmeja ennen ja niiden jälkeen. Addis & Arnold 1960, 34; Harper 1993, 287.

²⁶⁸ ”R. mus d. cardinalis Parmensis fecit officium; et dicta oratione, cantores, me ignorante, dixerunt antiphonam commemorationis dominice; ex quo oportuit cardinalem orationem convenientem addere, que quondam alias in capella predicta, ut quidam retulerunt, omitti consuevit.” Burchard 1906, 115; Burchard 1910, 107. Muista poikkeamien tuottamista lisäongelmista katso Burchard 1906, 203, 267–268; Burchard 1910, 191, 255.

²⁶⁹ Snoek 2007, 102–103; Hüskén 2007b, 355–357.

toimituksen aikana.²⁷⁰ Veda-kirjallisuuden parissa virheisiin varautuminen selittyy sillä, että virheellä uskotaan olevan kyky rikkoa toimitus, josta saattoi seurata vahinkoa.²⁷¹ Kirkko ei juuri varautunut toimituksen aikaisiin virheisiin ja vastasi niihin jälkikäteen. Keinona olivat keskustelut virheen huomanneiden ja kantaansa puolustaneiden välillä, joilla määritettiin seremonian muotoa. Muodosta ja siten virheistä oli monia käsityksiä, joista puhuminen olisi häirinnyt toimitusta. Sen vuoksi virheitä korjattiin vasta toimituksen jälkeen tulevaisuutta varten. Kirkon oppiin ja seremoniatoimijoiden käsityksiin ei näytä sisältyneen pelkoa virheellisen toimituksen epäonnistumisesta tai sitä seuraavasta rangaistuksesta. Muuten on vaikea ymmärtää, miksei toimituksenaikaisiin virheisiin varauduttu.

Siunaus oli tärkeä toimitus. Sillä siunattava asia tai henkilö tuotiin Jumalan suosion alaiseksi.²⁷² Myöhäiskeskiajalla siunattiin ja haluttiin siunausta kasvavissa määrin.²⁷³ Silti tai juuri sen takia siinä nähtiin paljon virheitä Innocentiuksen aikana. Koska siunaus oli tärkeä ja kasvava ilmiö, oli siitä paljon mielipiteitä ja sen muotoon kiinnitettiin huomiota. Moni poikkeama oli pieni, inhimillinen erehdys ja ehkä usein virhe vain Burchardin silmissä. Kerran esimerkiksi paavilta pyydettiin ja saatiin siunaus väärässä tilanteessa Burchardin virheen vuoksi. Burchard oli selvästi huolissaan siunausvirheistä, sillä hän mainitsi, ettei kukaan huomannut asiaa.²⁷⁴ Vuoden 1491 joulupäivänä Burchard tuotui varakanslerille, joka oli hänen mielestään järjestänyt siunauksen sanottavaksi liian aikaisin. Burchard kirjoitti menettelyn olleen väärin ja vastoin hänen pyyntöään sekä Rooman kirkon tapoja. Hän totesi voittaneensa lopulta kiistan, koska hän löysi seremoniaoppaasta näkemystään tukeneen merkinnän.²⁷⁵ Tosin hän ei tarkenna, näyttikö hän löytöänsä varakanslerille.

Burchardin mukaan paavi antoi erään messun lopussa siunauksen tapojenmukaisesti. Varakansleri ja Sienan kardinaali sanoivat, ettei sitä olisi pitänyt antaa, koska paavi aikoi toimittaa heti messun jälkeen julkisen siunauksen. Burchard vastasi, ettei se ollut mikään syy jättää messusta pois sen päätöstä, siunausta. Kardinaalit myöntivät Burchardin mielipiteeseen.²⁷⁶ Hän ei kerro, antoivatko kardinaalit selityksiä näkemykselleen. Kardinaalit eivät vaikuta kokeneen asiaa virheeksi, vaan he

²⁷⁰ Ambos 2007, 34–35; Michaels 2007, 123–130; Emmrich 2007, 141–145; Hüsken 2007b, 353–354.

²⁷¹ Michaels 2007, 122–123, 127. Ongelmallisten rituaalien vahinkoa tuottavista vaikutuksista katso myös Emmrich 2007, 141–145; Merz 2007, 214–215; Hauser-Schäublin 2007, 245–246.

²⁷² Addis & Arnold 1960, 85.

²⁷³ Jungmann 1986b, 65, 451.

²⁷⁴ ”Nullus tamen hunc errorem notavit.” Burchard 1906, 209; Burchard 1910, 197. Muista pienistä siunauspoikkeamista katso Burchard 1906, 299, 300–301; Burchard 1910, 285, 286–287.

²⁷⁵ Burchard 1906, 332–333; Burchard 1910, 312–313.

²⁷⁶ Burchard 1906, 145–146; Burchard 1910, 137–138.

yrittivät ehkä uudistaa toimitusta. Kardinaalit ehkä tulkitsivat tilannetta eri tavalla kuin Burchard ja mielsivät julkisen siunauksen olevan messun päättävä siunaus. Tällöin olisi ollut sopivaa jättää antamatta siunaus kirkossa. Burchard vakuutti kardinaalit siitä, ettei näin kuitenkaan ollut. Burchardin muistiinpanoissa on vain vähän poikkeamiin liittyviä keskusteluita, joissa esiin eivät nousisi kirjallinen ja kokemuksellinen traditio. Siksi tätä tapausta voidaan tarkastella vielä lisää.

Toinen kardinaaleista oli varakansleri Borgia, jonka nautinnonhaluja korostava henkilökuva kertoisi, että ehdotuksen taustalla oli henkilökohtaisen edun tavoittelu, kuten kiire palata nautintojen pariin. Ymmärtävä näkemys korostaisi Borgian hallintomiehen kykyjä. Hän ehkä halusi tehostaa seremoniaa poistamalla toistoa ja päästä nopeammin muiden tehtävien pariin. Sienan kardinaali oli Francesco Piccolomini²⁷⁷, joka tunnettiin moitteettomana ja hyvänä hallintomiehenä.²⁷⁸ Kardinaalien yhtenevä hallinnollisesti pätevä tausta vihjaa, että ehdotuksella pyrittiin seremonian tehostamiseen. Kumpikaan ei ollut kykenemätön luopumaan ideastaan Burchardin vasta-argumentin edessä. Ehkä se sai heidät muistamaan messun ja sen kokonaisuuden merkityksen, eivätkä he halunneet enää muuttaa sitä kirkossa toimitetun päätössiunauksen poistamisella. Tästä huomataan, että ehdotuksen perumiseen saattoi vaikuttaa halu välttää traditiopoikkeamaa messun vakiintuneessa yleisrakenteessa.

Vuonna 1485 messua toimittanut paavin kamariherra siunasi kaikki läsnäolijat paavin mukaan lukien. Burchardin mukaan tämä oli ”*preter bonam consuetudinem*” eli vastoin hyviä tai kunnollisia tapoja. Hän kertoi, että virhe oli vastenmielinen jopa San Marcon kardinaalin mielestä. Toimittajan olisi pitänyt pyytää polvillaan paavilta valta, ”*licentia*”, siunaukseen ja siunata muut läsnäolijat. Sitten hänen olisi pitänyt polvistua ja ottaa vastaan siunaus paavilta.²⁷⁹ Tapaus vihjaa, että San Marcon kardinaali suhtautui yleensä erehdyksiin lempeästi ja ymmärtävästi. Hänen paheksuntansa esiintuonti kertoo, että kaikki pitivät virhettä vakavana. Burchard ei kerro, koituiko kamariherralle seurauksia.²⁸⁰

²⁷⁷ 1439–1503, myöhempi paavi Pius III (1503).

²⁷⁸ Mallett 1971, 56, 107; Loughlin, J., 'Pope Pius III.' [<http://www.newadvent.org/cathen/12128a.htm>]. Luettu 31.3.2017; Miranda, Salvador, 'The Cardinals of the Holy Roman Church.' [<http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1460.htm#Todeschini>]. Luettu 31.3.2017.

²⁷⁹ “[...] celebrans benedixit omnibus, etiam pape, preter bonam consuetudinem, quod etiam r.mo d. cardinali Sancti Marci displicuit.” Burchard 1906, 117–118; Burchard 1910, 109.

²⁸⁰ Erään luostarin apotti siunasi paavi Innocentiuksen epähuomiossa vuonna 1488. Innocentius jatkoi seremoniaa normaalisti, ja Burchard vaikenii tapauksen seurauksista. Burchard 1906, 224; Burchard 1910, 210.

Toisinaan traditiopoikkeamat muuttivat tai olivat vaarassa muuttaa seremonioita pysyvästi jopa ilman paavin vaikutusta. Suullisessa toiminnassa ilmeni kaksi tällaista tapauskokonaisuutta. Burchard vaikuttaisi tiedostaneen poikkeamien muutosvoiman ja pelänneen sitä. Vuoden 1485 kolmannen adventin messussa Burchard huomasi virheen ja kirjoitti siitä seuraavasti:

Sillä välin ennen ensimmäistä rukousta toimittaessaan kardinaali sanoi *Pax vobis in Dominus vobiscum* sijasta kollegani Giovanni Marian tyhmyyden tähden; samoin oli sattunut myös edellisenä vuonna erehdyksen vuoksi.²⁸¹

Dominus vobiscum sanottiin, kun toimittaja tervehti läsnäolijoita, kiinnitti heidän huomionsa tai aikoi ilmaista jotain toimituksellisesti tärkeää. *Pax vobis*a voitiin käyttää ensimmäisenä tervehdyksenä, mutta vain päivinä joina laulettiin *Gloria*.²⁸² *Gloriaa* ei laulettu adventin messuissa,²⁸³ joten *Pax vobis*a ei olisi pitänyt käyttää ensitervehdyksenä. Giovanni Marian järjestely poikkesi tavoista ja oli Burchardin mielestä vakava ja toistuva virhe. Lähteessäni ei ole merkintää vuoden 1484 adventtiajalta. Tuolloin Roomaan saapui yhä lähettäviä vannomaan uskollisuutta uudelle paaville. Burchardilla on ehkä ollut kiireitä, eikä hän ole ehtinyt tehdä merkintöjä.²⁸⁴ Hän ehkä kuuli poikkeaman toistuvuudesta muulta taholta vuonna 1485. Vuonna 1486 hän huomioi, ettei kolmannen adventtimessun toimittaja sanonut *Pax vobis*a, vaan *Dominus vobiscum*, kuten kuului.²⁸⁵ Vuodesta 1487 eteenpäin Burchard ei enää puhu asiasta.²⁸⁶

Miksi Burchard huolestui vuonna 1485 huomaamastaan toistuneesta virhemuutoksesta ja tarkkaili asiaa vielä vuoden päästä? Burchard saattoi pelätä poikkeaman hetkellisiä seurauksia, kuten moitteita tai kohua. Hän saattoi pitää Giovanni Marian virhettä typeränä, koska virkansa vuoksi tämän olisi pitänyt tuntea seremonia paremmin. Kaikki ei välttämättä ollut hyvin Giovanni Marian ja Burchardin välillä. Aiemmin mainittu Burchardin edeltäjä Agostino Patrizi uskoi seremoniamestarien hyvien väliden ja yhtenäisen ajattelun helpottavan heidän raskasta virkaansa.²⁸⁷ Mestarien ystävyys saattoi

²⁸¹ “Interim cardinalis celebrans ante primam orationem dixit: *Pax vobis*, loco: *Dominus vobiscum*, ex fatuitate Joannis Marie, socii mei: idem, etiam superiori anno, per errorem accidit.” Burchard 1906, 133. Katso myös Mathewin käännös Thuasnen tekstiedition pohjalta Burchard 1910, 123.

²⁸² Jungmann 1986a, 362–364. Tarkemmin katso Jungmann 1986a, 359–364.

²⁸³ Harper 1993, 55.

²⁸⁴ Adventin ajasta katso Burchard 1906, 89–91; Burchard 1910, 84–86.

²⁸⁵ “Celebrans in hac missa non dixit: *Pax vobis*, sed: *Dominus vobiscum*, prout id fieri debet.” Burchard 1906, 173; Burchard 1910, 165.

²⁸⁶ Burchard 1906, 213, 248, 284, 331; Burchard 1910, 201, 234–235, 270, 311.

²⁸⁷ Thuasne 1885, viii; Mathew 1910, viii.

olla näennäistä tai puuttua kokonaan. Myöhemmin virkavuosinaan Burchard oli huonoissa väleissä kollegansa Paris de Grassiksen kanssa, joka nimitti häntä pedoista petomaisimmaksi.²⁸⁸ Välit saattoivat olla kireät henkilöriitojen tai viranhoidollisten asioiden takia, mutta Burchardin moite liittyyne silti pikemmin traditiopoikkeaman toistuvuuteen.

Tapaus on yksi harvoista kerroista Innocentiuksen aikana, kun Burchard syyttää ketään tyhmyydestä poikkeamien yhteydessä. Burchard ei ole kirjannut mitään Giovanni Marian kertomaa tapauksesta. Hänen ja Burchardin käsityksen ymmärtämisessä tärkeäksi seikaksi nousee tällöin poikkeaman toistuvuus. Yksittäiset ja pienet poikkeamat voivat johtua monista seikoista. Sen sijaan seremonian muodon toiston takana täytyy olla vähintään sen toistajan uskomus muodon sopivuuteen. Yksi poikkeama traditiossa saattaa luoda kokemustietoa, joka uskotaan oikeaksi.²⁸⁹ Vuoden 1484 tapahtuma oli Burchardin mukaan virheen takia sattunut traditionaalinen poikkeama, jonka Giovanni Maria uskoi oikeaksi tavaksi. Hän toisti järjestelyn vuonna 1485 ja antoi sille toistolla traditionaalista voimaa. Menettelystä oli tullut hänen mielessään oikea tapa, jota kokemustraditio tuki. Toisto järkytti Burchardia, joka näki asian selvänä ja vakavana virheenä.

Burchard saattoi pitää kollegaa tyhmänä, koska tämä oli virastaan huolimatta langennut virheellisen kokemustradition ansaan. Muodon toistoon liittyi myös suurempi uhka, sillä on huomattu, että paavi ja kardinaalit, nojasivat seremoniakäsityksiään kokemuksiinsa. Burchard ehkä pelkäsi, että toistuva poikkeama saisi kirkonmiehet uskomaan *Pax vobis*in sanomisen oikeaksi seremonian muodoksi. Burchardin silmissä poikkeama oli jo saanut toistuvuutensa takia kokemukseen ja traditioon perustuvaa voimaa. Jos joku seremonian muotoon vaikuttamaan pystynyt taho olisi uskonut sen oikeaksi, olisi ollut mahdollista, että se olisi päässyt muovaamaan seremonian muotoa. Joku olisi saattanut ryhtyä kokemustensa nojalla väittämään Giovanni Marian järjestelyä oikeaksi. Asia, joka on huomattu mahdolliseksi jo aiemmin Burchardin ja tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Tällöin Burchard olisi vähintään joutunut vakuuttamaan muut siitä, että kyse oli vain muutamana vuotena sattuneesta virheestä, jotta hän olisi voinut palauttaa seremonian oikeaksi katsomaansa muotoon.

Adventin tapaus ei kuitenkaan Burchardin perusteella laajentunut varmasti Burchardia, Giovanni Mariaa ja *Pax Vobis*in sanonutta kardinaalia pidemmälle. Se saattoi olla sattumaa. Kirkonmiehet

²⁸⁸ Setton 1978, 389; Mathew 1910, viii; Thuasne 1885, ix.

²⁸⁹ Snoek 2007, 104; Hüsken 2007a, 284–285; Hüsken 2007b, 362.

saattoivat pitää Giovanni Marian järjestystä niin ilmeisenä virheenä, ettei kukaan uskonut sitä sopivaksi seremoniamuodoksi. Mahdollisesti Giovanni Marian luoma traditionaalinen poikkeama ei saanut laajempia vaikutuksia, koska Burchard kanto asiasta niin suurta huolta. Hän saattoi varmistaa, muttei merkinnyt muistiin, esimerkiksi keskusteluilla, ettei kukaan uskoisi enää kollegan järjestelyä oikeaksi ja noudattaisi sitä. Siten Burchard piti yllä oikeana pitämäänsä kirkon seremoniatraditiota ja lopetti alkuunsa Giovanni Marian aloittaman traditionaalisen poikkeaman. Tapauksen tulkinnasta huomattiin, että pelkkä toimintakuvaus saattaa myös paljastaa ja vahvistaa tulkintaa kirjallisen ja kokemuksellisen tradition olemassaolosta.

Burchard itsekin kytkeytyi adventtimestsujen yhteydessä monivuotiseen poikkeamien sarjaan. Vuoden 1486 ensimmäisen adventin messussa toimittaja luki kolme rukousta, jotka olivat tavallinen, *Deus qui salutis* ja *Deus omnium fidelium pastor*. Ne oli luettu kahtena edellisenäkin vuotena Burchardin käskystä²⁹⁰. Pienzan piispa Agostino Patrizi kuitenkin sanoi, että hänen aikanaan messuun oli lisätty aina neljäs, pakanoita vastaan suunnattu rukous. Se oli ikään kuin kytköksissä rukoukseen paavin puolesta, joka piti siten myös sanoa.²⁹¹ Piispan mielestä Burchard luetti siis jo kolmatta vuotta väärää rukouksia. Keskustelun seurauksena vuoden toisena adventtina toimittaja sanoi neljä rukousta. Ne olivat tavallinen, *Deus qui salutis*, pakanoita vastaan suunnattu ja paavin puolesta luettu rukous. Menettelyä noudatettiin vuoteen 1488 asti ongelmitta.²⁹²

Vuonna 1488 rukousten sanomiseen ilmaantui ongelmia. Ensimmäisenä adventtina toimittaja luki vain kolme rukousta. Pakanoita vastaan suunnattu jäi pois diakonin ja seremoniamestari Giovanni Marian vuoksi. Burchard oli pyytämässä paavilta aneita, eikä voinut estää tapahtumaa. Kolmantena adventtina messun toimittanut San Clementen kardinaali luki neljä rukousta. Hän jätti pois rukouksen pakanoita vastaan ja paavin puolesta oman mielensä mukaan ja vastoin Burchardin pyyntöä. Sen sijaan hän luki kolmantena rukouksena *Deus omnium fideliumin* ja neljäntenä *Ecclesie tuen*.²⁹³ Vuonna 1489 vain kolmantena adventtina ilmeni ongelmia. Messun toimitti jälleen San Clementen kardinaali. Burchard sanoi, että hän luki kolme ensimmäistä rukousta oikein ja neljäntenä aivan muun

²⁹⁰ Burchardilta ei löydy mainintaa rukouksista vuosien 1484 ja 1485 adventtiajalta. Burchard 1906, 89–90, 128–134; Burchard 1910, 84–85, 119–124.

²⁹¹ ”Sed d. episcopus Pientinus dixit suo tempore semper fuisse additam quartam orationem contra paganos, que esset quasi connexa orationi pro pontifice et ita etiam dici debere.” Burchard 1906, 171–172; Burchard 1910, 163.

²⁹² Burchard 1906, 172–173, 212–213; Burchard 1910, 164–165, 199–201.

²⁹³ Burchard 1906, 246–248; Burchard 1910, 233–235.

rukouksen. Burchard selvitti havaitsemansa virheen syyksi kardinaalia neuvoneen ja tämän omaan väkeen kuuluneen kappalaisensa. Burchard kertoi moittineensa asiasta kappalaista.²⁹⁴

Tapauskokonaisuus sisältää monia sekaannuksia ja ihmisten seremonia- ja virhekäsityksiä. Se sisältää myös runsaasti traditioiden välisiä poikkeamia, jotka sekoittivat ihmisten käsityksiä. On huomioitava, ettei kukaan tapauksen henkilöistä viitannut kirjalliseen traditioon. Kaikki nojasivat kokemuksiinsa ja vaikenivat tai vaiennettiin siitä, mihin heidän käsityksensä muuten perustui. Tapauksessa kohtaavat lähinnä kokemuksiin perustuvat käsitykset ja poikkeamat niiden välillä. Kirjalliset ohjeet ja niiden vaikutus jäävät pimentoon. Burchard itse luetti pitkään kolmea rukousta. Hänen edeltäjänsä Patrizi huomasi menettelyn eroavan oman aikansa käytännöistä ja ehkä hänen luomastaan ja ylläpitämästään kokemustraditiosta. Burchard oli siis luonut tradition, joka poikkesi Patrizin käsityksestä. Patrizin huomio oli tapauksen ensimmäinen traditiopoikkeama. Hän piti Burchardin järjestelyä virheellisenä, koska se ei sopinut hänen käsitykseensä sopivista rukouksista.

Kukaan muu ei ollut Burchardin perusteella sanonut hänelle vuosiin mitään rukouksista. Muut tahot olivat siis hyväksyneet ja luottaneet hänen järjestelyihinsä tai Burchard oli kyennyt vaimentamaan heidät. Burchard olisi voinut yrittää puolustaa järjestelyänsä, koska sitä oli noudatettu jo pitkään ongelmitta, kun Patrizi huomautti hänelle näkemästään ongelmasta. Kenties hän luotti edeltäjänsä seremoniatietoon niin paljon, että katsoi tämän olevan oikeassa ja teki rukouksiin hänen ehdottamansa muutokset. Hän ei pitänyt piispan näkemystä virheenä, vaan antoi sen korvata itse luomansa seremonianmuodon. Miksi Burchard oli muuttanut alun perin edeltäjänsä järjestelyn? Ehkei hän tuntenut sitä ja nojasi kolmen rukouksen järjestämisessä seremoniaoppaisiin, muttei kertonut asiasta muistiinpanoissaan. Sen vuoksi kukaan muukaan ei ollut kokenut Burchardin järjestelyä ongelmalliseksi ennen Patrizia.

Mahdollisesti muut kirkonmiehet olivat kokeneet piispan järjestelyn väliaikaiseksi ratkaisuksi tai sitten he katsoivat, että rukouksissa oli runsaasti valinnanvaraa. Siten niiden ei olisi tarvinnut toistua aina aivan samanlaisina. Toisaalta seremoniamestarien osaamiseen saatettiin luottaa niin paljon, että heidän järjestelyidensä uskottiin olevan oikeat. Patrizi ja Burchard näyttävät pitäneen rukousten muodon toistumista tärkeänä, ja muutkin toimijat sopeutuivat muutokseen aluksi ongelmitta. Vaikkei

²⁹⁴ Burchard 1906, 283–284; Burchard 1910, 269–270.

Burchard kokenut Patrizin ehdotusta traditiopoikkeamaksi, vaan oikeaksi tavaksi, se saattoi olla poikkeama muille seremonioiden parissa toimineille. Vaihtuva seremoniamuoto näytti aiheuttavan sekaannuksia niiden henkilöiden toiminnassa, jotka eivät ehkä ymmärtäneet muutoksen syitä tai kokeneet sitä sopivaksi tavaksi.

Jatkuvan muutoksen aiheuttamista sekaannuksista saatiin esimerkki vuonna 1488, kun diakoni ja Giovanni Maria järjestivät luettavaksi vain kolme rukousta. He eivät noudattaneet Burchardin hetkellistä järjestelyä ja jättivät Patrizin rukouksista pois pakanoita vastaan suunnatun. Toimituksen muodossa yhdistyi siis piirteitä kahdesta muutamien vuosien sisällä käytössä olleesta tavasta. Burchard piti tätä virheenä ja uskoi sen johtuneen osin siitä, ettei hän ollut rukousten aikaan paikalla. Diakoni ja Giovanni Maria olivat todennäköisesti epävarmoja toimituksen muodosta, koska heillä oli siitä kahden seremoniallisesti tärkeän tahon tuottamaa ja kertomaa ristiriitaista tietoa. Traditionaalinen poikkeama oli seurannut toinen toistaan. Ensin Burchard muutti Patrizin ajan tapaa, jonka he sitten palauttivat pian yhdessä voimaan. Burchard vieläpä valvoi rukouksia tarkasti, eikä siksi ja ehkä oman aiemman erehdyksensä vuoksi ollut edes selittänyt muutoksen syitä kunnolla.

Diakonin ja Giovanni Marian epävarmuus näyttäisi olleen ainakin osasyys siihen, miten he järjestivät rukoukset vuoden 1488 ensimmäisenä adventtina. Epävarmuus saattoi johtaa siihen, että he yrittivät palata takaisin hieman aiempaan kolmen rukouksen käytäntöön. Paaville osoitetun rukouksen he luettivat tällöin esimerkiksi sen vuoksi, että katsoivat sen sopivaksi. He tiesivät kolmen rukouksen olleen sopiva tapa vielä vuonna 1486, ja jopa Burchard oli pitänyt sitä oikeana. Kokemukset olivat siis alemmallekin papistolle tärkeä seremoniatiedon lähde. He saattoivat yrittää paluuta aikaisempiin tapoihin myös siksi, etteivät pitäneet Patrizin rukouksia sopivina. He saattoivat myös katsoa, että rukouksissa oli joustonvaraa. Burchardille heidän toimintansa oli jälleen poikkeama traditiossa ja virhe, joka ei saanut toistua. Hänen käsitykselleen sillä ei ollut merkitystä, että toisten toiminta saattoi johtua tai olla vastaus hänen aiheuttamiinsa traditiopoikkeamiin.

Oman lukunsa rukouksiin lisäsi San Clementen kardinaali ja hänen kappalaisensa. Kardinaali luki neljä rukousta, mutta osa niistä oli Burchardin mukaan vääriä. Burchard uskoi selvittelynsä pohjalta, että vuoden 1489 ja todennäköisesti myös aiempi virhe johtuivat kappalaisen neuvosta. Kappalainen nojasi ehdotuksensa ehkä muistitietoonsa paavin kappelin toiminnasta, muihin kokemuksiinsa tai kirjalliseen tietoon. Hän ei kuulunut paavin kappelin virkakuntaan, vaan kardinaalin väkeen. Siten

hänen käsityksensä perustui ehkä jossain toisessa kirkossa noudatettuun tapaan. Kun Burchard sai selville kappalaisen osuuden tapaukseen, suhtautui hän siihen eri tavalla kuin diakonin ja Giovanni Marian aiheuttamiin ongelmiin. Hän ojensi kappalaista moitteilla. Se vihjaa, että hänen oli helpompi hyväksyä paavin kappelin väen sekaannus kuin ulkopuolisen mahdollisesti toisen kirkon tapoihin perustunut näkemys. Kappalainen aiheutti ehkä sellaisen traditiopoikkeaman, joka uhkasi Burchardin käsitystä paavillisten seremonioiden yhtenäisyydestä ja yhtenäistämisestä.

Kappalainen tuli paavin kappelin ulkopuolelta, joten sen tavat erosivat hänen traditiokäsityksistään. Burchardin mukaan hän ei selvittänyt kappelin tapoja, vaan neuvoi San Clementen kardinaalia omien käsitystensä pohjalta. Vuonna 1488 kardinaali ei kuunnellut Burchardia, vaan luki rukoukset, kuten hän uskoi ehkä kappalaisen neuvosta sopivaksi. Kardinaali saattoi perustaa rukoukset tietoihinsa tai sitten he keskustelivat asiasta yhdessä. Hän koki ne vankkumattomasti oikeiksi, koska Burchard ei saanut asiaan hänelle sopivaa päätöstä. Kardinaalin traditiokäsitys oli paljolti sama kuin kappalaisen. Vuonna 1489 hänen päättäväisyytensä horjui tai Burchard selvitti muuten kappalaisen vaikutuksen. Kardinaali ehkä käytti kappalaista syntipukkina, kun Burchard onnistui osoittamaan hänelle oman kantansa sopivuuden. Tapaus kertoo myös Burchardin suuresta seremoniallisesta vallasta, kun hän saattoi ojentaa kardinaalin väkeen kuulunutta paavin kappelin ulkopuolista kappalaista.

Jokainen seremoniallinen muunnos, tarkoituksellinen ja tahaton, aiheutti toimituksiin osallistujissa monenlaisia, eroavia näkemyksiä. Ne saattoivat vaikuttaa myöhemmin seremonioihin tai vähintään muokata ihmisten seremoniakäsityksiä. Tapa, jonka toinen koki oikeaksi, saattoi olla toisen mielestä merkittävä virhe. Kappalaisen ja San Clementen kardinaalin käsitykset ja toiminta sekä Burchardin reaktio osoittavat, että 1480-luvulla kirkon toimituksissa ei ollut vielä suurta yhtenäisyyttä. Kirkon kasvavien reformipaineiden ja -vaatimusten takia voisi luulla, että seremonioiden hoitoa ja muotoa olisi pyritty yhtenäistämään. Se olisi tukenut lisäksi kirkon keskushallinnon otteen vahvistamista. Seremoniallista yhtenäisyyttä ei silti aina edes etsitty, eikä paavillisen seremoniahoidon ulkopuolelta tullessiin tahoihin ja heidän näkemyksiinsä suhtauduttu erityisen sovittelevasti. Burchard käytti alempaan ja muualta tulevaan kirkonmieheen moitetta neuvon sijaan. Tosin samaa tapaa käyttivät monet kardinaalit Burchardiin rakentavassa hengessä.

3.5. Jumalanpalvelusten monet esineet ja vaatteet seremoniamestarin päänaivana

3.5.1. Poikkeamia esineiden käytössä ja muodossa

Tässä luvussa käsittelen poikkeamia esineiden käytössä ja muodossa ja niihin liittyviä näkemyksiä. Kirkon seremonioissa käytettiin monenlaisia esineitä. Niillä saattoi olla näkyvä ja käyttöön perustuva luonne, kuten esimerkiksi erilaisilla risteillä ja suitsutusastialla. Toisaalta kyse saattoi olla pelkistä taustalla olleista esineistä, kuten maljoista. Molempien esinetyyppien parissa ilmeni poikkeamia, jotka etenkin Burchard koki virheiksi. Käyttöön tarkoitettujen esineiden poikkeamat ilmenivät yleensä käytössä. Lähinnä taustalla olleisiin liittyi puolestaan muodon poikkeamia. Esinepoikkeamat noudattivat tavanomaisesti esineiden pääluonnetta. Jaotteluni esineiden luonteesta perustuu niiden kohdalla ilmenneisiin poikkeamiin. Mikään tarkastelemistani esineistä ei ollut vain koristekäytössä. Maljoissa saatettiin pitää esimerkiksi pesuvettä. Monet esinepoikkeamista olivat pieniä ja johtuivat jälleen esimerkiksi huolimattomuudesta. tai huonosta valmistautumisesta.²⁹⁵

Vuoden 1486 joulukuussa paavi vieraili Lateraanin Pyhän Johanneksen kirkossa eli Lateraanikirkossa. Kun hän astui kirkkoon, sen prioritarjosi hänelle ristiä suudeltavaksi. Paavi kieltäytyi suutelemasta, mitä Burchard piti hyvänä. Ristin tarjoaminen olisi kuulunut Lateraanikirkon arkkipapin San Pietro in Vincolin kardinaali della Roveren²⁹⁶ tehtäväksi. Sienan kardinaali kuitenkin otti ristin ja tarjosi sen paaville sanoen sen kuuluvan hänen velvollisuuksiinsa. Varakansleri, San Marcon kardinaali ja Pienzan piispa Agostino Patrizi olivat erimielisiä. San Marcon kardinaali sanoi lisäksi, että kun paavi Sixtus IV vieraili San Marcon kirkossa, hän itse tarjosi ristin aina paaville suudeltavaksi. Tilaisuus kuitenkin jatkui, kun Sienan kardinaali oli tarjonnut ristin suudeltavaksi.²⁹⁷

²⁹⁵ Vähäisistä esinepoikkeamista katso Burchard 1906, 117, 119, 130, 136, 137, 149, 175, 207, 213, 259, 272, 286, 297, 367–368; Burchard 1910, 109, 110, 120, 126, 127, 141, 166–167, 195, 200, 247, 259, 271, 282, 346.

²⁹⁶ Giuliano della Rovere (1443–1513), myöhempi paavi Julius II (1503–1513).

²⁹⁷ ”[...] SS. D. N. [...] ecclesiam intrante, prior illius ecclesie, pluviali indutus, assistentibus sibi canonicis, crucem tenebat per papam osculandam, quam recipere noluit, et bene fecisset cardinalis Sancti Petri ad Vincula, archipresbyter illius ecclesie (crucem) prebere pape osculandam; sed cardinalis Senensis illam accepit et pape porrexit, dicens id ad suum pertinere officium, licet contrarie essent opinionis vicecancellarius et Sancti Marci cardinales et episcopus Pientinus, dicente cardinale Sancti Marci quod, fel. rec. Xysto papa IIII ad ecclesiam Sancti Marci veniente, ipse cardinalis Sancti Marci semper crucem hujusmodi Xysto porrexit osculandam.” Burchard 1906, 175–176. Mathewin käännöksen kuvaus tapauksesta on Thuasnen tekstiedition virheiden vuoksi erilainen ja sekava. Burchard 1910, 167. Katso myös Burchard 1906, 289; Burchard 1910, 275. Santa Maria del Popolon kirkossa paaville ei tarjottu ristiä ollenkaan suudeltavaksi Burchardin kehotuksesta huolimatta.

Burchardin perusteella paavi kieltäytyi ensin suutelusta kuin hän olisi tuntenut seremoniajärjestyksen, mutta toimitti sen silti poikkeavasti, kun Sienan kardinaali tarjosi ristiä. Sienan kardinaali saattoi hämääntyä, kun paavi ei suudellut ristiä ja yritti tarjota nopeasti ratkaisua. Kardinaalidiakonina²⁹⁸ hän oli alhaisin läsnä olevista kardinaaleista ja uskoi ehkä siksi ristin tarjoamisen tehtäväkseen. Paavi ja kardinaali della Rovere eivät ehkä tahtoneet nöyryyttää kardinaalia ja sallivat siksi seremonian jatkumisen. On outoa, ettei kardinaali della Rovere tehnyt osuuttaan ja tarjonnut heti ristiä. Hän ehkä uskoi, että alkuperäinen järjestely olisi hyväksyttävä tai hän ei ollut suunnitellut paavin saapumista ja aikoi hyväksyä priorin toiminnan. Paavin tai priorin toiminta saattoi yllättää myös hänet, jolloin Sienan kardinaali ehti vastaamaan paavin kieltäytymiseen häntä nopeammin.

Muut kardinaalit ja piispa olivat huolissaan seremonian toteutuksesta, eivätkä hyväksyneet sitä. San Marcon kardinaali saattoi ilmaista kolmikon huolen syyn. Viittaus Sixtuksen aikaan kertoi, että hänen mielestään toimitus rikkoi ja uhkasi perinnettä. Paavi ja kardinaali della Rovere saattoivat hyväksyä Sienan kardinaalin teon, jottei tätä häpäistäisi, mutta toiminta poikkesi muiden traditiokäsityksestä. Muut toivat vastustuksensa ilmi ehkä siksi, että seremonia toimitettaisiin jatkossa heidän mielestään oikealla tavalla. Samalla he yrittivät estää traditiosta poikkeavien käsitysten syntymisen. Burchard ja piispa olivat samaa mieltä San Marcon kardinaalin ja varakanslerin kanssa. Heidän näkemyksensä ja asemansa kirjallisen seremoniatiedon asiantuntijoina osoittaa, etteivät kokemuksellinen ja kirjallinen tieto olleet aina vastakkain. Kaikki seremoniat, traditionaaliset ja poikkeavat, loivat kokemustietoa, ja sitä voitiin käyttää yksinään tai kirjallisen tiedon kanssa seremoniamuotojen määrittämisessä.

Rituaalivirhetutkimuksessa on havaittu, että virheissä ja virhesyytöksissä voi olla kyse riidoista henkilöiden ja ryhmien välillä. Jan Weinhold haastatteli ihmisten kokemuksia yhteisönsä rituaaleista. Erään rituaalin osanottaja halusi toisen paikalle, koska uskoi sen kuuluvan hänelle. Kertojan mukaan paikkakiistojen takana oli käsitys ihmisen pituudesta paikan määrittäjänä. Paikkaa määritti kuitenkin myös henkilön arvo.²⁹⁹ Sienan kardinaalin teossa oli kyse toisen paikan eli tehtävän ottamisesta; hän otti kardinaali della Roveren paikan ristin tarjoajana ja vielä väitti tehtävän kuuluvan itselleen. Balilla ja Intiassa virhesyytöksiä on käytetty valtataistelussa yhteisön identiteetin ja aseman voimistamiseen. Niiden teho perustuu osin uskomuksiin virheellisten rituaalien vakavista hengellisistä seurauksista,

²⁹⁸ Sienan kardinaali Piccolomini pysyi kardinaalidiakonina paaviuteensa asti vuoteen 1503, jolloin hänet vihittiin piispaksi. Miranda, Salvador, 'The Cardinals of the Holy Roman Church.' [<http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1460.htm#Todeschini>]. Luettu 31.3.2017.

²⁹⁹ Weinhold 2007, 61.

jotka heijastuvat maalliseen elämään. Balilla oikean järjestyksen murtuminen voi johtaa temppelien sulkemiseen ja rituaalitoiminnan pysähtymiseen, kunnes on toimitettu puhdistautumistoimet³⁰⁰

Kirkon seremoniavirheillä ei ollut kovin vakavia seurauksia. Virheistä seurasi maallisia rangaistuksia ja moitteita. Virhevastuu kuului seremoniamestareille, jollei muuta syyllistä kyetty tai haluttu löytää. Kovin moni ei tosin vaikuta huomanneen läheskään kaikkia traditiopoikkeamia. Siten harva saattoi katsoa niitä virheiksi, mikä selittää, miksi monet tapaukset päättyivät ilman tarkempaa huomiota vain merkinnäksi Burchardin muistiinpanoihin. Seremonioita tarkasti seurannut Burchard näki monia poikkeamia, joista muut vaikenivat, ja piti niitä virheinä. Niiden seuraus oli vain häntä oppimaan ja neuvomaan kannustanut muistiinpano. Harva kuvaus vihjaa, että virhekeskusteluissa oli kyse syytöksistä, valtataistelusta tai henkilöriidoista. Niissä on usein kyse seremonialle sopivan muodon etsimisestä, tarkentamisesta ja ylläpitämisestä. Joissain on vihjeitä riidoista, mutta ne eivät vaikuta seremonioiden hoitoon, vaan henkilöiden keskustelu-, esiintymis- ja kirjoitustapaan.³⁰¹

Kirkollisen hierarkian ja esimerkiksi paavin mahdin takia, esimerkiksi seremoniamestarin virhesyytöksillä ei juurikaan ollut ylempien valtaa tai persoonaa horjuttavaa vaikutusta. Perusteettomat syytökset saattoivat ehkä vaikeuttaa alemman tahon uraa. Seremoniavirheistä kirjoittaminen ja keskusteleminen eivät olleet valtataistelun ilmentymiä, vaan kirkollisen tradition ylläpitoa ja virkojen velvoitteiden hoitamista. Se ei tarkoita, ettei joihinkin näkemyksiin voinut liittyä käsityksiä vallasta ja asemasta. Ryhmän sisäisiä rituaalisääntöjä ja toimitustapoja voidaan pitää merkittävänä identiteetin rakentajana.³⁰² Saman ajatuksen voitaneen katsoa ulottuvan yksilöön, joka rakentaa yhteisten näkemysten pohjalta identiteettiään ja asemaansa osana ryhmää. Burchardin muistiinpanoista esimerkkinä voidaan käyttää paavia ja kardinaaleja.

Paavi oli Pietarin seuraaja ja edusti siten häntä maan päällä.³⁰³ Hänellä oli suuri valta ja ylivertainen arvovalta ja asema. Valtaa seurasi tarve ylläpitää paavin mahdin ja aseman historiallista traditiota. Burchard onnistui vain harvoin kääntämään paavin pään, jos hän oli päättänyt jotain seremonioiden suhteen. Lisäksi Burchard ja muut olivat vaitonaisia uskoessaan paavin tehneen virheen ja luopuivat usein arvostelusta, jos he kuulivat, että virhe oli paavin syytä. Paavin itsepintaisuuden ja muiden

³⁰⁰ Hauser-Schäublin 2007, 245–246, 267–270; Hüsken 2007a, 273–289; Hüsken 2007b, 358–359.

³⁰¹ Poikkeuksen muodostavat ehkä ne diplomaattiset kiistat, joiden yhteydessä ilmeni aseellinen uhka tai väkivaltaa.

³⁰² Hauser-Schäublin 2007, 269. Tarkemmin katso Hauser-Schäublin 2007, 245–269.

³⁰³ Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 150–151.

vaikenemisen voidaan katsoa olevan seurausta hänen valtansa suojelemisesta ja siihen alistumisesta. Paavi oli haluton muuttamaan päätöksiään tai myöntämään virheitään, jottei hän vahingoittaisi asemaansa. Muut olivat hienotunteisia samasta syystä. Paavin virheistä ei tarvinnut vaieta, mutta yleensä niitä käytettiin vain osoittamaan, että häntä oli tarpeen neuvoa paremmin. Tämä päti vain, jos paavi ei muuttanut valtansa nojalla seremoniaa ja legitimoinut käsitystään asiasta.³⁰⁴

Kardinaaleilla saattoi olla oman ja ryhmänsä aseman, arvon ja tietämyksen lisäksi puolustettavaan hallinnoimansa kirkon pyhimyksen kunnia, josta heidän katsottiin olevan vastuussa.³⁰⁵ Lisäksi piispakardinaalien arvoa määrittä apostolinen perimysjärjestys, jonka kautta heidän ajateltiin olevan apostolien seuraajia.³⁰⁶ Burchardin perusteella kardinaalien mielipiteen kääntäminen ei ollut mahdotonta. He luottivat seremoniamestarien osaamiseen ja taipuivat usein näiden perusteluihin. Kardinaalien arvoa ei aina suojeltu ehdottomasti, mikä on seurausta paavia alemmasta asemasta. Kardinaaleilla ei ollut oikeutta muuttaa seremonioita, eikä lähes rajatonta valtaa. Siten virheen myöntäminen ja kritiikin kohteena oleminen ei ollut heille mahdotonta. Toisinaan kardinaalien taipumattomuus saattaa heijastaa paitsi uskoa omaan näkemykseen myös halua suojella omaa asemaa.

Suitsutus oli toimitus, jota toistettiin useasti jumalanpalveluksen eri kohdissa. Se kuvasi Jeesuksen uhrausta ja ihmisten rukousten sekä sielujen kohoamista Jumalan luo. Sitä käytettiin pyhittämiseen ja puhdistamiseen, ja se välitti jumalallista siunausta.³⁰⁷ Siinä ilmeni Innocentiuksen aikana monia traditiopoikkeamia, joista käytiin keskusteluita. Yleensä keskustelua aiheutti suitsutusjärjestys tai suitsuttaja, kuten seuraavassa: Vuoden 1487 pääsiäislauantaina paavi asetti suitsukkeen ja toimittava Parman kardinaali suitsutti alttarin. Sen jälkeen suitsutettiin paavi ja kaikki muut. Varakansleri ajatteli, että paavin olisi pitänyt suitsuttaa. Burchardin mukaan hän oli väärässä, sillä suitsutus tehtiin oikein, eikä sitä olisi edes pitänyt tehdä millään muulla tavalla.³⁰⁸ Burchard kimmastui, kun varakansleri esitti hänen käsityksestään poikkeavan näkemyksen yleisessä toimituksessa.

Vuoden 1486 pääsiäislauantain messusta Burchard kertoi, että hän oli järjestänyt toimittajan ja paavin suitsuttamaan tavalliseen tapaan. Toimittaja suitsutti alttarin, sitten hänet suitsutettiin ja sen jälkeen

³⁰⁴ Paavin aseman suojelusta ja seremonioiden muodosta katso myös Paravicini-Bagliani 2000, 28.

³⁰⁵ Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 147.

³⁰⁶ Hanska 2005, 198. Katso myös Addis & Arnold 1960, 611–616.

³⁰⁷ Jungmann 1986a, 318; Harper 1993, 302; Parker McLachlan 2005, 370; Monti 2012, 36.

³⁰⁸ Burchard 1906, 189; Burchard 1910, 180–181.

paavi ja kaikki muut. Varakansleri, Sienan ja Napolin kardinaalit moittivat Burchardia järjestelystä. Heidän mielestään toimituksen muoto muuttui ennen suitsutusta messusta vesperiksi. Tästä syystä toimittajan olisi pitänyt vain sanoa osuutensa loppuun, riisua toimitusvaatteensa ja palata paikalleen. Paavin olisi pitänyt suitsuttaa, koska vesperin toimittaminen kuului hänen vastuulleen. Syy tähän oli, että hän aikoi toimittaa kirkonmenot seuraavana päivänä. Burchard vastasi, ettei asiaa voitaisi tai pitäisi toimittaa siten, vaan niin kuin oli tehty. Hän selitti, ettei kyse ollut erillisestä vesperistä, vaan messun osasta, jota ei siitä voitu erottaa. Sen jälkeen Sienan kardinaali oli samaa mieltä.³⁰⁹

Burchard kysyi asiaa San Marcon kardinaalilta ja paavilta. Kardinaali ylisti Burchardin näkemystä ja sanoi, että toimitus oli ollut oikein. Burchardin käsitys miellytti myös paavia. Hän oli kuullessaan nuorempiin kardinaaleihin toimittanut tilaisuuden usein paavi Sixtus IV:n ollessa läsnä, ja tuolloinkin toimittaja oli aina suitsuttanut.³¹⁰ Paavi siis kannatti Burchardia kokemustensa nojalla. Valittaneet kardinaalit kokivat jostain syystä toimituksen muodon muuttuneeksi. Ehkä he olivat pohtineet toimitusta, ja ymmärsivät sen muuttuvan jostain syystä vesperiksi. He yrittivät ehkä uudistaa seremoniaa esimerkiksi paavin arvon korostamiseksi. Merkittävien rituaalien uudistamisyritykset ovat usein turhia ja alttiita epäonnistumiselle. Tämä koskee etenkin kertaluontoisia rituaaleja.³¹¹ Kirkon seremonioissa uudistusyritykset kumottiin nopeasti myös toistuvien toimitusten yhteydessä.

Kardinaalien muutosyritys mitätöitiin heti sanallisesti ja käytännössä kirjallisen tiedon asiantuntijan eli seremoniamestarin taholta. Kardinaalit olivat huomattavasti Burchardia korkea-arvoisempia, joten hän haki näkemykselleen tukea korkeammilta tahoilta. Hänellä oli mahdollisesti kiire, etteivät kardinaalit ehtisi puhumaan asiasta paavin kanssa ja ehkä saamaan hänen suostumustaan. Burchardin pelko vaikuttaisi olleen turha, sillä paavi kannatti hänen näkemystään, koska se sopi hänen kokemustraditioon. Lisäksi arvostettu, seremoniat tuntenut San Marcon kardinaali jopa ylisti hänen näkemystään. Varakanslerin ja muiden ehdottama traditionaalinen poikkeama kumottiin siis nopeasti sekä kirjallisen että kokemuksellisen tiedon nojalla.

Suitsuttaminen ja *paxin* jako kuuluivat seremonioihin, jotka diplomaatit kokivat tärkeiksi. Heidän kiinnostustaan selittää se, että niiden jakojärjestys perustui henkilön arvoon. Kuten on huomattu,

³⁰⁹ Burchard 1906, 144–145; Burchard 1910, 134–136.

³¹⁰ Burchard 1906, 145; Burchard 1910, 136.

³¹¹ Buss 2007, 180–181; Hüskens 2007c, 243; Rudolph 2007, 325–334. Rituaalien muuttumisen suhteen katso myös Kreinath & Hartung & Descher 2004.

diplomaatit kokivat asiakseen vaalia omaa etusijaansa. Burchard kertoi, että hän järjesti kerran suitsutuksen ja *paxin* jaon niin, että etusijalla olivat ikään kuin arvokkaampina maallikkolähettiläitä, joihin kuuluivat aiemmin mainitun roomalaisten kuninkaan Maximilianin edustajat. Sitten olivat vuorossa papiston paikoilla olleet Ranskan lähettiläitä ikään kuin vähäarvoisempina. Burchardin mukaan järjestely poikkesi tavallisesta, koska messussa ei ollut läsnä varakamariherraa³¹², joka oli tärkein pappislähettiläs. Tavallisesti etusijalla olivat hän ja tämän perässä olleet papiston jäsenet olivatpa he, miten alhaisen yhteisön tai ruhtinaan edustajia tahansa. Sen jälkeen vuorossa olivat vasta maallikkolähettiläitä.³¹³

Ranskan ja Espanjan lähettiläitä tulistuivat Burchardin järjestelystä ja sanoivat, ettei kirkko ollut vielä hyväksynyt Maximilianin asemaa, eikä häntä siis voitu pitää kuninkaana. Kommentin perusteella jopa Ranskan edustaja olisi myöntänyt Rooman kuninkaan korkeamman aseman, jos kirkko olisi sen jo hyväksynyt. Kyse oli ehkä lähettilään erehdyksestä tai Burchardin kirjoitusvirheestä. Messun jälkeen lähettiläitä valittivat Burchardista paaville. Paavi ei puhunut Burchardille lähettiläiden valituksista. Sen sijaan hän sanoi, että monet kardinaalit olivat syyttäneet Burchardia siitä, ettei hän ollut järjestänyt suitsutusta ja *paxin* jakoa oikein. Heidän mukaansa oikea tapa oli, että etusijalla olisivat pappislähettiläitä, eivät maallikot. Burchard vastasi, että oikea tapa oli, että etusijalla oli varakamariherra ja tämän perässä olevat. Jos varakamariherra ei olisi paikalla, olisi etusijalla lähettiläs, joka edusti arvoltaan korkeinta hallitsijaa. Lisäksi hänen jälkeensä etusijalla olisivat kaikki hänen takanaan olevat, jotta seremoniantoimittajat välttyisivät harhailemasta ympäri kirkkoa.³¹⁴

Burchardin käsityksen mukaan korkea-arvoisin paikalla ollut lähettiläs oli roomalaisten kuninkaan edustaja, joten hän katsoi toimineensa oikein. Paavi määräsi, että pappislähettiläitä olisivat etusijalla suitsuttamisessa ja *paxin* jakamisessa maallikoihin nähden, koska he eivät suostuneet pitämään Maximiliania kuninkaana.³¹⁵ Paavi vaikuttaisi sivuuttaneen lähettiläiden valitukset, eikä ehkä ottanut vakavasti näiden uskomuksia, vaan luotti mieluummin Burchardin tietoihin ja tekoihin. Lähettiläitä ehkä valittivat asiasta vain kardinaaleille, jotka valittivat paaville. Paavi joutui ottamaan asian

³¹² Sixtus IV oli alistanut Rooman kaupungin hallinnon valtaansa, jolloin varakamariherrasta tuli entistä tärkeämpi virka kuuriassa. Viran haltija oli erittäin korkealla etusijajärjestyksessä. Burchardin mukaan varakamariherraa pidettiin ensimmäisenä kaikista lähettiläistä. Schimmelpfennig 1992, 239; Addis & Arnold 1960, 239–240; Burchard 1906, 230; Burchard 1910, 217.

³¹³ Burchard 1906, 230; Burchard 1910, 217.

³¹⁴ Burchard 1906, 230–231; Burchard 1910, 217–218.

³¹⁵ Burchard 1906, 230–231; Burchard 1910, 217–218.

käsittelyyn, kun kardinaalit syyttivät Burchardia virheistä. Tapauksessa huomataan eroja eri tahojen tiedoissa ja käsityksissä jakojärjestyksestä.

Suuttuneet lähettiläät valittivat asiasta, koska heidät asetettiin Maximilianin ja monien muiden taakse. Heille kyse ei ollut välttämättä menettelytavoista, vaan arvoasemasta. He ehkä kokivat yleisen järjestelyn perustuneen ja korostaneen heidän asemaansa. Seremoniamestarina Burchard tunsikin kirkon protokollan mukaisen arvojärjestyksen ja varakamariherran merkityksen siinä. Kardinaalien käsitys jakojärjestyksen perustasta poikkesi Burchardin vastaavasta. Varakamariherra oli ehkä lähes aina kirkossa, jolloin kardinaaleille oli syntynyt kokemukseen pohjautuva käsitys, että jako kuului aloittaa pappislähettiläistä. Burchardin järjestely oli poikkeama tämän kokemustiedon määrittämässä seremoniassa. Kardinaalit kokivat asian virheeksi ja ilmoittivat sen joko itsenäisesti tai lähettiläiden takia paaville. Burchard puolestaan piti kardinaalien käsitystä virheellisenä ja selitti paaville menettelynsä syyn. Jos paavi piti Burchardin järjestelyä oikeana, saattoi hän paradoksaalisesti sitä muuttaessaan uskoa, ettei muutosta huomattaisi tai se hyväksyttäisiin kaikkien joukossa.

Eroavien virhekäsitysten taustalla oli pitkään jatkunut traditiota noudattanut jakojärjestys, jonka perusta ymmärrettiin eri tahoilla eri tavalla. Vasta poikkeama tässä traditiossa paljasti eri tahoille, että seremonian muodon syy oli ymmärretty monella tavalla. Tapaus osoittaa, että vaikka toimituksen muoto olisi pysynyt aina samana saattoi siitä ja sen syistä ja merkityksistä olla silti monia tulkintoja, joista eri tahot eivät ehkä koskaan tulleet tietoisiksi. Paavi uskoi ensin kardinaalien näkemykseen ja vakuuttui sitten Burchardin selityksestä. Hänen täytyi silti tyyntäytyä Maximilianin ongelmallisesta asemasta kiivastuneita lähettiläitä, ja hän muutti traditiota kardinaalien näkemyksen ja lähettiläiden mielihalan mukaiseksi. Paavin muutos koski lähinnä kirjallista traditiota, sillä varakamariherran läsnäolo oli tehnyt tavasta jo kokemuksellisen, vaikkakin eri tavalla ymmärretyn, tradition osan.

Burchardin kertoman perusteella harva tiesi, että jakojärjestys perustui varakamariherran, ei yleisesti pappislähettiläiden, asemaan. Paavi ehkä oletti muutoksen tehdessään, etteivät muut tietäisi sitä. Pian Burchard sai todeta, ettei riita vaimennut vielä, kun hänen kollegansa noudatti paavin käskyä. Hän suitsutti ja antoi *paxin* varakamariherran ollessa poissa ensin Ranskan ja Espanjan pappislähettiläille ja vasta sitten Maximilianin maallikkolähettiläälle. Tämä tulistui, kieltäytyi *paxista* ja sanoi

valittavansa paaville.³¹⁶ Tunsiko lähettiläs seremonian ja sen käänteet paremmin kuin esimerkiksi kardinaalit? Burchard vaikenee valituksen seurauksista. Varakamariherra oli ehkä jatkossa paikalla, mikä teki kiistasta turhan. Kiistat *paxista* osoittavat, etteivät lähettiläät ottaneet valtakuntansa etua ajaessaan huomioon seremonioiden merkityksiä. Kuten Joseph Jungmann on huomauttanut, kiistat *paxin*, eli rauhansuudelman, jakamisesta olivat täysin päinvastaisia seremonian merkitykselle.³¹⁷

Monilla kirkon seremonioilla oli taustansa Raamatun ja Jeesuksen elämän tapahtumissa. Kiirastorstaihin kuului esimerkiksi seremonia, jossa paavi tai hänen ollessa estynyt korkea-arvoinen kardinaali pesi kolmentoista kerjäläisen jalat. Seremonian juuret olivat Johanneksen evankeliumin kohdassa, jossa Jeesus pesee opetuslastensa jalat. Seremonian nähtiin symboloivan muun muassa nöyryyttä.³¹⁸ Vuonna 1488 paavi Innocentius toimitti jalanpesun, ja toimituspaikka oli valmisteltu Burchardin mukaan lähes oikein. Tavallisten astioiden lisäksi siellä oli kaksi suurta hopea-astiaa, jotka olivat liian yllellisiä, eikä niitä olisi pitänyt käyttää toimituksessa.³¹⁹ Vuonna 1489 paavi toimitti taas jalanpesun, ja pesupaikka oli valmisteltu etukäteen. Burchard ei kerro, kuka huolehti valmisteluista. Seremonia sujui hyvin, ja tarvittavat esineet olivat paikalla. Paikalla oli lisäksi kaksi suurta ja mahtipontista astiaa, jotka olivat Burchardin mukaan tapojenvastaisia. Hän selitti näkemystään kertomalla, että toimituksen piti osoittaa nöyryyttä, ei mahtipontisuutta.³²⁰

Jalanpesun piti osoittaa nöyryyttä ja pidättymistä maallisen vallan ja mammonan loistosta, joten liian hienoiksi tulkitut astiat poikkesivat Burchardin mielestä sen hengestä. Hän ei kerro, miten toimi, mutta ongelma astioiden kanssa toistui jälleen vuonna 1490. Pöydällä oli kaksi isoa astiaa, joiden Burchard katsoi olevan mahtipontisuutta varten asetettuja. Tällä kertaa hän ehti määräämään astiat poisvietäviksi ennen paavin saapumista. Burchardin mukaan syy virheellisiin astioihin oli nimeltä mainitseamattoman henkilön, jolle pesupaikan valmistelu oli uskottu. Hän kertoi miehen olleen sangen hankala tai jopa karkea, ”*durum*”³²¹, eli hän oli kenties väitellyt Burchardin kanssa. Burchard kertoi

³¹⁶ Burchard 1906, 235–236; Burchard 1910, 222–223.

³¹⁷ Jungmann 1986b, 329.

³¹⁸ Monti 2012, 390, 393.

³¹⁹ “[...] credentia habuit ultra consueta duo magna vasa argentea que superflua erant et in hujusmodi actu non sunt utenda.” Burchard 1906, 227; Burchard 1910, 213. Katso aiemmat astioiden suhteen ilman poikkeamia sujuneet jalanpesuseremoniat, Burchard 1906, 9–10, 112, 188; Burchard 1910, 6, 104, 179. Vuonna 1486 Burchard mainitsee kullatut ja koristeelliset astiat, mutta hän sanoo niiden olevan seremoniaoppaan määräyksen mukaiset. Burchard 1906, 141; Burchard 1910, 131.

³²⁰ “[...] credentia cum bacilibus ac aliis parata more consueto, excepto quod duo vasa super ea posita erant magna, pomposa preter debitum ordinem, quum hic actus humilis esse debeat, non pomposus.” Burchard 1906, 263; Burchard 1910, 251.

³²¹ Käännöksiä ovat myös esim. rasittava, vaikea ja epäsuotuisa.

jälleen, että astioita ei olisi pitänyt käyttää, koska toimitus oli osa paastonajan juhlaa. Se ei saanut osoittaa juhlallisuutta tai mahtipontisuutta.³²²

Vuoden 1491 muistiinpanoista on kadonnut jalanpesun kuvaus. Vuoden 1492 kuvauksen perusteella vaikuttaa siltä, että Burchard oli saanut viimein näkemyksensä läpi astioiden muodossa. Jalanpesun toimitti San Pietro in Vincolin kardinaali. Burchard kertoo, että pöytä oli valmistettu samoin kuin jos paavi olisi ollut toimittaja. Pöydän olivat valmistaneeet paavin valtuuttamat miehet – ”*credentiarios pape*”.³²³ Siitä ei selviä tarkasti, keistä oli kyse, mutta sen perusteella he eivät olleet kardinaaleja tai seremoniamestareita. Pöydän valmistelijoilla ei siten ehkä ollut tarkkaa tietoa tavoista, mikä saattaa selittää astioissa ja seremonian hengessä ilmenneen poikkeaman. He saattoivat luottaa kokemuksiinsa ja valmistella pöydän kuin kyseessä olisi ollut mikä tahansa heille tuttu toimitus. Heidän traditiosta eroavat seremoniakäsityksensä aiheuttivat kuitenkin seremonian muotoon pitkään poikkeaman. Burchard koki sen toistumisen turhauttavana virheenä, mikä ilmeni vuoden 1490 merkinnässä.

Burchard joutui seuraamaan vuosia sivusta mielestään virheellistä toimitusta. Lopulta hän ehti puuttumaan astioiden muotoon, mutta kohtasi tällöin omastaan eronneen käsityksen, jota puolustettiin vahvasti. Astioissa ilmenneen poikkeaman monivuotinen toistuvuus johtui siitä, että vähintään yksi järjestäjä käsitti seremonian merkityksen ja vaatimukset eri tavalla kuin Burchard. Burchard ei kerro, puhuiko hän astioista kenellekään ennen vuotta 1490. Burchardin muut merkinnät huomioiden on todennäköistä, että hän esitti jollekin taholle huomionsa astioiden epäsovivuudesta. Astiat kuitenkin muuttuivat vasta kun hän ehti puhumaan järjestäjille. Burchardin käsitystapa seurasi kahta tulkintaa: kirkon tulkintaa seremonian hengestä ja hänen tulkintaansa siihen sopivista astioista. Asiaan ei ehkä sekaantunut muita siksi, että he tulksivat astiat sopiviksi toisinkuin Burchard. Toisaalta he eivät ehkä liioin kyenneet puuttumaan asiaan missään vaiheessa.

Astioiden järjestäjien toiminnassa havaitaan jälleen tyypillinen kirkonmiesten tapa käsittää seremonioiden muotoa: muodossa jäljiteltiin mielellään aiempien vuosien mallia. On todennäköistä, että seremonioiden muotoon poikkeamia aiheuttaneet tai yleisistä tavoista poikenneita näkemyksiä esittäneet kirkonmiehet uskoivat usein vilpittömästi kantansa olevan oikea. Astiat järjestänyt taho

³²² “In credentia parata erant duo vasa magna ad pompam posita, que, antequam papa venisset, deponi feci, licet credentarius in hoc satis durum se redderet. Que poni non debebant, quum officium hoc feriale sit, non solemne vel pomposum.” Burchard 1906, 303–304; Burchard 1910, 289.

³²³ Burchard 1906, 352; Burchard 1910, 332.

saattoi joutua kiistellessään Burchardin kanssa vaikeaan tilanteeseen. Hänen oli päätettävä, seuratako vanhaa traditionomaista kaavaa vai hyväksyäkö poikkeuksellinen sääntö, joka saattoi olla tapojen mukainen tai vastainen. Burchardin mukaan astiat sopivat muihin seremonioihin, joten järjestäjillä oli ehkä paljon kokemuksia niiden sopivuudesta kirkollisiin toimituksiin. Jos kukaan ei ollut sanonut koskaan järjestäjille astioista mitään, saattoivat he ajatella niiden olleen aina sopivia. Ne olivat muodostaneet järjestäjien mieleen ennakko-oletuksen sopivuudestaan.

Järjestäjien mielestä astioiden muodolle oli käytännön kokemukseen, aiempien vuosien muistoihin sekä heidän tuntemiinsa yleisiin tapoihin perustuva vahva syy. Burchardin silmissä järjestäjien kokemustraditiota vaivasi ongelma; se ei perustunut ihanteelle ja oli syntynyt virheen seurauksena. Burchardin kanssa puhunut järjestäjä tuskin tiedosti täysin, miksi toinen sanoi vuosien jälkeen, että astiat olivat virheelliset. Hänelle Burchardin käsitys astioiden muodosta saattoi olla yhtä virheellinen kuin hänen käsityksensä oli Burchardille. Hänhän nojasi mielestään traditioon, jota aiempien toimitusten luoma tieto tuki. Burchard tahtoi muuttaa järjestelyä ja aiheuttaa virheen.

Kun Burchard ja järjestäjä ajautuivat väittelyyn, vastakkain oli kaksi kirkollista seremoniatraditiota: Kirjallinen sekä käytännön kokemukseen ja siten toisinaan traditiopoikkeamiin nojaava traditio. Traditio ja sen luomat poikkeamat syntyivät siitä, että seremonioiden toimittajat nojautuivat toimittamisessa ja ongelmatilanteissa usein käytännöllisiin perinteisiin. He siis noudattivat kaavoja, jotka olivat heille empiirisesti tuttuja. Koska traditio ei perustunut tarkkoihin kirjoitettuihin ohjeisiin, vaan kokemuksiin ja niiden muistamiseen saattoi se aiheuttaa muodontoistoa painottavaan traditioon poikkeamia. Sitä vastassa oli traditio, joka perustui kirjalliseen tietoon ja tavoitteli sen määrittämiä seremonioiden alkuperäisiä ja ihanteellisia muotoja. Sitä tavoittelivat etenkin seremoniamestarit, jotka tunsivat virkansa takia seremonioiden kirjallisia muotoja. Molemmat traditiot olivat hyväksytty keino seremonioiden muodon määrittämisessä, mikä aiheutti usein mielipide-eroja ja näkemyksiä toisen virheistä.

3.5.2. Vaatetus – seremoniamestari vastakkain suntion ja kardinaalien kanssa

Kirkon seremonioissa vaatetuksella oli näkyvä asema. Vaatteilla oli symbolisia merkityksiä, ja esimerkiksi eri värit merkitsivät eri asioita. Vaatetuksen väri oli riippuvainen myös päivästä. Väreistä valkoista käytettiin juhlien aikaan, punaista marttyyrien päivinä ja helluntaina. Musta liittyi

katumukseen ja vainajille osoitettuihin messuihin.³²⁴ Osa asuista kytkeytyi pitkään perinteeseen, ja niillä osoitettiin henkilön asemaa ja toimitustradition jatkuvuutta.³²⁵ Poikkeamat vaatetuksessa olivat siis merkityksellisiä niin symbolisesti kuin perinteen jatkuvuuden kannalta. Poikkeamat saattoivat olla Burchardin mukaan vähäisiä ja johtua muun muassa epähuomiosta.³²⁶ Monilla tahoilla oli asustuksesta vahvoja mielipiteitä, eikä Burchardin ollut aina helppoa järjestää asustusta, kuten hän olisi halunnut. Paavi otti esimerkiksi kerran hiippansa pois vastoin Burchardin toivetta aloittaessaan litanian³²⁷ lausumisen.³²⁸

Vaatetus saattoi toisinaan poiketa traditiosta merkittävästi ja näkyvästi. Paavilla ei ollut vuoden 1486 jouluaaton messussa amiktia,³²⁹ albaa,³³⁰ vyötä ja stola³³¹. Burchard piti syyllisenä aiemminkin mainittua apostolisen palatsin kappelin suntiota, joka ei ollut toimittanut asun osia.³³² Paavi osallistui messuun ilman täydellistä asustusta, joka ilmensi hohdolla siirtymää tästä maailmasta Jumalan luo.³³³ Asu nähtiin pahuuden vastaisen taistelun hyveiden haarniskana ja aseistuksena, joka valmisti sielun arvokkaaseen eukaristian viettoon.³³⁴ Burchard ei kerro, oliko symbolisesti näin merkittävällä poikkeamalla mitään seurauksia.³³⁵ Asiassa saattoi olla kyse esimerkiksi asuntoimituksen viivästymisestä, mutta pian huomataan, että Burchard joutui usein vastakkain suntion kanssa vaatetusasioissa, koska tällä oli melko omalaatuisia näkemyksiä traditionaalisesti sopivista asusteista.

Alerian piispa järjesti kahdesti väkeensä kuuluneet avustajat saapumaan kirkkoon pitkissä viitoissa ja pää huputettuna paaville sopivalla tavalla. Burchardin mukaan se oli vasten tapoja, hyviä seremonioita ja hänen ohjettaan. Hän sanoi, että oli piispan tyhmyydestä niin järkyttynyt, että aiheutti osin siksi paavin puhuntaan virheen. Burchard otti asian puheeksi piispan kanssa. Tämä sanoi, ettei ollut koskaan nähnyt paavia siten pukeutuneena ja että paavi Pius II:n³³⁶ aikana kuurian

³²⁴ Jungmann 1986a, 112. Katso myös Paravicini-Bagliani 2000, 83–96.

³²⁵ Grisbrooke 1992b, 543–547.

³²⁶ Burchard 1906, 351; Burchard 1910, 331.

³²⁷ Sarja anomusrukouksia ja vastauksia. Harper 1993, 136–137, 304; Addis & Arnold 1960, 513.

³²⁸ Burchard 1906, 194; Burchard 1910, 184.

³²⁹ Hupun ja kaulusliinan yhdistelmä. Addis & Arnold 1960, 22; Jungmann 1986a, 276.

³³⁰ Pitkä messupaita. Addis & Arnold 1960, 16.

³³¹ Harteille ja olkapäille asetettu pitkä huivi. Addis & Arnold 1960, 774.

³³² Burchard 1906, 174; Burchard 1910, 166. Pukeutumisesta katso Jungmann 1986a, 276–290; Monti 2012, 24–27.

³³³ Jungmann 1986a, 280. Vaatetuksen osien ja sen muista merkityksistä katso esim. Jungmann 1986a, 280–288.

³³⁴ Monti 2012, 24.

³³⁵ Melko vähäisistä vaatetuspoikkeamista ja -keskusteluista katso Burchard 1906, 122, 140–141, 156, 188, 190, 212, 214, 226–228, 262–263, 280–281, 332, 334, 350–351; Burchard 1910, 113, 131, 132, 148–149, 181, 188, 200, 201, 212–214, 250–251, 266, 312, 314, 330–331.

³³⁶ Paavina 1458–1464.

seremoniamestarit olivat paljon taitavampia.³³⁷ Piispa loukkaantui Burchardin näkemyksestä, ja katsoi sen johtuvan tietämättömyydestä. He pitivät siis toistensa käsityksiä typerinä. Usein kokemustraditiota käytettiin perustelemaan oma näkemys sanomalla, että niin oli koetusti tehty aiemmin. Sillä siis jäljiteltiin toimitettuja seremonioita. Piispa hyödynsi kokemuksiaan eri tavalla. Hän piti asujärjestelyään sopivana, koska ei ollut koskaan nähnyt paavin pukeutuvan niin. Kokemustieto siitä, mitä ei ollut tapahtunut saattoi siis myös antaa tietoa seremonian muodosta.

Vuoden 1485 palmusunnuntaina Burchard sanoi suntion määränneen väärään, nurinkuriseen tai jopa järjestettömään tapaansa messussa käytettäväksi virheellisen asun. Suntio oli järjestänyt toimittavalle kardinaalille paavi Bonifatiuksen aikana käyttöön otettuun mustan kasukan.³³⁸ Seuraavana vuonna yllättäen suntio ei seurannut aiempaa järjestelyään, vaan poikkesi siitä ja tavallisesta traditiosta. Hän järjesti sillä kertaa mustat vaatteet toimituksessa avustaneilla diakonille ja alidiakonille. Kolmella laulajalla oli myös poikkeavan väriset vaatteet. Burchard sanoi muistiinpanoissaan, ettei ehtinyt korjaamaan asiaa ja syytti suntiota kevytmielisyydestä tai epävakaudesta, ”*ex levitate*”.³³⁹ Suntion toiminta ei noudattanut kirjallisia ohjeita tarkasti seuranneen Burchardin traditiokäsitystä eikä liioin seurannut hänen omia aiempia järjestelyitään. Suntio muutti asuja koko ajan. Suntio ei ehkä ajatellut, että pysyvyys oli tärkeä osa seremoniaa myös vaatetusasioissa. Hän ehkä seurasi pikemmin esteettisiä mieltymyksiään kuin jotain käsitystä sopivasta asutraditiosta.

Burchard ei ollut ainoa, joka huomasi suntion poikkeavat järjestelyt ja piti niitä virheinä. Kerran hän järjesti toimittajille kardinaaleille sopivat vaatteet. He eivät tosin olleet kardinaaleja, mikä herätti nurinaa papistossa.³⁴⁰ Oletettavasti Burchard keskusteli tai väitteli usein suntion kanssa ja oli erityisen turhautunut häneen. Kun suntio järjesti jälleen jokaiselle laulajalle erivärisen asun, Burchard totesi, ettei tämä luovu petomaisuuksistaan.³⁴¹ Vuoden 1490 palmusunnuntaina Burchard voitti suntion kiistassa. Hän kertoi, että laulajilla oli, valkoisen ja violetin väriset asut hänen suuren valppautensa ja huolenpitonsa ansiosta. Suntio oli vastustanut asiaa ja tahtonut valkoiset, mustat ja punaiset asut,

³³⁷ ”Assistentes qui heri sero pro vesperis et matutinis in mantellis et capuciis ut supra inversis venerunt imprudenter, hoc mane fatue redierunt in eisdem, eodem modo, ejusdem Aleriensis venerabilis patris jussione, qui pontificem in mantello et capucio inverso gradientem se nunquam vidisse (dixit) et a Pii pape II tempore curialem ceremoniarum longe nobis peritorem magistrum fore [...]” Burchard 1906, 209; Burchard 1910, 197.

³³⁸ “[...] celebrans vero planetam violaceam noluit expectare, sed accepit planetam paramenti Bonifacii supradicti, quam sacrista more suo perverso ordinaverat.” Burchard 1906, 111; Burchard 1910, 104.

³³⁹ Burchard 1906, 138–139; Burchard 1910, 128–129.

³⁴⁰ Burchard 1906, 171–172; Burchard 1910, 163.

³⁴¹ Burchard 1906, 263; Burchard 1910, 251.

kuten oli hänen *villassaan* tapana ja muulloin myös paavin kappelissa. Tällä suntio todennäköisesti viittasi järjestelyidensä luomaan perinteeseen ja siihen, että sitä oli aiemmin noudatettu. Burchard vastasi, että menettely oli ollut jo kauan väärin ja vastoin hänen, hänen edeltäjänsä ja hänen kollegoidensa tahtoa tai pyyntöjä.³⁴²

Seremonioiden yhtenäistämisyrkimyksistä ja opaskirjojen leviämisestä huolimatta jopa Roomassa, paavin kappelissa tavattiin paikallisista käytännöistä johtuneita tapoja. Suntio toteutti ja loi pitkään poikkeavaa asutraditiota, joka oli monien mielestä virheellinen. Hän kertoi seuranneensa *villansa* tapaa, ja oletti, että se oli sopiva myös paavin kappelissa. Burchardin mukaan asusteita oli pakko käyttää, koska kukaan virheen tiedostanut taho ei voinut puuttua siihen ajoissa. Burchardin perusteella vaikuttaa myös siltä, että ainakin hän itse oli ilmaissut useasti suntiolle näkemyksensä asujen epäsopivuudesta. Suntion täytyi tietää, että ainakin jotkut kokivat asut virheellisiksi. Suntion ja Burchardin perusteella asuilla ei vaikuta olleen korkeamman tahon tukijoita tai vastustajia, jollei viittausta piispa Agostino Patriziin lasketa sellaiseksi. Paavi tai kardinaalit eivät näytä puuttuneen asuihin. Kenties he eivät pitäneet asiaa virheenä tai erityisen tärkeänä?

Vaikka suntio muutti joitain asuja jatkuvasti, osasi hän nojata näkemystään puolustaessaan toistuvaan traditioon. Suntion asujärjestelyt saivat ainakin hänen mielessään oikeutuksen traditiosta. Hän uskoi niiden olleen jo alun perin oikeat, mutta perusteli asiaa myös sen toimitustraditiolla. Suntion uskoa näkemyksen sopivuuteen lisäsi, ettei kukaan korkea taho ollut vastustanut asuja. Hän koki ne oikeaksi traditioksi, jota etenkin Burchard tahtoi jatkuvasti muuttaa. Kun suntio vetosi traditioon, Burchard kumosi väittelyssä heti sen merkityksen sanomalla, että asustus oli aina ollut monien mielestä väärä, eikä sitä ollut vain pystytty korjaamaan. Sillä ei siis hänen mielestään voinut olla hyväksyttävää traditionaalista perustaa. Suntio joutui taipumaan ainakin sillä kertaa Burchardin tahtoon.

Asiaan ei sekaantunut ylempiä kirkonmiehiä missään vaiheessa. Se ei kiinnittänyt näkyvyydestään huolimatta jostain syystä heidän huomiotaan. He eivät ehkä oudosti mieltäneet asujen värillä olevan paljoa merkitystä tai traditionaalista voimaa. Ehkä he eivät huomanneet asiaa, jättivät sen huomiotta tai olivat mieliksi suntiolle, joka saattoi kuulua esimerkiksi paavin suosikkeihin. Suntion järjestely

³⁴² “Tres cantores, qui dixerunt passionem, parati fuerunt albis stolis et manipulis violaceis magna diligentia mea; sacrista se opponente ac volente quod albis nigris et rubeis paramentis prout in villa sua fieri solet et alias in capella nostra, contra tamen meam et predecessorum ac sociorum meorum voluntatem etiam fuit observatum et male.” Burchard 1906, 302; Burchard 1910, 288.

oli saatettu tiedostaa ja hyväksyä ainakin näennäisesti. Samoista syistä kukaan ei vastustanut, kun Burchard sai viimein muutettua suntion järjestelyitä. Jos paavi suojeli suntiota, saattoi hän sivuuttaa muutoksen, koska hän luotti Burchardiin. Suntio ei luopunut yhdestä Burchardin voitosta huolimatta näkemyksistään. Hän uskoi vahvasti pitkään järjestämiensä asujen traditiovoimaan ja sen tuomaan oikeutukseen. Vuoden 1490 pitkänäperjantaina Burchard väitteli taas suntion kanssa. Hän kertoi, että sai suurten vaikeuksien jälkeen järjestettyä laulajille mustat asut. Suntio oli vastustanut asiaa, koska hän oli Burchardin mielestä kaikkien oikeiden tapojen vihollinen.³⁴³

Burchard kohtasi paljon asuongelmia myös kardinaalien kanssa. Kun suntion kanssa ongelmat liittyivät asun muotoon, oli kardinaalien kanssa kiistan syynä usein asunvaihdon aika ja paikka. Kardinaalit saattoivat vuoden 1485 joulupäivän kirkonmenojen jälkeen paavin kirkon ulkopuolelle messuasusteissaan. Asut he vaihtoivat vasta kirkon ulkopuolella. Burchardin mukaan se oli vasten hänen aikomuksiaan.³⁴⁴ Hän seurasi ehkä tradition määäämiä ohjeita tai yritti ehkä muuttaa tapoja arveltuaan, ettei julkinen asunvaihto sopinut kardinaalien arvolle. Burchard otti asian ehkä esille kardinaalien kanssa, sillä seuraavana vuonna osa kardinaaleista vaihtoi asunsa kirkossa ja osa ulkona. Vuonna 1487 ne vaihdettiin jo kirkon sisällä, kuten myös tulevina vuosina.³⁴⁵

Tavan hidas muutos vihjaa, etteivät kaikki välttämättä hyväksyneet aluksi Burchardin näkemystä. Asut oli saatettu vaihtaa ulkona pitkään, jolloin kokemukset tukivat tapaa. Se saattoi myös olla tradition määräys, jota Burchard tahtoi muuttaa. Asiasta ei välttämättä ollut tarkkoja ohjeita, jolloin kardinaalit olivat tehneet, kuten oli ehkä katsottu jo pitkään sopivaksi. Burchardin näkemys saattoi siis olla traditiopoikkeama monessa mielessä. Tavoissa tapahtui täydellinen muutos vuoteen 1487 mennessä. Se vihjaa, että Burchard sai näkemykselleen kaikkien tai tärkeiden kardinaalien tuen, jolloin he varmistivat, että asut vaihdetaan kirkossa. Hidas muutos saattoi johtua myös kardinaalien epävarmuudesta. Vuonna 1486 tiedon huono välittyminen tai yksilöllinen erehdys saattoi saada jonkun poikkeamaan tahdotusta tavasta, jolloin osa kardinaaleista seurasi hänen antamaansa mallia.

³⁴³ Burchard 1906, 304; Burchard 1910, 290. Muista suntioon liittyvistä tapauksista katso Burchard 1906, 188, 304; Burchard 1910, 179, 290.

³⁴⁴ Burchard 1906, 135–136; Burchard 1910, 125.

³⁴⁵ Burchard 1906, 175, 215, 286, 333; Burchard 1910, 167, 202, 272, 313. Muista vastaavista tapauksista katso Burchard 1906, 173–174, 207; Burchard 1910, 166, 195.

Burchard vihjasi epäsuorasti vuonna 1487 vastaavan tapauksen yhteydessä, että hän saattoi uskoa virheiden mallia antavaan vaikutukseen.³⁴⁶

Vuoden 1485 jouluaaton vesperissä käynnistyi pitkäkestoinen traditiopoikkeamien sarja. Kardinaalit saapuivat kaavuissaan kirkkoon ja vaihtoivat siellä päälle kirkkoasusteensa. Varakansleri ja Napolin kardinaali syyttivät Burchardia virheestä ja sanoivat, että heidän olisi pitänyt saapua kirkkoasuissaan ja että niin oli tehty aina. Burchard vannoi, ettei niin oltu tehty koskaan. Burchard kysyi asiaa San Marcon kardinaalilta, joka vastasi saaneensa ilmoituksen, jonka mukaan kirkkoon olisi pitänyt saapua kulkueessa ja sen takia kirkkovaatteissa. Lisäksi paavin olisi pitänyt saapua baldakiinin alla. Muuten olisi ollut sopivaa saapua kaavuissa, kuten oli tehty. Burchard sanoi, ettei kardinaali huomionnut, että vesperissä ei koskaan ole kulkuetta ja etteivät lähettiläät koskaan toimita ilmoituksia oikein.³⁴⁷

Varakansleri ja Napolin kardinaali ilmaisivat selkeästi näkemyksensä olevan oikea, koska se perustui ikiiaikaiseen toteutettuun traditioon. He käyttivät empiiristä tietoa muotokäsityksen tukena. Burchard kumosi keskustelussa kardinaalien näkemyksen väittämällä, ettei heidän haluamaansa menettelytapaa oltu seurattu koskaan. Vuonna 1484 Burchard ei mainitse saapumisvaatetuksesta mitään. Burchardin ja San Marcon kardinaalin sanat vihjaavat, että tuolloin paikalle saavuttiin kaavuissa. Muiden muisti saattoi ehkä pettää ainakin yhden vuoden osalta. Heidän käsityksensä taustalla saattoi siis olla muistivirhe. Toisaalta he olivat ehkä saaneet myös lähettien ilmoituksen ja uskoivat siksi, että tapaa oli noudatettu aina. Heidän väitteensä perusteella on myös mahdollista, että vesperiin oli saavuttu kirkkovaatteissa toisinaan ennen Burchardin aikaa.

Kardinaalit saapuivat todennäköisesti vuosina 1484 ja 1485 vesperiin traditioon sopivissa asuissa, mutta protestoivat asiaa vuonna 1485. Heidän käsityksensä saattoi johtua virheellisestä muistitiedosta tai luulosta, että niin oli tehty aiemmin. Kirkkoon ei välttämättä oltu saavuttu ikinä kirkkovaatteissa,

³⁴⁶ Tapauksessa kardinaalit saapuivat Burchardin mukaan virheellisesti vesperiin kirkkovaatteissaan kaapujen sijasta. Se oli kardinaalien tahto, eikä Burchard kyennyt estämään sitä. Vesperin jälkeen osa kardinaaleista saattoi paavin ulos kirkkoasuissaan. Burchard piti sitäkin virheenä ja arveli sen johtuneen alun virheestä. Hän totesi asiasta seuraavasti: "ut uno inconvenienti dato sequerentur plura". Burchard 1906, 207; Burchard 1910, 195.

³⁴⁷ "Cardinales venerunt [...] in eorum cappis usque ad dictam basilicam, ubi [...] acceperunt paramenta. Vicecancellarius et Neapolitanus arguerunt me de errore, dicentes se in paramentis venire debuisse, et sic semper observatum fuisse, quod tamen iuro ipse nunquam fuit; super quo r.mus. d. cardinalis Sancti Marci interrogatus respondit intimatum fuisse processionaliter se venturos propterea in paramentis et papam sub baldachino venire debuisse, qui sine venerat, si vero intimatum non fuisset se venturos processionaliter, hunc ordinem cum cappis sine paramentis convenienter fuisse observatum; non considerans, cum venia dicendo, quod in vesperis nunquam fit processio, sed pro missa tantum, et quod cursores nunquam quicquam bene intimant." Burchard 1906, 134; Burchard 1910, 124.

kuten Burchard vannoi ja San Marcon kardinaali todisti. Kardinaalien käsitys saattoi siten perustua kokemustraditioon, jota ei oltukaan koskaan toteutettu. Vähemmän itsepäinen seremoniamestari olisi saattanut antaa periksi kardinaalien traditioargumentaatiolle, jolloin muistierhe olisi muokannut seremonian muotoa. Tällöin traditiopoikkeama ei olisi perustunut enää toteutuneisiin toimituksiin, vaan muistierheen vuoksi syntyneeseen virheelliseen kuvaan traditiosta.

Kardinaalit olivat hanakoita perustelemaan näkemystään kokemuksilla silloinkin, kun siihen ei välttämättä ollut perusteita. He eivät silti uskoneet käsitykseensä ehdottomasti, vaan kykenivät etsimään seremonialle sopivaa muotoa neuvotteluilla ja apua kysymällä. Monissa kiistatilanteissa ei vain riideltä, vaan asia pyrittiin ratkaisemaan. Silloin haettiin neuvoa korkeammalta auktoriteetilta, kuten paavilta, tai seremoniatiedon takia arvostetuilta henkilöiltä, kuten San Marcon kardinaalilta. Hänen mukaansa Burchard oli pohjimmiltaan oikeassa, mutta hän ei kyseenalaistanut kuriirien ilmoitusta ja tuki siten muita kardinaaleja. Tietämyksestään huolimatta hän ohitti Burchardin väitteen kuriirien virheestä. Kardinaali ehkä uskoi ilmoituksen tulleen paavilta ja piti siksi sopivana, että vesperissä olisi poikkeuksellisesti kulkue. Toiset kardinaalit eivät puhuneet kulkueesta mitään, joten ehkä he eivät olleet saaneet samaa viestiä.

Tapauksen perusteella henkilö, jonka neuvoa kysyttiin ei välttämättä ollut aina täysin oikeassa. Burchard ja toiset kardinaalit ajattelivat melko varmasti näin San Marcon kardinaalin vastauksesta. Hänen näkemyksensä määritti vuoden 1485 osalta virheelliseksi molempien osapuolten käsityksen ja vesperiin saapumisen toteutuksen. Kumpikaan ei vaatinut tai järjestänyt kuriirien viestin edellyttämää kulkuetta. Pohjimmiltaan kardinaali piti Burchardin näkemystä oikeana, joten hän ehkä uskoi, että asia oli loppuunsaatettu. Rituaalitutkimus näkee virheen jopa opettavampana rituaalin muodon suhteen kuin normatiivisen toimituksen.³⁴⁸ Poikkeama alati samana toistuvassa toimituksissa näyttäisi tuottavan vahvan muistijäljen, joka on helppo uskoa myöhemmin oikeaksi tavaksi. Jostain syystä käsitys tavan virheellisyydestä näyttäisi unohtuvan helpommin kuin itse tapa. Asiaa ei ehkä ole koskaan edes mielletty virheeksi, ja se on voitu ymmärtää tarkoitukselliseksi muutokseksi. Toimitukseen liittyvän vahvan muistijäljen syytä ei välttämättä edes tiedosteta.

³⁴⁸ Hüsken 2007b, 337.

Jo aiemmin on havaittu, että traditiopoikkeamilla oli kyky muuttaa kirkon seremonioita vähintään hetkellisesti. Niiden muutoskyky perustui käsitykseen siitä, että poikkeava toimitus oli oikein, koska niin uskottiin ja tiedettiin tehdyn jo aiemmin tai jopa aina. Kuten rituaalitutkimus näkee, traditiopoikkeamat opettivat ihmisille oikeiksi uskottuja toimitustapoja. Muodon toisto loi ehkä tämän oletuksen; poikkeus jäi mieleen, mutta toiston vaatimuksen takia se uskottiin aina toistetuksi ja oikeaksi tavaksi. Tällöin traditiopoikkeama tai virhe olisi tiedostettava ja myönnettävä, jotta se voisi opettaa traditionaalisista tavoista. Vesperiin saapumisen yhteydessä kardinaalit tuskin unohtivat tapauksen piirteitä, mutta he eivät myöskään uskoneet omia käsityksiään epäsoviviksi tradition suhteen. Seremonian sopiva muoto jäi ehkä tapauksen monimuotoisuuden takia heille epäselväksi. Tällöin tapaus jätti heidän mieliinsä vahvan ja opettavaisen, mutta traditiosta poikkeavan muisti- ja kokemusjäljen, kuten virheillä on kyky tehdä.³⁴⁹

Seremonioissa ilmenneet toistuvat traditiopoikkeamat perustuivat usein siihen, että jokin seremonia oli toimitettu aiemmin poikkeavasti. Kun riittävän moni taho hyväksyi tuolloin toimituksen muodon tai vaikeni siitä, se loi vahvan luulon toimituksen virheettömyydestä. Tätä toimitusmuotoa ryhdyttiin sen jälkeen seuraamaan ja sitä saatettiin pitää pitkään oikeana menettelytapana ja traditiona, jota toimitusten luomat kokemukset jatkuvasti vahvistivat. Tapa saattoi päätyä jopa seremoniaoppaisiin, kuten Burchard on kertonut. Toisinaan joku huomasi tai ilmaisi, ettei tällainen tapa ollut hänen mielestään oikea, jolloin traditiosta poikennut toimitus palautettiin alkuperäiseen asuunsa tai jopa määritettiin osaksi traditiota. Vuonna 1486 Burchard huomasi, että hänen mielestään virheelliseksi ja perusteettomaksi todistettu käytäntö ja kokemustraditio saattoivat yhä vaikuttaa seremonioihin.

Vuoden 1486 jouluaaton vesperissä paavi saapui kirkkoon kulkueessa baldakiinin alla. Kulkueessa olivat mukana kardinaalit ja muu papisto, jotka olivat kaikki kirkkovaatteissaan. Burchardin mukaan varakansleri, Napolin ja San Marcon kardinaalit olivat järjestäneet asian vastoin kunnan seremonioita ja siihen asti noudatettuja tapoja.³⁵⁰ Vesperiin saapumisesta keskustelleet kardinaalit olivat päätyneet uskomaan edellisvuoden keskustelun päätöksen sävystä huolimatta kuriirien ilmoituksen oikeaksi tavaksi. Koska kardinaalien näkemykset erosivat hieman, oli heidän täytynyt keskustella asiasta. San Marcon kardinaali oli ehkä taipunut muiden käsitykseen saapumisvaatetuksen ikaikaisuudesta. Muut

³⁴⁹ Snoek 2007, 104; Hüsken 2007a, 284–285; Hüsken 2007b, 362.

³⁵⁰ "[...] SS. D. N., precedentibus cruce et prelatis ac cardinalibus omnibus paratis, sub baldachino venit ad basilicam sancti Petri processionaliter, ex ordinatione vicecancellarii, Neapolitani et Sancti Marci cardinalium contra bonas ceremonias et consuetudinem hactenus observatam in basilica predicta." Burchard 1906, 173–174; Burchard 1910, 165–166.

olivat ehkä päätyneet hänen kanssaan samalla kannalle saadakseen asunäkemyksensä läpi, ja pitivät siksi kuriirien ilmoitusta sopivana ja toistettavana tapana. He olivat saattaneet saada alkujaan saman ilmoituksen ja toteuttivat nyt sitä. Asiaa vastustanut Burchard oli jätetty päätöksenteon ulkopuolelle.

Järjestelyn syytä on vaikea sanoa, mutta kardinaalit olivat päätyneet pitämään sitä oikeana tapana ja toteuttivat sitä. Seremonialla oli tärkeiden kardinaalien tuki, joten Burchardin on täytynyt pelätä, että hänen virheenään pitämänsä asia muuttaisi lopullisesti jouluaaton vesperiin saapumista. Huoli oli turha, sillä vuoden 1487 jouluaaton vesperiin mennessä kardinaalit olivat päätyneet asiassa Burchardin kannalle. Tuolloin kirkkoon saavuttiin ilman kulkuetta, ja kardinaalit olivat pukeutuneet kaapuihinsa. Tosin aiemmin mainittu suntio oli lähettänyt sanan, että kirkkoon piti saapua kulkueessa ja kirkkovaatteissa. Burchard moitti muistiinpanoissaan suntiota siitä, että tämä pyrki jälleen tavanomaiseen tapaansa kääntämään kaikki hyvät seremoniat nurinpäin.³⁵¹ Innocentiuksen aikana jouluaaton vesperissä ei enää ilmennyt traditiopoikkeamia asuissa tai kulkueessa.³⁵²

Burchard suhtautui suntion yritykseen järjestää seremonia poikkeavasti huomattavasti kielteisemmin ja kovasanaisemmin kuin kardinaalien toteuttamaan järjestelyyn. Tämä saattoi johtua henkilöiden aseman erosta ja Burchardin halusta pidättäytyä moittimasta esimerkiksi San Marcon kardinaalia. Se voi silti kertoa hänen tavastaan ymmärtää seremonioiden muotoa ja niitä määrääviä tahoja ja tekijöitä. Suntion ei ollut ehkä mitään virallista valtaa tai keinoa vaikuttaa seremonioiden muotoon. Burchard kiivastui siksi, kun tämä yritti järjestää ja ylläpitää hänen mielestään virheellistä seremoniatapaa. Burchard saattoi myös uskoa, ettei suntio tiennyt sopivista seremonioista juuri mitään. Kardinaalien näkemyksiin oli tarpeen suhtautua vähemmän ankarasti, koska he saattoivat olla tietämyksensä takia oikeassa tai heillä oli suurempi mahdollisuus muuttaa seremonioita kuin suntion.

Burchardin maininta suntion tavanomaisista tavoista voi vihjata, että vuoden 1485 poikkeama johtui hänestä. Tosin se voi viitata vain suntion yleiseen toimintaan vaatetusasioissa. Traditiopoikkeaman alkuperäinen syy ei välttämättä ollut suntiossa. Vuonna 1487 suntio pyrki järjestämään seremonian kardinaalien vuonna 1486 järjestämään tapaan. Hän ehkä uskoi sen olevan oikeaa traditiota, jota piti ylläpitää. Suntio olisi siis toiminut kokemustensa pohjalta ja käyttänyt tietoa, jonka oli omaksunut

³⁵¹ ”[...] SS. D. N. [...] venit ad basilicam sancti Petri non processionaliter, licet abbas sacrista more suo consueto omnes bonas ceremonias pervertere studens, intimari fecisset quod cardinales et prelati parati et papa processionaliter venire deberent ad dictam basilicam [...]” Burchard 1906, 214; Burchard 1910, 201.

³⁵² Burchard 1906, 248, 285, 331–332; Burchard 1910, 235, 270–271, 312.

kardinaalien toiminnasta. Järjestely poikkesi silloin hyväksytystä traditiosta, koska se oli jo määritetty Burchardin oikeana pitämän tavan mukaiseksi. Hän oli ehkä pelännyt seremonian pysyvää muutosta ja ponnistellut vakuuttaakseen kardinaalit näkemyksensä sopivuudesta ja traditionaalisuudesta. Vuoden 1485 käsityksellinen epäselvyys muutti seremoniaa vuonna 1486. Muutos loi kokemustietoa, jonka mukaan suntio yritti järjestää seremonian vuonna 1487. Tapa ei ollut enää silloin hyväksytty, koska kardinaalit olivat kuunnelleet Burchardia ja hyväksyneet hänen näkemyksensä traditiosta.

Rituaalivirhetutkimus puhuu virheiden ja muutosten yhteydessä rituaalien uudelleenkeksimisestä ja kehittämisestä paljolti myönteiseen sävyyn.³⁵³ Kirkon yhteydessä näkemys on ongelmallinen. Seremonian arvoa määritti sen ikaikainen yhteys esimerkiksi Jeesukseen tai apostoleihin. Yhteyttä pidettiin yllä toistamalla seremoniaa mahdollisimman alkuperäisessä muodossa ja lisäämällä siihen vain hitaasti uusia, usein tarkasti määriteltyjä piirteitä, jotka tukivat kokonaisuutta. Poikkeamien tuomiin muutoksiin ei ehkä kannata suhtautua kirkon kontekstissa vain myönteisenä muutosvoimana. Suuret muutokset saattoivat uhata seremonian historiallista arvoa ja sitä kautta esimerkiksi kirkon arvovaltaa. Kirkonmiesten huoli ja kiinnostus seremonioihin ilmentää tätä asiaa. Poikkeamilla oli silti hyödyllisiä seurauksia. Niiden avulla saatettiin täsmentää ja hyvin harvoin myös kehittää seremoniaa.

Seremonia-asioiden hoidossa ja yhtenäistämisessä paavi Innocentius VIII:n aika näyttäisi edustavan maltillista, muttei täysin pysähdyksen tilassa olevaa jaksoa. Seremonioihin kiinnitettiin runsaasti huomiota ja niiden muotoa täsmennettiin tarpeen mukaan eri tahoille. Toisinaan seremonian muoto palautettiin alkuperäisen tradition mukaiseksi tai muutettiin uudeksi määräyksellä. Seremoniareformi tai niiden yhtenäistäminen ei kuitenkaan ollut järjestelmällistä. Toisinaan huoli asiasta jäi yhden tahon vastuulle, jolla ei välttämättä ollut tarkkoja toimintaohjeita tai suurta tukea. Hänen toimensa saattoivat siksi kohdata jopa suurta vastustusta. Kiinnostus ja huoli seremonioita kohtaan oli suurta, mutta järjestelmällinen toiminta ja ohjeet puuttuivat. Seremonioiden muodosta ilmeni siksi monia eroavia näkemyksiä ja niiden aiheuttamia muodon traditionpoikkeamia noudatettiin joskus ajallisesti pitkään.

Seremoniamestarit olivat seremonioiden hoitamisessa, reformissa ja yhtenäistämisessä tärkeässä asemassa. Kirkon johto yleensä kannatti ja hyväksyi heidän näkemyksensä siitä, mitä seremonian muotoa piti toistaa ja missä tehtiin uudistuksia tai palattiin varhaisempiin tapoihin. Kaikkia koskevaa

³⁵³ Hüskén 2007c, passim. Katso erityisesti Snoek 2007, 104; Michaels 2007, 128–129; Hüskén 2007a, 289; Hüskén 2007b, 346–347.

ja kaikkien tavoittelemaa yleisohjetta seremoniareformista tai yhtenäistämisestä ei näytä kuitenkaan olleen edes periaatetasolla olemassa. Moni traditiopoikkeama johtui muiden kirkkojen ja alueiden tavoista ja niihin pohjautuvien kokemusten oikeaksi uskomisesta. Poikkeaman saattoi aiheuttaa johonkin traditioon sopiva tapa, joka ei sopinut Rooman paavilliseen seremoniatraditioon. Paavillisia seremonioita varten oli lukuisia kirjallisia ohjeita ja oppaita, joita pyrittiin käyttämään seremonioiden yhtenäistämässä. Seremoniamestarit tunsivat, hallitsivat ja tuottivat oppaiden tietoa ja välittivät sitä muun muassa neuvoillaan ja järjestelyillään. Tästä huolimatta seremonioiden muoto saattoi poiketa traditiosta ja oli alttiina poikkeamille tulkintaerojen ja muualta hankitun sopimattoman tiedon takia.

3.6. Poikkeamia ehtoollisella ja tuhkan jaossa

Jumalanpalveluksissa oli toisinaan osana tai niiden yhteyteen liittyi erikoisseremonioita, kuten kiirastorstain jalanpesu. Messuun kuului ehtoollisen sakramentti. Luonteensa ja pienen määränsä vuoksi näissä toimituksissa ilmenneet poikkeamat eivät sovellu moniin omiin tai muihin alalukuihin. Ehtoollisella ilmeni vain vähän poikkeamia paavi Innocentiuksen aikana. Syy tähän oli ehkä se, että jo varhaiskeskiajalla kannettiin huolta ehtoollisaineista ja niiden virheellisestä kohtelusta oli säädetty ankara rangaistus.³⁵⁴ Ehtoollisen pyhän, Jeesuksen uhraukseen ja pelastumiseen liittyvän luonteen takia on syytä uskoa, että siihen jollain tapaa osallistuneet kokivat toimituksen erityisen merkittäväksi ja olivat siksi hyvin tarkkoja ja varovaisia.³⁵⁵

Monet ehtoollisella sattuneet traditiopoikkeamat muistuttavat muiden kategorioiden tapauksia, kuten etusijakiistoja. Espanjalainen diplomaatti kieltäytyi nauttimasta ehtoollista, koska Burchard kutsui roomalaisten kuninkaan lähettiläät tämän edeltä ehtoolliselle. Diplomaatti moitti Burchardia ja sanoi, että etusija oli hänen, koska Rooman kirkko ei ollut vielä tunnustanut Maximilianin kuninkuutta. Burchard vastasi, että lähettiläät oli otettu vastaan roomalaisten kuninkaan lähettiläinä, joten etusija kuului heille. Espanjan lähettiläs vastasi, että hän tahtoi jättää mieluummin ehtoollisen väliin kuin väistyä näiden tieltä.³⁵⁶ Hän kieltäytyi tunnustamasta Maximilianin korkeampaa asemaa Espanjan hallitsijaan nähden ja vältti seremoniallisen tilanteen, jossa hänen olisi voitu tulkita tehneen niin.

³⁵⁴ Jungmann 1986a, 128.

³⁵⁵ Muista harvinaisten toimitusten poikkeamista katso Burchard 1906, 92, 94, 138, 146, 267, 350, 353–354; Burchard 1910, 87, 89, 128, 137, 255, 330, 334.

³⁵⁶ Burchard 1906, 229; Burchard 1910, 215.

Vuoden 1488 pääsiäissunnuntain ehtoollisella Alerian piispa katsoi senaattori Pauluksen tehneen vakavan virheen. Saapuessaan ehtoolliselle tämä osoitti kunnioitusta paaville ja meni sitten alttarin luo, jolla jaettiin viiniä ehtoollisen jo nauttineiden puhdistautumista varten. Ehtoollisella jaettiin usein maallikoille vain leipää, jonka sanottiin olevan sekä Jeesuksen ruumista että verta. Sen jälkeen tarjottu viini ei kuulunut sakramenttiin, vaan se oli tarkoitettu palanpainikkeeksi. Ehtoollisen jäänteet piti huuhtoa alas, jottei sakramentti putoaisi tai jäisi jauhautumaan suuhun. Viiniä jakanut diakoni luuli, että senaattori oli nauttinut ehtoollisen ja antoi tälle viinimaljan, jonka hän joi. Sen jälkeen hän meni paavin luo ehtoolliselle. Tapahtuneen nähnyt piispa sanoi, ettei hän voinut saada siksi ehtoollista. Sienan kardinaali arveli virheen sattuneen senaattorin yksinkertaisuuden ja hurskauden tähden. Hän hankki paavilta suullisen dispensaation, jotta senaattori sai nauttia ehtoollisen.³⁵⁷

Tuhkakeskiviikon kirkonmenoihin kuului seremonia, jossa paavin päähän ripoteltiin tuhkaa. Se osoitti paavin nöyryyttä ja muistutti hänen kuolevaisuudestaan, mutta sen perussanoma koski koko kristikuntaa.³⁵⁸ Vuonna 1488 Burchard oli löytänyt ikivanhasta seremoniaoppaasta tiedon, jonka mukaan vanhimman kardinaalipiispan piti asettaa tuhkat paavin päälle. Burchard kysyi paavilta ennen kuin tämä siunasi tuhkat, keneltä hän tahtoi saada ne. Paavi lähetti Burchardin kysymään asiaa vanhimmilta kardinaaleilta eli varakanslerilta, Napolin, San Marcon ja Angersin kardinaaleilta. He vastasivat yksimielisesti, että tehtävä kuului ennemmin kirkonmenojen toimittajalle kuin kenellekään muulle ja että niin oli tehty useiden vuosien ajan. Paavi myöntyi kardinaalien näkemykseen, ja tuhkat asetti seremonian toimittanut Lissabonin kardinaali.³⁵⁹ Käytäntöä noudatettiin jokaisena Innocentiuksen pontifikaatin tuhkakeskiviikkona, joista Burchardin muistiinpanoissa on merkintä.³⁶⁰

Burchard ei protestoinut kardinaalien näkemystä vastaan, mikä olisi ollut turhaa, koska paavi oli jättänyt asian heille ja taipui päätökseen. Kardinaalit nojasivat perusteluissaan käytäntöön, jota oli heidän sanojensa perusteella noudatettu jonkin aikaa. Paravicini-Baglianin mukaan ensimmäinen kardinaalipiispa oli seremoniaoppaiden perusteella ripotellut tuhkat 1100-luvun lopulta 1300-luvun

³⁵⁷ Burchard 1906, 228–229; Burchard 1910, 215–216; Dudley 2005, 204–205; Jungmann 1986b, 411–414.

³⁵⁸ Paravicini-Bagliani 2000, 24–25, 28; Monti 2012, 300–301.

³⁵⁹ “[...] et quia antiqui libri ceremoniarum ordinant quod prior episcoporum cardinalium cineres pape debeat imponere, antequam papa cineres benedicaret, interrogavi Sanctitatem suam a quo cineres recipere vellet: Sanctitas sua remisit me ad priores cardinales, videlicet, vicecancellarium, Neapolitanum, Sancti Marci et Andegavensem, qui concorditer dixerunt celebrantis potius officium esse quam alterius, prout etiam a nonnullis annis citra est observatum; quorum sententie SS. D. N. acquievit.” Burchard 1906, 223; Burchard 1910, 209.

³⁶⁰ Burchard 1906, 137, 184, 251, 298, 339; Burchard 1910, 127, 174–175, 238, 283, 319.

loppuun. Vuonna 1395 paavi Bonifatius IX oli päättänyt, että toimittaja ripottelisi tuhkat.³⁶¹ Burchard saattoi tyytyä rauhassa päätökseen, joka perustui kenties myös kirjoitettuun tietoon. Kardinaalien toteamus voi vihjata, että Roomassa oli noudatettu toisinaan myös muuta tapaa. Toisaalta he eivät välttämättä muistaneet asiaa tarkasti ja saattoivat hämmentyä Burchardin ehdotuksesta.

Paravicini-Baglianin pohjalta ei selviä, merkittiinkö Bonifatiuksen määräystä seremoniaoppaisiin, vai jäikö sen ylläpitäminen järjestäjien ja toimittajien muisti- ja kokemustiedon varaan. Burchardin merkinnät vihjaavat, ettei hänellä, paavilla ja kardinaaleilla ollut varmuutta tuhkan ripottelijasta, eli he eivät välttämättä tunteneet määräystä. Toisaalta Burchard saattoi tietää määräyksestä, joka saattoi löytyä seremoniaoppaista. Tällöin hän otti asian puheeksi, koska oli löytänyt aikaisemman kirjoitetun tavan toimittaa seremonia. Muuten on mahdollista, että hän tarjosi kirjoitettua tietoa pelkäksi kokemus- ja muistitiedoksi muuttuneen Bonifatiuksen määräyksen tilalle seremonian uusvanhaksi muodoksi. Oli asian tausta mikä tahansa sai Bonifatiuksen määräys nyt lopullisen hyväksynnän. Jos kukaan osapuoli ei tuntenut määräystä tai sen mahdollista kirjallista muotoa, tuhkaseremonian muoto varmistettiin silloin heidän käsityksensä mukaan käytäntöön perustuvaksi kirjallisen ohjeen sijasta.³⁶²

Pitkään jatkunutta käytäntöä ei aina pidetty virheellisenä tai alkuperäiseen muotoon palaamista nähty tarpeellisenä. Burchard ei yrittänyt järjestää seremoniaa itse vanhan tavan mukaisesti, vaan toi asian paavin tietoon. Hän ei siis ehkä pitänyt aina kirjallista ihannemuotoa parempana, jos vaihtoehtona oli kauan vakiintuneesti toimitettu ja kokemukseen pohjautunut muoto. Tosin Bonifatiuksen tavasta oli ehkä hänen tuntemaansa kirjallista tietoa. Tuhkaseremonian muutosyritys olisi voinut silti johtaa sekaannuksiin ja kiistoihin, joita kaikki halusivat välttää. Virkansa vaatimusten mukaisesti Burchard toi asian esille, jos korkeammat tahot tahtoisivat muuttaa tapoja ja tyytyi näiden päätökseen.

4. Uskonnollisia juhlia ja paavillista diplomatiaa

Tässä luvussa käsittelen kirkollisissa kulkueissa ja vastaanotoissa ilmenneitä poikkeamia. Kirkolla oli uskonnollisia ja diplomaattisia kulkueita. Diplomaattisilla seremonioilla oli kirkon arvovaltaan ja vähintään sitä kautta Jumalan kunnioittamiseen kytkeytyneet merkityksensä. Käsittelen kulkueet ja

³⁶¹ Paravicini-Bagliani 2000, 25–27.

³⁶² Tapojen ja käytäntöjen suhteesta katso myös Hüsken 2007b, 282. Laajemmin Hüsken 2007b, 273–289.

vastaanotot samassa luvussa, koska ne ilmentävät seremonioita, joissa oli otettava huomioon kirkon hengellinen ja maallinen arvovalta sekä protokolla. Samalla on käsiteltävä kulkueet ja vastaanotot, joiden luonne oli vain uskonnollinen tai diplomaattinen.

4.1. Kulkueet – hengellisyys, diplomatia ja järjestys

Seremoniamestarien järjestettäväksi kuului perustaltaan kahdenlaisia kulkueita; uskonnollisiin juhliin tai tilaisuuksiin sekä diplomaattisiin tapahtumiin liittyviä. Osaan osallistui vain papistoa, osaan lähettiläitä, osaan maallikoita ja osaan heidän yhdistelmiään. Kulkueet symboloivat uskovien pyhiinvaellusta pelastukseen ja ikuiseen elämään.³⁶³ Niiden järjestämisessä oli myös yksityiskohtia painottaneen Burchardin käsityksen mukaan joustonvaraa, mutta niissä ilmeni silti suuriakin virheitä.

4.1.1. Suurten uskonnollisten juhlien kulkueet – myöhästelyä ja tungosta

Merkittävin suurten uskonnollisten juhlien kulkueista oli Corpus Christi -juhlan kulkue. Juhlaa vietetään eukaristian kunniaksi. Kulkueen idea perustui ajatukselle, että uskovaisten tuli rientää iloiten kirkkoon juhlimaan pyhää sakramenttia, Kristuksen ruumista. Juhlan kulkueita ilmaantui 1200-luvulla Saksan alueella, josta ajatus levisi Länsi-Eurooppaan.³⁶⁴ Roomassa juhlan aikaan eri yhteisöt järjestivät useita kulkueita. Vuonna 1486 Burchard kysyi paavilta, miten aina kiistoja aiheuttanut kuurian Corpus Christi -juhlan kulkue piti järjestää. Paavi lähetti Burchardin ilmoittamaan piispoille ja kardinaaleille, että näiden piti ratkoa virkakuntien etusijakiistat. He ilmoittivat Burchardille päätöksensä kulkuejärjestyksestä, jonka hän välitti eteenpäin. Kulkuetta edeltävänä päivänä järjestykseen tehtiin vielä pieniä muutoksia. Burchardin kuvaus kulkueesta on suppea, eikä hän kerro tapahtuneen mitään erikoista.³⁶⁵

Vuoden 1487 Corpus Christi -juhlan valmisteluja koskeva merkintä vihjaa, että kulkuejärjestyksestä oli ollut kiistoja aiemmin. Kulkueeseen haluttiin viimein selvä järjestys, ettei riitoja enää tulisi. Kulkuejärjestystä suunniteltiin paavin käskystä päivien ajan, jotta se vastasi virkamieskuntien

³⁶³ Monti 2012, 503.

³⁶⁴ Monti 2012, 502–504; Harper 1993, 163; Addis & Arnold 1960, 225.

³⁶⁵ Burchard 1906, 154–155; Burchard 1910, 146–147. Vuosien 1484 ja 1485 kuvaukset ovat suppeita, eikä Burchard puhu ongelmista. Burchard 1906, 11, 116; Burchard 1910, 6–7, 108.

arvojärjestystä ja miellytti heitä. Kiistojen välttämiseksi se ilmoitettiin vasta päivää ennen kulkuetta. Kulkue sujui hyvin, ja sen aikana järjestykseen tehtiin yksi sopuisa muutos.³⁶⁶ Vuonna 1488 paavi käski Burchardia järjestämään Corpus Christi -juhlan kulkueen edellisen vuoden tapaan. Hän tarkoitti kulkuejärjestystä ja muita järjestelyitä. Etusijakiistoja pyrittiin välttämään sakkouhalla, ja järjestystä rikkoneille oli luvassa jopa 100 dukaatin sakko. Burchard ja paavi huolehtivat juhlan sujuvuudesta ilmoittamalla määräykset etukäteen kaupungin hallinnolle ja kulkueiden järjestämisestä vastanneille tahoille. Heidän tuli puolestaan huolehtia omien kulkueidensa järjestäytymisestä ja sujumisesta.³⁶⁷

Valmisteluista huolimatta kulkuesuunnitelmiin tuli poikkeamia. Burchardin mukaan ongelmana olivat Rooman sääntökuntien jäsenet ja Pietarinkirkon papisto, jotka eivät järjestäytyneet ajoissa. Papisto olisi lisäksi halunnut kulkea aivan paavin kulkueen ristin edellä. Joukkio oli paavin kulkueen järjestäytymisen tiellä ja uhkasi viivästyttää sitä. Burchard käski heidät poistumaan Pietarinkirkolta, jossa kulkuetta järjestettiin, ja olemaan kulkematta paavin kulkueen kanssa. Sääntökuntalaisten piti kulkea vähän matkaa ja pysähtyä odottamaan, kunnes paavin kulkue olisi ohittanut heidät. Ratkaisu ei ollut Burchardia tyydyttävä. Sääntökuntien kulkueen olisi tullut lähteä liikkeelle ja kulkea ennen paavin kulkuetta. Hän arveli ongelmien syyksi sitä, ettei menettelytavoista oltu tiedotettu kunnolla. Muistiinpanoihinsa hän merkitsi tulevia kulkueita koskevan huomion: kaupungin papiston kulkueen järjestäjiä piti muistuttaa siitä, että heidän kulkueensa piti lähteä tuntia ennen paavin kulkuetta.³⁶⁸ Burchard hyödynsi kokemuksiaan ja yritti varmistaa siten kulkueen ongelmattomuuden jatkossa.

Corpus Christi -kulkueen ongelmat eivät tulleet selvitetyiksi yhdellä kertaa. Vuonna 1489 Burchard huomasi, että pitkään ongelmia tuottanutta seremoniaa ei muutettu hetkessä. Hän noudatti edellisenä vuotena tekemäänsä huomiota ja valmistautui toimittamalla eri tahoille viestejä, joiden olisi pitänyt taata kulkueiden sujuvuus. Hän kehotti kaupungin papistoa aloittamaan kulkueensa aamukahdeksalta ja lopettamaan sen ennen paavin kulkueen alkua. Niissä käskettiin Pietarinkirkon papistoa olemaan

³⁶⁶ Burchard 1906, 203–207; Burchard 1910, 192–195.

³⁶⁷ Burchard 1906, 206, 236; Burchard 1910, 194, 223.

³⁶⁸ ”Sed in platea sancti Petri stabant omnes ordines religiosorum Urbis et clerus etiam basilice sancti Petri qui processionem nostram impedire et retardare videbantur, quum et ipsi nondum essent ordinati et illi de Sancto Petro volebant ire immediate ante crucem pape; ordinavi igitur et jussi quod illi de Sancto Petro retrocederent et processionem nostram non impedirent neque venirent nobiscum. Religiosos autem omnes feci firmare per viam et stare quosque papa pertransiret cum sacramento, quod non fuit bene factum: debebant enim illi processionem nostram preivisse per medium spatium, quod factum non est, quia vicarius pape non fuit de hoc avisatus ut illis sic mandasset: provideatur igitur annis futuris et in vigilia premoneatur vicarius quod processionem cleri Urbis ordinari faciat pro hora ante horam processionis pape.” Burchard 1906, 236; Burchard 1910, 223.

häiritsemättä paavin kulkuetta omallaan. Paavin kulkueen osanottajien piti saapua Pietarinkirkolle aamuyhdeksäksi ja noudattaa määrättyä kulkuejärjestystä paavin asettaman rangaistuksen uhalla.³⁶⁹

Burchard kertoi, että paavin kulkueen lähtö viivästyi kello yhdeksitoista, eivätkä kaikki noudattaneet kulkuejärjestystä. Kahden tunnin myöhästymisestä huolimatta kulkuetta häiritsi kaupungin papiston kulkue. Burchard kertoi, että se oli heti alusta asti paavin kulkueen edessä ja hidasti sitä. Papiston kulkue oli siis myöhästynyt vielä enemmän. Burchard kertoi, että häiritsevässä kulkueessa oli vain vähän papistoa ja sääntökuntalaisia.³⁷⁰ Kun huomioidaan kulkueen vähäinen osanottajamäärä ja myöhäinen alkamisajankohta, herää ajatus sen osanottajista. Kyseessä oli ehkä Burchardin käskystä piittaamattomien tai tietämättömien järjestämä kulkue, joka oli aloitettu sen jälkeen, kun kaupungin papiston pääkulkue oli jo mennyt. Papiston kulkueen tiellä olo ja paavin kulkueen myöhästymisen saattavat vihjata, että järjestäjillä tai osanottajilla oli vaikeuksia sopeutua uusiin ja tiukempiin seremoniamääräyksiin. Kenties ongelmat heijastavat uskomusta vanhoihin seremoniamuotoihin?

Vuonna 1490 paavi kertoi Burchardille, että kardinaalikamariherran vastuulle kuului järjestää paavin Corpus Christi -kulkue alkamaan yhdeltätoista. Kulkueessa noudatettaisiin kahden aiemman vuoden kulkuejärjestystä. Burchardin muistiinpanot katkeavat kesken Corpus Christin vigilian kuvauksen ja jatkuvat vasta vuoden 1491 elokuusta. Vuoden 1492 kulkuetta ei ehditty järjestämään ennen kuin paavi Innocentius VIII kuoli kesäkuussa. Kulkueen kuvaus on myös kadonnut muistiinpanojen osan mukana.³⁷¹ Muistiinpanoista on kadonnut kuvaus kolmesta kulkueesta, joten on mahdotonta sanoa rajaukseni puitteissa, auttoiko kulkueen myöhentäminen ongelmiin.

Kulkueen alun siirtäminen kello yhdeksitoista vuonna 1490 saattoi heijastaa kokemustradition hyödyntämistä. Edellisvuonna kulkueen oli haluttu alkavan yhdeksältä, mutta viivästyksiä oli tullut kaksi tuntia. Myöhempää alkua alettiin ehkä pitää parempana, koska Burchardin järjestämä varhainen alku aiheutti jatkuvia myöhästymisiä. Paavin ilmoitus kardinaalikamariherran vastuusta ei ollut suora epäluottamuksen osoitus Burchardille, koska he olivat järjestäneet seremoniaa aiemminkin yhdessä. Vuonna 1490 aiempien vuosien seremonioiden antamia kokemuksia ongelmista päätettiin hyödyntää

³⁶⁹ Burchard 1906, 268–269; Burchard 1910, 250.

³⁷⁰ Burchard 1906, 269; Burchard 1910, 256–257.

³⁷¹ Burchard 1906, 311–312, 371; Burchard 1910, 296–297, 349.

ja kokeilla, jos myöhempi alku vähentäisi ongelmia. Kokemustraditioon nojaaminen saattoi olla tiedon seremonioita kehittävää hyödyntämistä, ei vain oman näkemyksen perustelukeino.

Vuonna 1492 Innocentiuksen vielä eläessä Roomassa järjestettiin toinen uskonnollinen juhla, johon kuului kulkueita. Toukokuun lopussa vietettiin suurta juhlaa, sillä Ottomaani-imperiumin sulttaani Bayezid II oli lahjoittanut Kirkkovaltiolle Konstantinopolissa olleen pyhän keihään keihäänkärjen³⁷². Reliikin vastaanottamiseksi järjestettiin kulkueita, jotka tuottivat väenpaljouden takia ongelmia. Paavin kulkue, jossa keihäänkärkeä kuljetettiin, myöhästyi, koska kaupungin papiston ja yhteisöjen jäsenten kesken syntyi kokoontumispaikalla kiistaa kulkujärjestyksestä. Kiista ratkesi, kun kardinaalikamariherra komensi heitä rangaistuksen uhalla poistumaan tai etenemään kulkueessa. Tämän jälkeen paavin kulkue pääsi etenemään, mutta sen alku oli sekava väenpaljouden takia. Sen jälkeen kulkue jatkoi matkaansa sujuvasti.³⁷³ Burchardin mukaan osa harvinaisemman kulkueseremonian ongelmista oli siis samanlaisia kuin jokavuotisessa Corpus Christi -kulkueessa.

Burchard kertoi, että suunnitellusta seremoniasta jouduttiin jättämään osia pois väkijoukon suuruuden ja kiistan vuoksi. Paavi ei voinut toimittaa suitsutusta, ja lisäksi jätettiin pois keihäänkärjen tarpeeton edestakaisin kuljettaminen. Kulkueen aikana Burchard huomasi, että paavi oli rasittunut ja väsynyt. Hän neuvoi paavia toimittamaan vain julkisen siunauksen ja vetäytymään sen jälkeen lepäämään. Paavi suostui ja jätti väliin messun, joka kuului osaksi seremoniaa.³⁷⁴ Pitikö esimerkiksi Burchard näitä harvinaisen seremoniaan suunniteltuun rakenteeseen tehtyjä muutoksia virheinä? Ne vähensivät seremonian arvoa paavin poissaololla ja siirsivät hänen tehtäviään niihin valmistautumattomille. Toisaalta osa muutoksista piti tehdä ja toisilla tehostettiin käytännön kokemusten kautta etukäteen vain teoreettisella pohjalla ollutta seremoniaa. Ne saattoivat silti tuottaa muistijälkiä ja kirjallista tietoa. Jos tietoa hyödyntäneet eivät tienneet, mistä muutokset johtuivat, saattoivat ne vaikuttaa tarkan henkilön mielestä virheellisesti seremonian muotoon.

³⁷² Keihäänkärjen uskottiin olevan osa keihästä, jolla Jeesuksen kylki lävistettiin Golgatalla. Juhlan valmisteluista, keihäänkärjen aitouden epäilyistä ja juhlasta katso Burchard 1906, 356–368; Burchard 1910, 337–347. Juhlan suunnittelusta katso erityisesti Burchard 1906, 364–365; Burchard 1910, 365. Burchard keskusteli lopullisista järjestelyistä kahden kardinaalin ja erään piispan kanssa.

³⁷³ Burchard 1906, 365–367; Burchard 1910, 345.

³⁷⁴ Burchard 1906, 365–367; Burchard 1910, 345–346.

4.1.2. Muita kulkueita – papiston, lähettiläiden ja maallikoiden mieltymyksiä ja käsityksiä

Kirkon seremonioihin kuului monia kulkueita. Ne olivat luonteeltaan uskonnollisia, diplomaattisia ja niitä yhdistäviä. Suurissa juhlissa traditiopoikkeamat johtuivat valmistautumisesta, järjestäytymisestä ja etusijakiistoista. Muissa kulkueissa oli samoja mutta myös muita poikkeamien syitä. Burchardin mukaan papiston jäsenen virheillä diplomaattisissa kulkueissa ja vastaanotoissa oli heidän kirkollista arvoaan vahingoittava vaikutus.³⁷⁵ Se saattoi vahingoittaa laajemmin kirkon arvovaltaa. Poikkeava ratsujärjestys saatettiin tulkita niin, että saatettava saattoi saattajaa tai tilanne voitiin nähdä saattamisena, vaikei niin ollut.³⁷⁶ Tulkinnot olivat vahingollisia niiden kohteeksi joutuneiden arvovallalle. Kulkueet olivat alttiita poikkeamille, koska niiden järjestys erosi muista seremonioista ja myös kulkueiden välillä oli eroja. Kulkuesäätöjen monimuotoisuus vaikeutti seremoniamestarien työtä ja johti moniin eroaviin käsityksiin.³⁷⁷

Jo kulkueen reittisuunnitelma saattoi olla kiistan kohde. Kerran Burchard järjesti paavin kulkueen kulkemaan reittiä, jonka varrella oli paavi Johannan kuva. Burchardin mukaan monet sanoivat, ettei paavi saisi ratsastaa reittiä pitkin. Firenzen arkkipiispa, eräs piispa ja apostolinen alidiakoni jopa moittivat Burchardia. Burchard keskusteli asiasta edeltäjänsä Pienzan piispan kanssa, joka sanoi, että oli typeryyttä ja heresiaa väittää, ettei paavi olisi saanut ratsastaa sitä kautta. Hänen mukaansa mikään autenttinen kirja ei kieltänyt reittiä, eikä liioin ollut noudatettu tapaa, joka kieltäisi reitin.³⁷⁸ Pienzan piispa piti moittijoiden käsitystä taikauskon ilmentymänä.

Tuohtunut Pienzan piispa paljasti, että seremonioiden parissa työskennelleet tiedostivat, mitkä asiat määrittivät kirkon seremonioiden muotoja; oikeina pidettyjen seremoniaoppaiden kirjoitettu tieto ja noudatettujen tapojen eli toimitettujen seremonioiden luoma traditio. Ne olivat syynä myös moniin traditiopoikkeamiin. Monien poikkeamien taustalla oli sen tekijän tai poikkeavan näkemyksen

³⁷⁵ Burchard 1906, 360–361; Burchard 1910, 340. Capuan prinssiä vastaanottamaan mennyt piispa laskeutui hänet tavatessaan hevosensa selästä. Burchardin mukaan käytös oli epäsoviva ja piispan piispallista arvoa häpäisevää ja halventavaa – ”quod indebite fecit et inconvenienter in episcopalis dignitatis dedecus et vilipendium.” Katso myös Burchard 1906, 19; Burchard 1910, 12. Burchardin mielestä kardinaali Sforzan lyhyt matka-asu sai hänet näyttämään pikemmin maallikolta kuin papiston jäseneltä.

³⁷⁶ Burchard 1906, 211; Burchard 1910, 199. Burchard kertoo, miten kaupunkiin saapui kaksi Venetsian lähettilästä, joita saatettiin ratsukulkueessa. Soran herttua ja senaattori ratsastivat kulkueessa lähettiläiden takana. Hän sanoi, että heidän ei olisi pitänyt tehdä niin, koska heillä oli kirkossa paikka paavin valtaistuimelle johtavilla portailla. Tästä syystä heidän tuli ratsastaa lähettiläiden edellä, ei saattaa heitä tai olla heidän saatettavaan.

³⁷⁷ Kulkuejärjestyksestä ja -historiasta katso esim. Schimmelpfennig 1992, 61, 176.

³⁷⁸ Burchard 1906, 176; Burchard 1910, 168.

ilmaisijan usko käsitykseensä seremonian muodosta ja sen perustasta. Näkemys saatettiin perustella jopa sellaisilla tavoilla, joita muut pitivät harhaluuloina, kuten moittijat tekivät. Moni kirkonmies nojasi ja ilmaisi näkemyksensä perustuvan koettuun ja muistettuun toteutuneeseen traditioon. Empiria määrittä seremonioita usein yhtä paljon tai jopa enemmän kuin kirjoitettu tieto. Se lienee osaltaan ollut syynä Burchardin muistiinpanoihin: koska joillakin seremonioilla oli käytännöllisen toimitustradition, ei vain oppaiden, määräämiä piirteitä, oli tarpeen tietää ja muistaa, mitä ne olivat.

Kulkuejärjestys ei ollut aina selvä tai hyväksytty asia edes kardinaaleille. Erään messun lopussa Beneventon ja San Anastasian kardinaalit sanoivat, että Roomassa ollut Capuan prinssi osallistuisi ehkä kulkueeseen apostoliselle palatsille. He halusivat tietää, mihin prinssi piti sijoittaa kulkueessa. Burchard vastasi, että prinssin paikka oli kysyjien välissä. Kysyjät ja Alerian kardinaali, jonka paikalle prinssi olisi tullut, vastustivat asiaa. He halusivat, että Burchard hankkisi asiasta lausunnon varakanslerilta, Napolin ja Sienan kardinaaleilta. Nämä olivat kaikki samaa mieltä Burchardin kanssa. Burchard välitti lausunnon kysyjille, jolloin he halusivat tietää Santa Maria in Porticon kardinaalin mielipiteen. Hän sanoi jättävänsä asian niiden huoleksi, jotka olivat päättäneet prinssin paikan kirkossa olevan vanhimman kardinaalidiakonin jälkeen.³⁷⁹

Burchard selitti vanhempien kardinaalien kuulemisen jälkeen kysyjille syynsä prinssin paikalle. Hän sanoi turhautuneena, ettei kysyjille pitäisi olla uutinen, että prinssin paikka oli heidän keskellään, koska tälle oli annettu paikka kaikkien kardinaalidiakonien, vanhinta lukuun ottamatta, edeltä. Siksi hänellä oli kardinaalikollegiossa paikka monen kardinaalin edellä, ja oli sopivaa, että jokainen kardinaali osoittaisi hänelle kunnioitusta kollegion ulkopuolella, yksilönä yksilöä kohtaan. Siksi oli sopivaa, että ratsastaessaan kaupungilla kardinaalipapit ja -diakonit antaisivat prinssille paikan keskeltään. Prinssin paikan suhteessa kardinaalipiispiin Burchard sanoi jättävänsä heidän päätettäväkseen.³⁸⁰ Burchard nojasi siis käsityksensä kardinaalien prinssille antamaan arvoon.

Järjestyksestä kysyneet kardinaalit toivoivat turhaan vanhempien kardinaalien tukea. He ehkä mielsivät prinssin paikan loukkaavan heidän arvoaan, eivätkä taipuneet siksi helposti. Erikoisesti he halusivat kuulla neljännen mielipiteen, kun oli kuultu jo kolmea korkea-arvoista kardinaalia. Tämän vastauksen sävy kertoo, että he olettivat silloin oikeammin tahon, jolla saattoi olla yhtenevä näkemys

³⁷⁹ Burchard 1906, 367–368; Burchard 1910, 346–347.

³⁸⁰ Burchard 1906, 368; Burchard 1910, 346–347.

heidän kanssaan. Santa Maria in Porticon kardinaali ehkä vastusti prinssille kirkossa annettua ja siitä seurannutta kulkuepaikkaa. On mahdollista, ettei hänen näkemystään oltu huomioitu tai edes kysytty, ja hän vaikenä siksi. Hän ei halunnut sekaantua asiaan, mikä olisi ollut turhaa, koska Burchardilla oli jo kolmen kardinaalin tuki. Burchard päätyi lopulta ojentamaan kysyjä järjestelyn sopivuudesta. Selityksestä ja aiemmista tapauksista voidaan päätellä, että prinssin traditiosta poikkeava paikka olisi loukannut hänen ja kaikkien kardinaalien arvoa. Sopiva paikka ei ollut vahingollinen kenellekään.

Kerran Salernon prinssi ja Espanjan kuninkaan lähettiläs Tendillan kreivi tahtoivat saattaa paavin kirkkoon ratsukulkueessa. Heidän välilleen nousi kiista etusijasta. Burchard ohjeisti kreiviä antamaan prinssille paikan itsensä ja senaattorin välistä. Kreivi kieltäytyi ja sanoi olevansa arvokkaampi ja oikeutetumpi paikkaan, koska hän oli voimakkaampi ja kuninkaan lähettiläs. Burchard vastasi, ettei kyse ollut rikkaudesta tai voimasta, vaan arvonomesta. Prinssille kuului etusija, koska hän oli kreiviä, markiisia ja herttuaa suurempi. Kreivin yritys perustella paikkaansa kuninkaan lähettiläänä oli hyödytön, koska siinä asemassa senaattorikin olisi kuulunut kreivin edelle.³⁸¹ Varakansleri ja Angersin kardinaali puolustivat kreiviä, mutta taipuivat kuultuaan Burchardia. He kehottivat silti kertomaan paaville, koska tämä olisi kreivin puolella. Burchard vastasi ilmeisen turhautuneena: ”Jos paavi on kreivin puolella, kuka olisi oikeuden puolella?”³⁸² Kreivi ja prinssi ratsastivat lopulta vailla järjestystä, ja kreivi piti arvokkaamman paikan. Kirkossa paavi kuuli Burchardin näkemyksen ja määräsi kreivin ja prinssin olemaan osallistumatta toimitukseen.³⁸³

Espanjan kuninkaan lähettiläs ei tahtonut myöntää italialaisen pikkuvaltion prinssille etusijaa, koska uskoi sen loukkaavan edustamaansa hallitsijaa, hänen valtakuntaansa ja myös omaa asemaansa. Hän sai ensin tukea kardinaaleilta. Burchard nojasi käsityksensä kirkon protokollaan ja sai kardinaalit näkemään asian samoin. Kardinaalit uskoivat tietävänsä paavin mielipiteen ja saattoivat olettaa hänen määränneen kreivin paikan, joten he kehottivat sanomaan asiasta paaville. Paavi ei ollut tehnyt asiasta päätöstä tai ei myöntänyt sitä ja vaimensi kiistan määräämällä kiistelijät pois kirkosta. Kun kardinaalit lisäsivät ratsujärjestyksen mahdollisten kyseenalaistajien joukkoon vielä paavin, sai Burchard harvinaisen tunteenpurkauksen.

³⁸¹ Burchard 1906, 179; Burchard 1910, 171.

³⁸² ”Si papa pro comite, quis pro justitia erit?” Burchard 1906, 179; Burchard 1910, 171.

³⁸³ Burchard 1906, 179; Burchard 1910, 171.

Burchardin turhautuminen oli harvinaista ja vastoin seremoniamestarien virkaetikettiä. Seremonioiden aikana heidän piti toimia paavin ja kardinaalien kanssa hienotunteisesti ja kunnioittavasti.³⁸⁴ Burchardin kommentin voitaisiin jopa tulkita halventavan paavia, mutta se saattoi vain osoittaa, että hän uskoi paaviin oikeuden varjelijana ja oletti tämän tekevän oikein. Turhautumisella ei ollut seurauksia eli kardinaalit eivät ehkä kokeneet kommenttia tai Burchardin käytöstä loukkaavana. On mahdollista, että joidenkin kardinaalien parissa seremoniamestareilla oli esiintymisessään liikkumavaraa. Toisaalta kardinaalit saattoivat ymmärtää seremoniamestarin tehtävien taakan ja turhautumisen, eivätkä siksi välittäneet hänen sanoistaan.

Kun paavi vieraili Santa Maria del Popolossa, ratsastivat kaikki kardinaalit hänen edellään vasten Burchardin tahtoa ja näkemystä oikeasta tavasta. Hän toivoi, että kardinaalit olisivat ratsastaneet paavin takana, mutta he pudistivat toiveelle päätään.³⁸⁵ Alemmat kirkonmiehet yrittivät joskus seurata käsityksiään ratsujärjestyksestä. Kulkueessa, johon osallistui muun muassa kuurian virkamiehistöä, kardinaaleja, paavi, alempaa papistoa ja lähettiläitä, apostolisen palatsin piispat halusivat kulkea muun papiston edellä. Burchard ei sallinut sitä ja selitti, että kulkueessa noudatettiin samaa järjestystä kuin kirkossa.³⁸⁶ Maallikoilla oli myös omat käsityksensä. Paavi Innocentiuksen poika Francesco Cibo esimerkiksi ratsasti kulkueessa Burchardin mukaan väärässä paikassa vasten oikeita tapoja ja hänen tahtoaan.³⁸⁷ Burchardin onnistui estää vain alempien kirkonmiesten tahto, kardinaalien ja korkea-arvoisen maallikon edessä hän oli ratsujärjestysasioissa voimaton.

Burchardin toimien perusteella kulkuejärjestyksessä oli hieman joustonvaraa eli se ei ehkä ollut tradition ehdottomasti sanelema. Toukokuussa 1490 hääjuhlassa Burchard järjesti parhaansa mukaan juhlakulkueen sulhasta Orsi d'Orsinia kunnioittavaksi ja varakanslerin toiveita vastaavaksi. Hän jopa poikkesi tavallisesta järjestyksestä, ettei kukaan loukkaantuisi. Työ oli turhaa, sillä kulkue ratsasti ilman minkäänlaista järjestystä, eikä kukaan loukkaantunut.³⁸⁸ Vuoden 1492 toukokuussa Capuan prinssi saapui Roomaan, ja Burchard meni tapamaan häntä. Burchardin piti selittää prinssille vastaanottoseremoniat ja ratsujärjestys. Hän ei noudattanut Burchardin tarkkaa ohjeistusta, vaan ratsasti itselleen mieluisassa järjestyksessä. Burchard yritti myös järjestää Rooman ylimystöstä

³⁸⁴ Mathew 1910, vii–viii.

³⁸⁵ Burchard 1906, 289; Burchard 1910, 275.

³⁸⁶ Burchard 1906, 170–171; Burchard 1910, 161–162.

³⁸⁷ Burchard 1906, 273; Burchard 1910, 259.

³⁸⁸ Burchard 1906, 306–307; Burchard 1910, 292.

saattuetta prinssin mukanaan tuomalle ylimystölle. Tämäkään ei onnistunut, sillä roomalaiset ratsastivat epäjärjestyksessä ja itselleen mieluisissa paikoissa.³⁸⁹

Burchardin silmissä hänen ohjeidensa ja järjestelyidensä noudattamatta jättäminen teki kulkueista sekasortoisia. Hän ei kuitenkaan kerro, että kukaan olisi harmistunut poikkeavasta ratsujärjestyksestä. Kulkueissa ratsastaneet maallikot ja toisinaan myös esimerkiksi kardinaalit eivät ehkä piitanneet aina tiukoista muoto-ohjeista. He saattoivat nauttia mieluummin vapaammasta ratsastamisesta ja katsoivat sen sopivaksi. Seremoniamestari Burchardin näkökulmasta toiminta oli vastoin tapoja, ja se saatettiin nähdä kirkon, vastaanotettavien ja saatettavien arvovaltaa vahingoittavana. Koska ratsujärjestyksen poikkeamilla ei näytä olleen Burchardin lisäksi yleensä muita kritisoijia on oletettava, että ne olivat usein hyväksytty tai sivuutettu ilmiö. Osatekijä tähän saattoi olla se, että niihin osallistui korkearvoisia maallikoita, joita ei välttämättä haluttu käskyttää aina liian tiukasti.

Aina kulkueissa ilmenneitä järjestysongelmia ei sivuutettu ja niillä saattoi olla vakavia seurauksia. Vuonna 1488 Roomaan saapui San Pietro in Vincolin kardinaali, jota menivät vastaanottamaan monet kardinaalit ja lähettiiläät. He kulkivat ratsukulkueessa. Mukana olivat Ranskan kuninkaan ja aiemmin mainitun roomalaisten kuninkaan Maximilianin lähettiiläät. Ranskan lähettiiläs Lescarin piispa ratsasti alkuun lähettiiläistä ensimmäisenä kardinaalien takana. Eräs Maximilianin lähettiiläs kehotti piispaa luopumaan paikastaan, mutta tämä kieltäytyi. Tällöin lähettiiläs hoputti hevostaan ja ratsasti piispan edelle. Piispa ei luovuttanut paikkaansa. Lopulta Maximilianin lähettiiläs tarttui piispan vaatteisiin ja veti hänet voimalla pois tieltä. Sen jälkeen roomalaisten kuninkaan lähettiiläät ratsastivat etusijalla. Piispan tukijat valittivat väkivaltaisesta kohtelusta, minkä seurauksena häneen kajonnut lähettiiläs katsottiin ekskommunikoiduksi. Paavi kuitenkin määräsi Burchardin sovittelemaan asian.³⁹⁰ Väkivaltaista yritystä puuttua seremoniajärjestykseen ei hyväksytty ja siitä rangaistiin ankarasti.

Kulkueissakin ilmeni traditiopoikkeamia esineissä ja vaatetuksessa. Burchard väitteli tavoista kovasti Capuan prinssin vastaanottokulkueen yhteydessä aseistautuneiden ylimysten kanssa. He halusivat

³⁸⁹ Burchard 1906, 360–361; Burchard 1910, 340–341. Prinssin saapumiseen oli valmistauduttu pitkään laajoilla keskusteluilla ja suunnitelmilla. Burchard 1906, 354–360; Burchard 1910, 334–340. Sivuilta selviää monia seikkoja diplomaattisten vastaanottojen ja saattueiden luonteesta. Samalla käy ilmi, että seremonioita suunniteltaessa tukeuduttiin niin toteutuneeseen traditioon kuin lukuisiin seremoniaoppaisiin.

³⁹⁰ Burchard 1906, 229–230, 231; Burchard 1910, 217, 218. Diplomaattien etusijakiistojen heijastumisesta kulkueisiin katso myös Burchard 1906, 370–371; Burchard 1910, 348–349.

kuljettaa lippujaan keskellään, kuten leireissä oli tapana. Burchard vastusti ja sanoi, että liput olivat tilaisuudessa kunnian ja aseman merkkejä, eivät sotaa varten. Sen vuoksi niitä piti kuljettaa ylimysten edellä. Lopulta ylimykset taipuivat ja kulkue järjestettiin, kuten Burchard tahtoi.³⁹¹ Ylimysten näkemys perustui heidän kokemuksiinsa leirielämästä, joten kirkon seremoniat eivät olleet ainoita kokemukseräistä tapatraditiota tuottaneita tilaisuuksia. Heidän oli vaikea hyväksyä, että kirkollisessa yhteydessä lippuja oli sopivaa kuljettaa eri tavalla kuin he olivat tottuneet. Burchard ei ehkä täysin ymmärtänyt, mihin lippujen kuljetuspaikka leireissä perustui, eivätkä ylimykset välttämättä kertoneet sitä hänelle. Lopulta ylimykset joko kyllästyivät väittelyyn tai Burchard vakuutti heidät siitä, että kirkon seremonioissa oli sopivaa noudattaa erilaisia tapoja kuin leireissä.

Vuonna 1489 paavi Innocentius ratsasti kulkueessa Santa Maria sopra Minervan kirkkoon osallistumaan neitsyt Marian ilmestyspäivän messuun. Paavi tahtoi käyttää valkoista *capucinumia* ja punaista stola. Burchardin mukaan olisi ollut sopivampaa käyttää punaista violetin stolan kanssa. Paavi sanoi, että Sixtus IV:llä oli ollut tapana ratsastaa kyseisenä päivänä valkoisessa *capucinussa*, ja Burchard joutui taipumaan.³⁹² Innocentius nojasi käsityksessään pukeutumisesta omaan tahtoonsa, valtaansa ja Sixtuksen auktoriteetillaan tekemiin muutoksiin. Hän vaikuttaisi ajatelleen että, koska paavilla oli oikeus muuttaa seremonioita halutessaan, saattoivat he luoda teoillaan uudenlaisen tradition. Hän ajatteli, että Sixtuksen toiminnassa oli virheen sijaan kyse paavin ylivallan käyttämisestä seremonian muuttamiseen. Sixtuksen vaatetuksesta oli hänen mielestään tullut uusi oikeaoppinen traditio, minkä takia ei ollut tarpeen muuttaa vaatetusta Burchardin ehdottomaan muotoon. Innocentius siis ajatteli asian paavillisesta asemastaan käsin.

Seremoniamestari Burchard ymmärsi tehtäväkseen alkuperäisenä pitämiensä seremoniamuotojen ylläpitämisen tai palauttamisen. Seremoniamestarin tehtävät olivat usein hankalassa suhteessa paavin seremoniavaltaan. Juhlan kaltaisissa tilanteissa hän saattoi vain esittää ja perustella käsityksensä, mutta lopulta hänen oli taivuttava paavin tahtoon. Seremonian muodon palauttaminen joutuisi odottamaan seuraavaa vuotta tai uutta paavia. Paavien halu ja mahdollisuus seurata edeltäjiensä muutoksia tai omia näkemyksiään vaikuttivat seremonioiden kehitykseen ja niihin tehtyjen muutosten

³⁹¹ Burchard 1906, 273; Burchard 1910, 259.

³⁹² "Dixi enim quod minus conveniebat capucinum album sed proprie rubeum portare conveniebat supra stolam violaceam non rubeam[...]. Tamen Sanctitas sua dicens Xyxtum IIII predecessorem suum sic equitare solitum fuisse his diebus cum albo capucino [...]." Burchard 1906, 259–260; Burchard 1910, 247. Muista kulkueiden traditiopoikkeamista katso Burchard 1906, 87, 108, 122, 139, 184, 198–199, 222–223, 234, 260, 266, 324–326, 333, 351; Burchard 1910, 82, 102, 112–113, 130, 175, 187, 209, 221, 247–248, 253–254, 306–307, 313, 331.

säilymiseen vahvasti seremoniaalisesti maltillisen Innocentiuksen aikana. Muutosten hyväksyminen ja vakiintuminen lienee ollut riippuvainen myös seremoniamestarien suhtautumisesta. Aikojen saatossa osa heistä lienee hyväksynyt heti muutokset, ja niistä on voinut tulla osa oppaisiin kirjattua traditiota. Burchardin kaltaiset seremoniamestarit ovat pitäneet yllä näkemystään ja tietojaan alkuperäisen tradition tavoista ja kirkon johdon salliessa palauttaneet ne virallisesti voimaan.

Innocentius asetti tapauksessa koetun ja toteutetun toiminnan kirjallisen tradition edelle. Empiirisellä seremoniatiedolla oli hänelle usein kirjallista tietoa suurempi merkitys, kun hän itse teki päätöksiä toimitusten muodosta. Innocentiuksen halu seurata Sixtuksen luomaa traditiota ei ilmaantunut hänen mieleensä tyhjästä, kun hänet valittiin paaviksi. Kuten monien kardinaalien näkemyksistä on huomattu, he luottivat mielellään kokemuensa toimitusten antamaan tietoon. Paavi Innocentius oli oppinut luottamaan ja uskomaan kokemuksiinsa seremonioiden oikean muodon määrittäjänä jo ennen kuin hänestä tuli paavi, kuten hän usein myös kertoi.

4.2. Diplomaattiset vastaanotot – epämiellyttävä poikkeama tietää väkivallan uhkaa

Roomaan saapuvan korkea-arvoisen henkilön, oli kyseessä kardinaali tai ruhtinas, vastaanoton suhteen oltiin tarkkoja. Vastaanotot olivat monimuotoinen seremonia, josta jo käsiteltyt kulkueet muodostivat vain yhden osan. Niissä oli kyse kirkonmiesten, kirkon ja vastaanotettavien asemasta, kunniaa ja arvovallassa.³⁹³ Vastaanottoa ja tulijoiden kohtelua suunniteltiin usein etukäteen, esimerkiksi konsistorissa tai neuvottelemalla.³⁹⁴ Neuvotteluiden ja oppaiden lisäksi vastaanottojen muoto pyrittiin varmistamaan oikeaksi kokemustradition avulla. Muutaman keskustelun aikana San Marcon kardinaali viittasi kokemuksiinsa peräti paavi Nikolaus V:n³⁹⁵ aikana. Muistitietoa pyrittiin myös tulkitsemaan, jotta seremoniat toimitettaisiin jatkossakin oikein.³⁹⁶ Kun oppaista etsittiin tietoa, otettiin huomioon, mistä käytännöistä oli luovuttu edellisen paavin aikana.³⁹⁷ Burchardin perusteella vaikuttaa siltä, että muitakin seremonioita suunniteltiin tarpeen mukaan samoin kuin vastaanottoja.³⁹⁸

³⁹³ Myös Burchard koki asian näin. Burchard 1906, 233; Burchard 1910, 220.

³⁹⁴ Katso esim. Burchard 1906, 217–220, 233–234, 220–221, 341–342, 345–346; Burchard 1910, 203–206, 207, 219–221, 303, 320–321.

³⁹⁵ Paavina 1447–1455.

³⁹⁶ Burchard 1906, 217–218, 308–309, 342; Burchard 1910, 204, 292–293, 321.

³⁹⁷ Burchard 1906, 217; Burchard 1910, 204.

³⁹⁸ Seremonioiden suunnittelusta katso myös Burchard 1906, 354–360; Burchard 1910, 334–340.

Burchardin mukaan Avignonin aikaisessa oppaassa kerrottiin, että vastaanottoseremonia muuttui, kun kardinaalit irtautuivat annetuista ohjeista ja alkoivat toimia eri tavalla.³⁹⁹ Kardinaalit pystyivät siis jo silloin muuttamaan poikkeavalla toiminnalla traditiotapoja. Burchard kuuli vuonna 1488, että Daakian kuningatarta suunniteltiin vastaanotettavaksi samaan tapaan kuin aiemmin. Hän ehdotti paaville, että kuningatar otettaisiin vastaan eri tavalla, joka oli merkitty uuteen seremoniaoppaaseen. Paavi pitäytyi vanhassa kaavassa San Marcon kardinaalin neuvosta. Kardinaali oli kertonut, että Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisarinna oli otettu aiemmin vastaan kuningattarelle jo suunniteltuun tapaan. Burchardin mukaan kardinaali erehtyi. Keisarinna oli saapunut keisarin kanssa, ja siksi hänet oli otettu kyseisellä seremoniaoppaan määräämällä tavalla vastaan.⁴⁰⁰ Burchardin näkökulmasta kardinaalin kokemustietoon pohjautunut erehdys aiheutti seremonian muotoon sen tuoreesta kirjoitetusta ohjeesta eroavan poikkeaman ja muutti ainakin hetkellisesti toimitusta.

Helmikuussa 1485 Roomaan palasi Ranskaan legaatiksi Sixtus IV:n aikana lähetetty Anjoun kardinaali. Hän tuli Roomaan osana Ranskan lähetystöä vannomaan uskollisuutta hiljattain valitulle paavi Innocentiukselle. Kardinaalit menivät vastaanottamaan häntä paavin käskystä, mikä oli Burchardin mukaan virhe monesta syystä. Ensinnäkin kardinaalia ei ollut hyväksytty Ranskassa legaatiksi. Toiseksi kardinaalikollegio ei voinut mennä muodollisesti tapaamaan kardinaalia ikään kuin tämä olisi lähetti. Kolmanneksi kollegion tuli tavata kaupunkiin saapuva kardinaali vain saattaakseen tämän konsistoriin. Burchard kirjoitti, ettei hän muistanut edes kardinaalien ratsujärjestystä, koska tapahtuma oli niin epätavallinen ja vastoin oikeita menettelytapoja.⁴⁰¹ Burchardin järkytys johtunee siitä, ettei hän ollut ehtinyt tottumaan vielä vuonna 1485 siihen, että seremoniatapoja määritettiin monella tavalla, eikä kirjallisia ohjeita aina seurattu.

Tapauksesta huolimatta kirkon johto suhtautui vastaanottoseremonioiden poikkeamiin vakavasti. Anjoun kardinaali meni saapumisensa jälkeen omasta tahdostaan, ilman paavin tietämystä tai käskyä, ottamaan vastaan kaupungin ulkopuolelle Ranskan lähetystöä. Burchard kertoi, että monet moittivat häntä asiasta hyvästä syystä.⁴⁰² Diplomaattien kiistat saattoivat heijastua vaarallisesti vastaanottoihin. Englannin ja Espanjan lähettiläiden välillä oli kiista, jonka takia paavi kielsi Espanjan lähettilästä osallistumasta vastaanottoseremoniaan kaupungin muurien luona. Englannin lähettiläät saivat mennä

³⁹⁹ Burchard 1906, 217; Burchard 1910, 204.

⁴⁰⁰ Burchard 1906, 233–234; Burchard 1910, 219–221.

⁴⁰¹ Burchard 1906, 107; Burchard 1910, 101.

⁴⁰² Burchard 1906, 108; Burchard 1910, 101.

tilaisuuteen. He joutuivat poistumaan sieltä, kun Espanjan lähettiläs saapui paikalle yli sadan aseistetun sotilaan kanssa.⁴⁰³ Burchard ei kerro tapauksella olleen seurauksia, eikä hän arvostele tapahtunutta. Se voi vihjata, että kirkko pyrki ottamaan etäisyyttä lähettiläiden vakaviin ja itsestään ratkeaviin riitoihin. Paavin käskyn laiminlyönti ja Burchardin vaikeneminen saattavat vihjata, että Innocentiuksen hallinto oli hieman voimaton yllättävästi uhkaavan väkivallan edessä.

Vastaanottojen poikkeamissa oli harvoin kyse näkyvästi esimerkiksi kokemustradition aiheuttamista käsityseroista. Se saattoi seurata siitä, että seremoniat valmisteltiin tarkasti ja käsityserot ratkottiin jo ennen kuin ne pääsivät esiin. Toisaalta se ei estänyt kaikkia merkittäviä poikkeamia. Toiminnassa oli usein kyse täysin tietoisesta traditiotavoista poikkeamisesta. Vastaanottoseremoniat olivat tilaisuus korostaa omaa ja vastaanotettavien kunniaa ja asemaa. Siten niissä voitiin ylläpitää ja luoda suhteita arvovieraisiin, joilla saattoi olla mahdollisuus edistää vastaanottajan tavoitteita. Tämä saattoi innostaa poikkeamaan traditiotavoista. Vastaanotoissa saattoi olla kyse myös vanhojen ystävien tapaamisesta, jota ei haluttu tavoista huolimatta siirtää kauemmaksi. Vastaanottoseremoniat olivat tärkeydestään huolimatta alttiita mielihaluista johtuville poikkeamille. Se puolestaan johtui niiden arvohenkilöiden ja vanhojen tuttavien tapaamiseen liittyvästä luonteesta.

5. Hautajaisseremoniat – paavi Sixtus IV:n pulmallinen kuolema

Tässä luvussa käsittelen hautajaistoimituksissa ilmenneitä poikkeamia, joilla on paljon yhtäläisyyksiä jumalanpalvelusten vastaaviin. Tätä selittää se, että hautajaisiin kuului monia samoja piirteitä. Niillä oli muista seremonioista merkittävästi eroavia piirteitä, joten niitä voidaan käsitellä omassa luvussa. Burchardin mielestä hautajaisvirheet olivat usein seurausta huonoista järjestelyistä. Yksittäisistä virheistä Burchard saattoi syyttää toimituksen huonoa valvontaa ja laajemmista kollegaansa; eräiden hautajaisten yhteydessä hän mainitsi, että Giovanni Maria järjesti kaiken huonosti.⁴⁰⁴ Burchard saattoi syyttää virheistä myös järjestäjän mielihaluja ja oman edun tavoittelua.⁴⁰⁵ Ongelmien ja eroavien

⁴⁰³ Burchard 1906, 198–199; Burchard 1910, 187–188. Muista vastaanotoilla ilmenneistä traditiopoikkeamista katso Burchard 1906, 106, 198–201, 233, 254, 363; Burchard 1910, 99–100, 219–220, 187–189, 241–242, 343. Ongelmattomasti sujuneista diplomaatti- ja vastaanottoseremonioista katso esim. Burchard 1906, 112–115, 218–220, 341–345; Burchard 1910, 105–107, 205–207, 320–324.

⁴⁰⁴ Burchard 1906, 121, 138; Burchard 1910, 112, 128.

⁴⁰⁵ Burchard 1906, 320; Burchard 1910, 303.

näkemyksen esiintyminen on yllättävää, sillä korkean kuolleisuuden ja vainajan kunnioittamisen sekä hautaan saattamisen tarpeen luulisi kehittäneen yhtäläistä menettelytapaa-ajattelua.

Kuolema on aina henkilökohtainen kokemus, jolloin seremonialliset tarpeet saatettiin nähdä eri tahoilla, kuten omaiset tai hautajaisten järjestäjä, erilaisina. Vainajan läheisillä saattoi olla tilaisuuden muodosta toiveita, jotka olivat tarkan traditionaalisia seremonioita korostaneen Burchardin silmissä virheitä. Burchard todennäköisesti uskoi täsmällisten ennakko-ohjeiden ja järjestelyiden lievittävän parhaiten omaisten tuskaa ja kunnioittavan eniten vainajaa. Tämän vuoksi hän moitti usein mielestään virheitä tehneitä. Tavalliset hautajaisseremoniat alkoivat ruumiin valmistelulla, jonka jälkeen se kannettiin kirkkoon kulkueessa. Valmisteluiden aikana arkku pirskotettiin pyhällä vedellä ja laulettiin psalmi *De Profundis*. Kulkueen aikana sanottiin *Miserere*. Kirkossa vietettiin hautajaismessu, johon kuului muun muassa rukouksia, synninpäästö ja vainajan suitsuttaminen. Sen jälkeen arkku kannettiin kulkueessa haudalle, jossa laulettiin, pirskotettiin pyhää vettä ja rukoiltiin vainajan sielun puolesta.⁴⁰⁶

Burchard huomioi hautajaisten yhteydessä monia pieniä traditiopoikkeamia. Hautajaisissa kynttilät olivat valonlähde, ja ne ilmensivät Kristuksen valoa ja hengellistä voittoa synnistä ja kuolemasta.⁴⁰⁷ Kynttilöiden käyttö oli toimituksissa yleistä, mutta Burchardin mukaan niiden käytössä ilmeni hautajaisissa ongelmia. Kynttilöiden jakaminen saattoi unohtua kokonaan tai niitä oli liian vähän.⁴⁰⁸ Kulkueiden järjestäminen oli ongelmallista myös hautajaisten yhteydessä. Vuonna 1491 kuoli paavin palveluskuntaan kuulunut Tournain piispa. Hänen ruumiskulkueeseensa osallistui myös muuta paavin palveluskunnan papistoa. Burchard ohjeisti heitä kulkuejärjestyksestä. Se poikkesi yleisistä tavoista, koska Burchard tulkitsi papiston olevan hautaamassa kolleegaansa, ei edustamassa paavia. Se ei miellyttänyt papistoa, koska he olivat aina tehneet toisella tavalla.⁴⁰⁹ Burchard ei saanut vakuutettua heitä ja heidän käsityksensä näkyi myös hautajaismessussa, jossa he ottivat etusijan kenenkään vastustamatta. Burchard totesi tämänkin olleen virhe.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Addis & Arnold 1960, 363; Burchard 1906, passim; Burchard 1910, passim. Tarkemmin katso Monti 2012, 594–618.

⁴⁰⁷ Monti 2012, 34, 597; Harper 1993, 290.

⁴⁰⁸ Burchard 1906, 120–121, 133–134, 138, 163; Burchard 1910, 111–112, 123, 128, 155.

⁴⁰⁹ ”[...] sed non placuit ipsis hoc observare, asserentibus contrariam consuetudinem semper fuisse observatam.” Burchard 1906, 313; Burchard 1910, 297–298.

⁴¹⁰ Burchard 1906, 314; Burchard 1910, 299.

Toisen ruumiskulkueen yhteydessä erään yhteisön jäsenet olisivat halunneet seurata tapojensa mukaan vainajaa, mutta Burchard määräsi heidät kulkemaan edellä.⁴¹¹ Tapaukset osoittavat, että myös muut tahot kuin ylempi papisto nojasivat näkemyksiään seremonian muodosta kokemuksiinsa ja oikeiksi uskomuksiinsa tapoihin. Tavoista saattoi olla jopa kirjoitettua tietoa, mutta Burchard eväsi menettelytoiveet, koska ne poikkesivat hänen mielestään sopivista tavoista. Esineiden kohdalla merkittävimpiä olivat arkun koon ja muodon ongelmat. Tunnetuin arkkuongelma Burchardin aikana lienee paavi Aleksanteri VI:n arkku. Hänen kesän kuumuudessa lahoamisen aloittanut ruumiinsa ei mahtunut arkkuun, ja se oli taottava väkisin sen sisälle.⁴¹² Burchard kantoi huolta arkkujen muodosta, ja pyrki mittaamaan niiden kokoa.⁴¹³ Arkku saattoi jäädä rakenteeltaan ja ulkoiselta olemukseltaan puutteelliseksi, Burchardin sanoin kurjaksi – ”*misero*” – ja epätasaiseksi – ”*dispariscenti*”.⁴¹⁴

Yksi Burchardin virka-ajan erityisimmistä ja historiankirjoituksen eniten muistamista virheistä liittyi vainajan vaatteisiin ja sattui hänen uransa alussa: Burchard hautasi paavi Sixtus IV:n väärässä asussa. Sixtus IV kuoli 12.8.1484, ja Burchard saapui pian sen jälkeen kollegansa Giovanni Marian kanssa huolehtimaan hautajaisvalmisteluista. Paavin ruumiin luona Burchard huomasi, että suntio oli jo toimittanut ruumislavan ja muuta tarvittavaa, vaikka se oli seremoniamestareiden velvollisuus. Enempää apua seremoniamestarit eivät saaneet.⁴¹⁵ Avun puutteen ja paavin tavaroiden ryöstämisen vuoksi⁴¹⁶ Burchardilla oli suuria vaikeuksia löytää vainajan valmisteluun ja pukemiseen tarvittavia esineitä. Hän puki vainajan alusvaatteiksi, mitä sai käsiinsä; osa vaatteista oli niitä, joita Sixtuksella oli yllä kuollessaan ja osa oli paavillisia. Niiden päälle Burchard puki paavillisen kirkkoasustuksen.⁴¹⁷

⁴¹¹ Burchard 1906, 249–250; Burchard 1910, 236–237.

⁴¹² Katso tapauksesta Geoffrey Parkerin käännös Burchard 2003, 225–226. Katso myös Thuasnen latinankielinen versio Burchard 1885, 242–243.

⁴¹³ Katso esim. Burchard 1906, 322; Burchard 1910, 305.

⁴¹⁴ Burchard 1906, 239; Burchard 1910, 226. Muista poikkeamista hautajaisissa katso Burchard 1906, 133, 162, 239, 249–250, 313–314, 320, 321–323; Burchard 1910, 123, 154, 226, 236–237, 298–299, 303, 305.

⁴¹⁵ Burchard 1906, 13–15; Burchard 1910, 7–8. ”Abbas Sancti Sebastiani, sacrista, habuit lectum cum fornimentis, licet ad officium nostrum potius pertineret.” Burchard 1906, 15. Kohta on mahdollista kääntää tarkoittamaan, että suntio oli jo ottanut haltuunsa vuoteen ja muita esineitä, jotka olisivat kuuluneet seremoniamestareille. Paravicini-Bagliani 2000, 128. Mathew kääntää kohdan niin, että suntio oli järjestänyt ruumispaarin ja soihdut, mikä olisi kuulunut seremoniamestarien tehtäväksi. Burchard 1910, 8. Merkintä on monitulkintainen, mutta sen käännöksellä ei ole suurta merkitystä tapauksen analyysiin. Mikäli suntio varasti avun tarjoamisen sijasta paavivainajan tavaroita, tarkoittaa se vain, etteivät seremoniamestarit saaneet lainkaan apua hautajaisvalmisteluissa.

⁴¹⁶ ”Alia omnia, quamprimum defunctus ex camera portatus est, unico momento, ut ita dicam, sublata sunt [...]” Burchard 1906, 15; Burchard 1883, 10. Burchard vihjaa, että kaikki paavin tavarat varastettiin välittömästi, kun hänen ruumiinsa oli viety pois hänen kamaristaan. Paravicini-Bagliani 2000, 128. Mathew on jostain syystä kääntänyt Thuasnelta samanlaisena löytyvän merkinnän tarkoittamaan, että kaikki muut riitit toimitettiin välittömästi. Burchard 1910, 8. Paavivainajan tavaroiden ryöstäminen oli tavanomaisista toimintaa, mistä puhun alempana lisää.

⁴¹⁷ Burchard 1906, 15; Burchard 1910, 8.

Se sai paavivainajan näyttämään siltä, että hän oli lähdössä viettämään kirkonmenoja.⁴¹⁸ Tosin vainajalta puuttui *rocchetum*⁴¹⁹ ja rintaristin tilalle jouduttiin laittamaan stola ristinmuodossa.⁴²⁰

Vaatetuksesta Burchard joutui lopulta toteamaan ”*In hoc erravi*” eli ”tässä erehdyin”. Sixtus oli kuulunut fransiskaanien sääntökuntaan, ja hänet olisi pitänyt haudata sen mukaisesti. Sääntökunnan asu olisi pitänyt pukea ensin vainajan ylle ja sen päälle olisi tullut hänen paavillinen asustuksensa. Hautajaisten jälkeen Burchard totesi monikossa seremoniamestareiden erehtyneen vaatetuksessa. Alusvaatetuksen olisi pitänyt olla paavin fransiskaanitaustan sanelema, ei paavillinen. Burchard viittasi traditioon toteamalla, että fransiskaaneihin kuulunut paavi Aleksanteri V⁴²¹ haudattiin sääntökuntataustan edellyttämällä tavalla.⁴²² Lisäksi hän selitti hautaustavan syytä seuraavasti: ”[...] koska hän, joka on ihminen, kuolee ja lakkaa olemasta ihmistä ylempi on hänet sen tähden haudattava ihmisenä, joka hän oli ennen paaviutta.”⁴²³

Paavivainajien pukemisessa vaikuttaisi olleen ristiriita. Sääntökuntalaista ei saanut haudata paavillisessa alusasussa, vaan sen ryhmän vaatetuksessa, johon hän oli kuulunut. Olisiko paavillinen alusasu sitten sopinut sekulaaripaaville? Burchard puki vainajan huoletta kokonaan paavillisesti, kunnes hän tajusi tämän olleen sääntökuntaveli, mikä saattaa vihjata, että alusasu olisi ollut muutoin oikein. Miksi ei-sääntökuntalaisen olisi saanut haudata kokonaan paavillisessa asussa? Häenkään ei ollut paavi ennen valintaansa, vaan esimerkiksi sekulaarikardinaali. Miksei tällaiselle vainajalle hankittu ei-paavillista alusasia? Tämä olisi ollut hankalaa, mutta Burchardin mainitsema sääntö olisi vaatinut sitä. Ei-sääntökuntalaisten alusasun ei ehkä ollut ehdottomasti tarpeen olla ei-paavillinen⁴²⁴. Sääntökunta-paavien hautaaminen oli traditionaalisten syiden ja tapahtuman harvinaisuuden vuoksi poikkeavan vaikeaa.

Sixtusen hautajaisvalmisteluiden aikana Burchard huomasi ehkä ensimmäistä kertaa, miten kirkon pitkä tapatraditio vaikutti seremonioiden muotoon ja pahimmillaan vaikeutti niiden toimittamista.

⁴¹⁸ Hanska 2005, 210.

⁴¹⁹ Eräänlainen paita. Addis & Arnold 1960, 715.

⁴²⁰ Burchard 1906, 15; Burchard 1910, 8.

⁴²¹ Paavina tai antipaavina suuren skisman aikana vuosina 1409–1410.

⁴²² Burchard 1906, 13–16; Burchard 1910, 7–8, 10.

⁴²³ “[...] et ratio est, quia in eo, quod homo est, moritur et desinit esse major hominum, ideo, ut homo ante apostolatam, sepeliri debet.” Burchard 1906, 16; Burchard 1910, 10.

⁴²⁴ Paravicini-Bagliani 2000, 304.

Burchardin vaikeudet hautajaisvalmisteluissa eivät rajoittuneet vaatetuksen puutteisiin ja virheisiin. Kun Burchard saapui paavin ruumiin luo, olisi tämä pitänyt pesettää. Ponnisteluistaan huolimatta Burchard ei löytänyt astiaa vedelle, viinille ja tuoksuysteille, joilla vainaja olisi pesty tai mitään, millä kuivata hänet. Hän pyysi useasti turhaan apua Parman kardinaalilta ja muilta vainajan väkeen kuuluneilta henkilöiltä, joita Sixtus oli aina kohdellut hyvin. Lopulta kokki antoi Burchardille vettä tiskivesien lämmitysastiassa, ja vainajan parturi lähetti kulhon. Paavi saatiin pestyä, mutta pyyhkeiden puutteen takia hänen kuollessaan käyttämänsä paita revittiin ja hänet kuivattiin sillä.⁴²⁵

Sixtuksen hautajaisvalmisteluiden ongelmiin vaikutti kaksi tapaperinnettä, joista Burchard oli ehkä tietoinen. Toisaalta hänen vaikeutensa saattavat kertoa, ettei hän tuntenut niitä tarkasti tai hän käsitteli eri tavalla kuin monet muut. Ensimmäinen perinne oli kuolleen paavin tavaroiden ryöstäminen. Roomassa ja muualla kansalla ja papistolla oli ollut pitkään tapana ryöstää kuolleen piispan tai paavin asunto. Ryöstely ulottui myös muihin tavaroihin ja paikkoihin, kuten paavin sukulaisten asuntoihin. Kirkko tuomitsi käytännön, mutta se ei estänyt sitä.⁴²⁶ Burchardin merkinnät osoittavat, että vuonna 1484 paavivainajan tavaroiden ryöstämisen perinne oli yhä voimissaan. Jostain syystä seremoniamestarit eivät olleet osanneet varautua siihen. Kenties he eivät uskoneet, että tavarat ryöstettäisiin niin nopeasti tai sitten paavin kuolema ehkä hieman yllätti heidät.

Toinen perinne oli rituaalisempi, muttei kuitenkaan seremonioihin kuuluva. Kirkon väellä oli ollut pitkään tapana hylätä kuolleen paavin ruumis. Se tarkoitti, että paavin ruumis saatettiin jättää makaamaan alasti pitkäksi aikaa ilman, että kukaan huolehti siitä. Paavi Julius II⁴²⁷ yritti välttää monesti todistamansa kohtalon sopimalla ennen kuolemaansa järjestelyistä seremoniamestari Paris de Grassiksen kanssa.⁴²⁸ Kenties paavi viittasi sukulaisensa Sixtus IV:n ruumiin hylkäämisen ongelmiin. Paravicini-Bagliani pitää Burchardin ongelmia paavivainajan hylkäämisperinteen ilmentymänä. Hän esittää Burchardin pitäneen toimintaa normaalina.⁴²⁹

Burchard saattoi kokea ruumiin hylkäämisen myöhemmin normaaliksi. Hänen ongelmansa ja moitteensa paavin ruumin hylänneitä ja avunannosta kieltäytyneitä tahoja kohtaan osoittavat, ettei

⁴²⁵ Burchard 1906, 15; Burchard 1910, 8.

⁴²⁶ Paravicini-Bagliani 2000, 99–107, 131–132.

⁴²⁷ Toisinaan mainittu San Pietro in Vincolin kardinaali Giuliano della Rovere.

⁴²⁸ Paravicini-Bagliani 2000, 123–128.

⁴²⁹ Paravicini-Bagliani 2000, 128, 130.

hän käsittänyt perinnettä joko ollenkaan tai kokonaan vielä vuonna 1484. Jos Burchard ei tuntenut perinnettä, yllätti se hänet ja selittää siten osaltaan hänen ongelmiaan ja heikkoa valmistautumistaan hautajaisseremonioihin. Burchard saattoi olla tietoinen perinteestä, jolloin hänen tulkintansa asiasta törmäsi mahdollisesti yhteen muiden tulkinnan kanssa. Hän ehkä katsoi hylkäämisen päättyvän, kun seremoniamestarit saapuivat huolehtimaan vainajasta. Muut eivät välttämättä nähneet asiaa näin, eivätkä siksi auttaneet. He saattoivat katsoa, että seremoniamestareilla oli yksinoikeus huolehtia ruumiista tässä vaiheessa, ja heidän auttamisensa olisi saattanut rikkoa perinteitä.

Kirkkovaltiossa oli traditioita, jotka liittyivät vain etäisesti tai eivät lainkaan seremonioihin. Sixtuksen hautajaisvalmisteluiden ongelmat osoittavat, että myös näillä perinteillä oli kyky vaikuttaa kirkon seremonioihin. Molempien perinteiden vaikutuksia oli mahdollista vähentää paremmalla valmistautumisella, ja Burchard lieenee oppinut ongelmista. Hautajaisten vakavin traditiopoikkeama ei kuitenkaan johtunut suoraan tai pelkästään ulkopuolisten traditioiden vaikutuksesta, vaan seremoniamestarien tiedon puutteesta ja sitä seuranneesta huonosta valmistautumisesta.

6. Muut seremoniat – poikkeamat ulottuvat kaikkialle

Tässä luvussa tarkastelen, millaisia varsin vähälukuisia poikkeamia ilmeni muissa kirkon, joskus harvinaisissa, seremonioissa. Niitä ovat esimerkiksi konklaavi, konsistori ja paavin kruunajaiset.⁴³⁰ Traditiopoikkeamien pienen määrän ja tilaisuuksien suurehkon määrän ristiriidan vuoksi olen sijoittanut kaikki seremoniat samaan lukuun. Konsistori oli paavin ja kardinaalien kokoontuminen, jossa pohdittiin tärkeitä asioita. Läsä saattoi olla myös muuta papistoa ja lähettiläitä, ja konsistorissa saatettiin tietouteen paavin päätöksiä.⁴³¹ Konsistorissa ilmenneet traditiopoikkeamat olivat paljolti samanlaisia kuin jumalanpalveluksissa ja vastaanotoissa. Kardinaalit istuivat esimerkiksi kertaalleen itseään miellyttävässä järjestyksessä⁴³² ja Burchard unohti kutsua avustavat kardinaalit paavin luo.⁴³³

⁴³⁰ Katso kiista kastetilaisuuden muodosta Burchard 1906, 290–291; Burchard 1910, 276–277. Innocentius VIII:n kruunajaisten ongelmista katso Burchard 1906, 78, 82, 84; Burchard 1910, 72, 76, 79. Muista harvinaisista poikkeamista, keskusteluista ja näkemyksistä katso Burchard 1906, 151, 229, 244–245, 277–279, 300; Burchard 1910, 143, 216, 230–232, 264–265, 285–286.

⁴³¹ Addis & Arnold 1960, 216.

⁴³² Burchard 1906, 257; Burchard 1910, 245.

⁴³³ Burchard 1906, 344–345; Burchard 1910, 324. Muista konsistorin traditiopoikkeamista katso Burchard 1906, 86–87, 89, 108–109, 110, 197–198, 219, 258, 326–328, 329–330, 344; Burchard 1910, 81–82, 84, 102, 103, 186–187, 206, 245–246, 307–310, 324.

Vuonna 1484 Sixtus IV:n kuoleman jälkeisessä konklaavissa ilmeni monia traditiopoikkeamia. Kardinaalit menivät konklaaviin kulkueessa, jota häiritsivät heille toiveitaan esittäneet roomalaiset. Matka pysähtyi konklaavin ensimmäisellä pihalla siellä olleen 3000 ihmisen takia. Burchard syytti asiasta varakamariheraa, joka ei ollut ponnistellut virkansa mukaisesti ja ajanut pois väkijoukkoa, käskennyt heitä tekemään tietä tai järjestänyt paikalle vartiointia. Varakamarihera karkotti väkijoukon paikalta, ja kardinaalit siirtyivät konklaavin tiloihin.⁴³⁴ Kun he saapuivat konklaavipaikkana olleen kirkon pääalttarin luokse, heidän olisi Burchardin mielestä pitänyt polvistua ja osoittaa kunnioitusta alttarille. Lisäksi olisi pitänyt laulaa säe, ja vanhimman kardinaalipiispan eli varakanslerin olisi pitänyt rukoilla. Mitään niistä ei tehty, vaan kardinaalit muodostivat kehän, ja varakansleri sanoi jotain, mitä Burchard ei kuullut. Sitten varakansleri ilmoitti konklaavin vartijoille heidän tehtävänsä ja otti vastaan heidän valansa. Konklaavi jatkui sen jälkeen tradition mukaisesti.⁴³⁵

Burchard katsoi kardinaalien jättäneen pois osia konklaavin aloitusseremoniasta. Näkemyksessään hiljattain aloittaneen seremoniamestarin on täytynyt nojata joko oppaisiin tai henkilöön, joka oli osallistunut aiemmin konklaaviin. Kokemusta konklaavista löytyi ainakin joiltain kardinaaleilta. Varakansleri Borgia oli osallistunut kolmeen edelliseen konklaaviin.⁴³⁶ Muista kardinaaleista ainakin San Marcon ja Napolin kardinaalit olivat osallistuneet konklaaviin jo aiemmin.⁴³⁷ Burchard ei kerro, ohjeistiko kukaan kardinaaleja seremonioista. Kenties Burchard oletti kardinaalien tuntevan oikeat toimintatavat. Edellisestä oli aikaa noin 13 vuotta eli kardinaalit olisivat saattaneet kaivata muistinvirkistystä. On mahdollista, että Burchard oli käynyt konklaavia läpi kardinaalien kanssa, mutta nämä päättivät toimia jostain syystä eri tavalla.

Kardinaaleilla kollektiivina saattoi olla halu aloittaa konklaavi nopeasti ja ehkä alttariseremonia jätettiin tarkoituksella väliin. Varakansleri saattoi yksin kiiruhtaa, eivätkä toiset halunneet tai tohtineet keskeyttää hänen johtamaansa valojen vastaanottoa. Sama pätee siihen, että vain hän esimerkiksi unohti seremonian. Nämä syyt saattoivat ulottua muihin tärkeisiin kardinaaleihin, jolloin seremoniaan ehkä paremmin tutustuneet nuoremmat ja alempiarvoisemmat kardinaalit vaikenivat. Mahdollisesti Burchardin tietämys konklaavin seremonioista perustui vain seremoniaoppaisiin, eikä

⁴³⁴ Burchard 1906, 25; Burchard 1910, 19–20.

⁴³⁵ Burchard 1906, 25; Burchard 1910, 20. Konklaavissa sattuneista traditiopoikkeamista katso myös Burchard 1906, 25–26, 29, 30; Burchard 1910, 20, 23, 24.

⁴³⁶ Mallett 1971, 85, 87–88.

⁴³⁷ Gualdo, Germano 'Barbo, Marco.' [[http://www.treccani.it/enciclopedia/marco-barbo_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/marco-barbo_(Dizionario-Biografico)/)]. Luettu 8.3.2017; Petrucci, Franca, 'Carafa, Oliviero.' [[http://www.treccani.it/enciclopedia/oliviero-carafa_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/oliviero-carafa_(Dizionario-Biografico)/)]. Luettu 8.3.2017.

kokemustietoon. Tällöin on mahdollista, ettei alttariseremoniaa oltu järjestetty enää pitkään aikaan. Seremonia oli saatettu jättää jo aiemmin pois vahingossa tai tarkoituksella ja kardinaalit seurasivat kokeneiden johdolla heidän kokemuksensa nojalla toimittamaansa tapaa. Burchard saattoi olla tietämätön tästä ja koki käytännön tapojenvastaisena.

Vuonna 1485 monien kirkonmiesten työ huipentui, kun paavi Innocentius kanonisoi uuden pyhimyksen. Seremonian aikana paavi ilmoitti, ettei aikonut tehdä mitään kirkon oppien tai Jumalan kunnian vastaista. San Marcon kardinaali kutsui ilmoituksen takia Burchardin luokseen ja moitti tätä. Kardinaali sanoi ilmoituksen olleen hyvin epäsopiva, kun kardinaalit ja muut tahot olivat selvittäneet kanonisoinnin oikeutuksen suurella vaivalla. Kanonisointi piti toimittaa ilman ilmoitusta, kuten se aikoinaan oli tehty, koska kirkko ei voinut erehtyä, eikä erehtynyt nytkään, kyseisessä asiassa. Ilmoitus oli sopinut aikaan, jolloin paavi kanonisoi pyhimyksen painostuksen vuoksi. Burchard vastasi, että Pienzan piispan mukaan ilmoitus piti sanoa. Burchard oli järjestänyt sen sanottavaksi, koska niin oli tehty monessa kanonisoinnissa heidän aikanaan ja useassa jo aiemmin. Lisäksi hän sanoi, että ilman ilmoitusta julistettu kanonisointi saattoi yhtä hyvin olla virheellinen.⁴³⁸

Kardinaali kannatti ehkä kirjoitusten kautta tuntemaansa kirkon erehtymättömyyttä korostavaa vanhaa tapaa. Harvinaisesti Burchard puolusti uudempaa ja lähiaikoina toimitettua erehtymisen mahdollisuuden huomioivaa tapaa. Kardinaali uskoi erehtymisestä puhumisen vahingoittavan kirkon ja paavin arvovaltaa ja kanonisoinnin arvoa, koska julistus oli ilmaantunut seremoniaan painostuksen vuoksi. Hän oli huolissaan kanonisointiprosessin parissa työskennelleiden työn arvostuksesta. Burchard närkästy i moitteista. Hän piti kardinaalin näkemystä vääränä, koska viimeaikaiset kanonisoinnit oli toimitettu samalla tavalla, eikä erehtymisestä vaikeneminen poistanut sen mahdollisuutta. Burchardin näkemys vihjanee, että hän ja Pienzan piispa eivät mieltäneet ilmoitusta enää painostuksen tuomaksi lisäykseksi. Siitä oli tullut toistuvuuden ja uudelleentulkittamisen kautta osa seremoniaa, jota ei voitu jättää pois edes seremonian alkuperäisen muodon palauttamiseksi.

Vuonna 1486 Burchard osallistui kirkossa piispojen vihkimisseremoniaan. Burchard määräsi heidät lukemaan uskollisuudenvalansa juuri ennen kuin paavi vihki heidät piispoiksi paavin käsien välissä. Tavallisesti vala olisi luettu vanhimman kardinaalidiakonin käsien välissä. Koska nimitettävät eivät

⁴³⁸ Burchard 1906, 101, 105; Burchard 1910, 95, 99.

olleet vielä tehneet niin, katsoi Burchard määräyksensä sopivaksi. Paikalla ollut Alerian piispa ihmetteli asiaa suuresti ja sanoi, että sellainen vala olisi pitänyt lukea apostolisessa kamarissa. Sitten piispa muutti näkemystään ja sanoi, että se olisi pitänyt lukea vihkimisen jälkeen, kuten muinaisissa seremoniaoppaissa määrättiin. Burchard sanoi muistiinpanoissaan piispan olleen valaseremonioiden ja -käytäntöjen suhteen täysin tietämätön.⁴³⁹

Paikalla ollut San Marcon kardinaali osallistui keskusteluun ja sanoi toimittaneensa kuuriassa monia vastaavia tilaisuuksia, eikä hän muistanut vastaavaa valanlukua. Burchard vastasi, että tavallisessa tilanteessa kuuriassa oli oikein, että vala luettaisiin ennen vihkimistä kardinaalidiakonin, ei vihkimyksen toimittajan käsien välissä. Nyt kyse oli poikkeustilanteesta, koska nimitettävät, eivät olleet lukeneet valaansa jo aiemmin. Sen vuoksi oli sopivaa toimittaa valanluku Burchardin järjestämällä tavalla. Tilaisuuteen osallistunut Anjoun kardinaali asettui tukemaan Burchardia ja sanoi vihkineensä paavin valtuutuksella monia piispoja samalla tavalla. Tapa oli myös kuvattu hänen asian tiimoilta saamissaan kirjeissä. Sen jälkeen tilaisuus pääsi jatkumaan.⁴⁴⁰

Burchard ei erityisemmin välittänyt piispan huolesta seremonian muodon suhteen. Hänen oli pakko perustella näkemyksensä, kun San Marcon kardinaali ilmaisi myös huolensa tavan sopivuudesta. Ainakin osa korkeista kirkollisista tahoista kantoi siis huolta myös seremonioiden suhteen alempien näkemyksistä. Burchard ei voinut vain vaientaa piispaa virkansa turvin, koska hänen huolensa sai tukijan, joka tunsikin hyvin vihkimyseremoniat. San Marcon kardinaali oli ollut jo vuodesta 1465 lähtien vastuussa pappisvihkimysten järjestämisestä, joten hänen tieto- ja kokemuspohjansa asiassa oli mittava.⁴⁴¹ Kokeneen kardinaalin ja Burchardin mielestä tietämättömän piispan huoli oli siis yhteinen. Kardinaali saattoi myös olla erimieltä Burchardin järjestelyn sopivuudesta, eikä ollut vain huolissaan asiasta. Asiaan saatiin ainakin Burchardia miellyttänyt päätös, kun Anjoun kardinaali asettui sekä kokemuksiensa että saamiensa kirjallisten ohjeiden nojalla tukemaan hänen käsitystään.

Tapaus kuvastaa hyvin, että kirkon seremonioiden muodon ja niiden poikkeaminen määrittämisessä hyödynnettiin sekä kirjallista että kokemuksellista tietoa. Lisäksi se osoittaa, etteivät ne olleet aina

⁴³⁹ Burchard 1906, 147–148; Burchard 1910, 138–140.

⁴⁴⁰ Burchard 1906, 148–149; Burchard 1910, 140. Katso vielä Burchard 1906, 147–149; Burchard 1910, 138–140. Tilaisuudessa ilmeni muitakin traditiopoikkeamia. Muista vihkimis- ja nimitysseremonioiden poikkeamista katso Burchard 1906, 251–252, 256–257; Burchard 1910, 238–240, 244.

⁴⁴¹ Salonen & Hanska 2013, 178.

ristiriidassa. Niitä voitiin hyödyntää yhdessä kaikille tai riittävän monelle sopivan seremoniamuodon löytämiseen. Tavallisesti kirjallinen traditio määritti sen ihanteen, jota ainakin seremoniamestarit pyrkivät noudattamaan. Koska seremoniat oli myös toimitettava, niissä saattoi olla joitain harvojen kirjallisten ohjeiden tuntemia tai niille kokonaan tuntemattomia yksityiskohtia. Koska seremonian muodon toistuvuus oli tärkeää, saattoi sen toistettavaksi katsottu muoto perustua poikkeamien takia usein kokemustietoon. Käytäntö ei toisin sanoen vastannut aina kirjoitettua ihannetta. Seremonioiden toimittajat ottivat siksi niiden muodon määrittämisessä ensisijaisesti huomioon toimittamisen luomat kokemukset. Kirjallisen tiedon vaalijat saattoivat pitää tällä tavalla määritettyä seremoniamuotoa virheellisenä, koska se ei vastannut ohjeellista ihannetta.

Kirkonmiehet tunsivat seremoniat yleensä hyvin ja jonkun kokemustieto sopi lähes aina yhteen kirjallisen tiedon kanssa. Ristiriitatilanteissa kokemustiedon ja kirjallisen tiedon edustajat yleensä neuvottelivat asioista ainakin jonkin verran. Kokemuksia ja kirjoitettuja ohjeita sovellettiin usein yhteistyössä, kun haluttiin varmistua, että seremonia toimitettaisiin traditionaalisesti sopivalla tavalla. Burchardin muistiinpanot ovat tämän yhteistyön ilmentymä. Hän tunsi seremonioiden kirjallista muotoa virkansa puolesta. Hän tarvitsi myös aineiston, joka kertoisi käytännön kokemuksen kautta, miten seremonioita oli sopivaa toimittaa. Seremoniamestareiden ulkopuolella harva taho ilmaisi nojaavansa seremoniakäsitystään kirjoitettuun tietoon. Sen sijaan jopa seremoniamestarit etsivät sopivaa seremoniamuotoa empiirisen tradition kautta.

Seremonioiden kirjalliset ohjeet olivat kirkon tuottamaa kirjallista tapatraditiota. Sen rinnalla seremonioiden ja niiden poikkeamien muotoa määritti kokemustraditio, jonka olemassaolon ja voiman monet kirkonmiehet tiedostivat ja tunnustivat. Kokemustraditio oli yhtä merkittävä seremoniatiedon antaja kuin kirjallinenkin. Kokemuksiin ja sanalliseen tietoon perustuvan luonteensa takia se saattoi olla välittäjä, jonka kautta poikkeamat pääsivät vaikuttamaan laajemmin seremonioiden traditionaaliseen muotoon. Jos kokemustraditio aiheutti seremonioiden muotoon virheeksi tulkitun traditiopoikkeaman, saattoi kirjallinen traditio näyttää voimansa. Seremoniaoppaat ja muut kirjalliset ohjeet eivät olleet seremonioille ja kirkonmiehille merkityksellisiä. Niiden tiedon avulla virheiksi tai ongelmallisiksi katsottuja poikkeamia ja käsityksiä estettiin tai korjattiin jo etukäteen. Niiden avulla palautettiin poikkeavat seremoniat, tilanteen salliessa, jälleen ihanteelliseen muotoonsa tai siitä tehtyyn tai neuvoteltuun tulkintaan.

7. Kaksi traditiota

Pro gradu -tutkielmani tapa jaotella seremonioissa ilmenneitä traditiopoikkeamia osoittautui varsin hyödylliseksi. Seremoniakokonaisuuksien suurten erojen takia on ne käsiteltävä itsenäisinä. Sama pätee erilaisiin poikkeamatyyppeihin, kuten esineisiin ja fyysiseen toimintaan, kategorioiden sisällä. Poikkeaman näkyvyys ja merkitys ovat osin riippuvaisia sen muodosta, joten samanlaiset tapaukset on hyvä sijoittaa samaan pääkategoriaan. Luomani kategoriat mahdollistivat sekä kokonaisuuksien että poikkeamatyyppien välillä tapahtuvan vertailun. Tarpeen mukaan, jos kyseisiin tilaisuuksiin liittyviä poikkeamia on paljon, voidaan jaotteluun lisätä esimerkiksi luku konsistorille. Jaotteluni on jo sellaisenaan hyödynnettävissä ja edelleen kehitettävissä tulevan tutkimuksen tarpeisiin.

Seremonioiden muoto kiinnosti Innocentius VIII:n aikana monia tahoja. Se kertoo siitä, että he olivat tiedostaneet vähintäänkin niiden valtaa luovat merkitykset. Kiinnostuksen ja seremoniahuolien taustalla oli monilla tahoilla myös seremonioiden hengellinen merkitys, Jumalan kunnioittaminen. Kirkon seremonioiden valtaa luova merkitys kytkeytyi niiden yhteyteen Jumalaan ja kristinuskon historiaan. Yhteys vaikuttaisi olleen monille niin selvä, että sitä ei yleensä tuotu puheissa esiin ja se saattoi jopa unohtua, kuten eräät lähettiläät aiheuttamillaan ongelmilla osoittivat. Innocentiuksen aikana kirkko ei vaikuta yrittäneen vaimentaa minkään tahon seremonianäkemyksiä. Periaatteessa näyttää siltä, että kuka tahansa kuuriassa toiminut tai vierailut taho sai ilmaista näkemyksensä seremonia-asioista. Burchard yritti usein tukahduttaa alempien kirkonmiesten tai lähettiläiden omistaan eroavat näkemykset heti alkuunsa. Jos joku häntä korkeampi taho huomasi asian, saatettiin se silti ottaa tarkemmin esille.

Se, että lähes kuka tahansa sai esittää näkemyksiään seremonioista ja traditiopoikkeamista, ei tarkoita, että kaikkien näkemyksillä olisi ollut yhtä paljon merkitystä ja valtaa. Seremonioiden ja niiden poikkeamien määrittämisessä tärkeimmät tahot olivat paavi, kardinaalit ja seremoniamestarit. He määrittivät usein yksin tai yhdessä, mikä oli sopiva toimitustapa. He saivat aina ilmaista huolensa asioista, ja se otettiin lähes aina käsittelyyn. Burchardin suhtautuminen kardinaaleja alempien kirkonmiesten, jo piispoista lähtien, seremonianäkemyksiin osoittaa, ettei tärkeä seremoniamestari antanut niille paljoa arvoa. Muut saattoivat kuunnella heitä mieluummin, mutta heidän näkemyksensä eivät silti voittaneet neuvotteluissa seremonioiden muodosta. Heidän seremoniajärjestelyitään ei aina

valvottu tehokkaasti edes seremoniamestarien taholta, jolloin he saattoivat toteuttaa pitkään näennäisen hyväksytysti näkemyksiään seremonioiden muodosta.

Roomassa olleiden lähettiläiden ja ruhtinaiden näkemyksillä oli tietyissä asioissa suuri merkitys ja heidän tahtonsa toteutettiin usein jossain muodossa. Tämä rajoittui paikka- ja ratsujärjestykseen sekä suitsutuksen ja *paxin* jakojärjestykseen. Heidän näkemystensä merkitys perustui heidän asemastaan seuranneeseen selkkauksen uhkaan. Lähettiläät hyödynsivät sitä taitavasti ja pyrkivät viemään siten läpi seremoniallisia muutoksia. He käänsivät seremonioiden valtaa luovia merkityksiä edukseen ja vastustajiensa haitaksi. Samalla he vahingoittivat seremoniat säätäneen tahon eli kirkon arvovaltaa. Kirkko vastasi tähän ja rajoitti diplomaattien valtaa joko sivuuttamalla heidät tai siirtämällä riitojen käsittelyä myöhemmäksi. Ruhtinaat ja muut maallikot esittivät harvoin näkemyksiään seremonioista. Heidän poikkeavat näkemyksensä ja aiheuttamansa ongelmat suvaittiin. Se vihjaa, että maallikoiden aiheuttamia harvoja ongelmia ei pidetty vakavina, ja asia voitiin hienotunteisesti usein sivuuttaa.

Kaikissa kirkon seremonioissa ilmeni monimuotoisia traditiopoikkeamia, mutta suurin osa painottui jumalanpalvelukseen. Moni poikkeama oli vain Burchardin havaitsema. Hän tarkasteli seremonioiden muotoa yksityiskohtaisen pikkutarkasti ja merkitsi muistiin asiat, joiden hän näki poikenneen traditiosta. Valtaosa käsittelemistäni tapauksista on Burchardin omasta tahdostaan esiintuomia, joten juuri hän näki poikkeamia monissa asioissa. Monessa tapauksessa Burchardilla on silti vähintään yksi keskustelukumppani, joka on havainnut traditiopoikkeaman, puolustaa sitä tai syyttää Burchardia sellaisesta. Näitä tapauksia ilmenee kaikissa seremoniakokonaisuuksissa ja lähes kaikissa poikkeamakategorioissa. Seremoniallisten toimijoiden suuri määrä johtaa siihen, että lähes kaikissa Burchardin huomioimissa tapauksissa oli joku toinenkin, joka oli huomannut asian tai piti sitä ongelmallisena. Usein tämä oli San Marcon kardinaali, varakansleri tai joku lähettiläs.

Burchardin merkintöjen perusteella voidaan olettaa, että yleensä hän ja myös muut traditiopoikkeaman huomanneet tahot pitivät sitä mielestään virheenä. Kirkon seremonioiden parissa toimineet tai niihin osallistuneet henkilöt siis määrittivät traditionaalisesta muodostaan poikenneen seremonian virheelliseksi. Usein he kokivat tarpeelliseksi myös tehdä asialle jotain ja ottivat sen esille esimerkiksi Burchardin tai koetun virheen tehneen tahon kanssa. He pyrkivät korjaamaan seremonian jälleen oman traditiokäsityksensä mukaiseksi. Traditiopoikkeamaan saatettiin suhtautua myös toisella

tavalla. Sitä ei aina tiedostettu, uskottu, myönnetty tai hyväksytty poikkeamaksi. Tällöin itse oikeaksi uskottua traditiotapaa täytyi puolustaa, sitä muuttamaan pyrkineiden näkemyksiltä.

Traditiopoikkeamia saattoi ilmaantua kirkon seremonioihin kahdesta pääsyystä; erehdysten ja ajatusten vuoksi. Erehdyksestä on kyse, kun poikkeama ilmeni puhtaasti inhimillisen erehdyksen takia, eikä sille ole tulkittavissa muuta selitystapaa. Ajatukset saattoivat aiheuttaa huomattavasti merkittävämpiä poikkeamia kuin erehdykset. Poikkeaman syynä on ajatus, kun Burchard kertoo jonkun esilletuomista käsityksistä, jotka joko hänen mielestään aiheuttivat poikkeaman tai saivat hänet tulkitsemaan, että toimituksessa oli sellainen. Poikkeamilla oli myös kahdenlaisia seurauksia. Ne olivat hetkellisiä tai laajaulotteisia ja pitkäkestoisia. Hetkelliset ovat esimerkiksi rangaistuksia tai moitteita, joilla ei ole laajempaa seremoniallista taustaa. Moitteisiin liittyi tosin usein huoli traditiosta ja sitä uhkaavista muutoksista. Laajaulotteisissa ja pitkäkestoisissa seurauksissa on kyse tästä. Poikkeama saatettiin uskoa oikeaksi traditiomuodoksi ja sitä voitiin käyttää mallina, jonka mukaan seremonioita piti toimittaa. Toisinaan se johti jopa seremonian muodon pysyvään muutokseen.

Poikkeamien seuraukset ovat jopa niiden traditiota muuttavasta vaikutuksesta huolimatta Burchardin mukaan aina maallisia. Hän ei puhu lainkaan niiden mahdollisista taivaallisista tai tuonpuoleisista seurauksista. Burchard saattoi vaieta niistä tai sitten aiheesta ei edes puhuttu. Vakavat seuraukset edellyttäisivät ehkä, että seremonia epäonnistuisi. Traditiopoikkeama ei lähdeaineiston mukaan johda kuitenkaan seremonian epäonnistumiseen. Rituaalivirhetutkimuksessa on havaittu, että virheet käsitetään tai myönnetään harvoin epäonnistumisiksi. Olennaista on saattaa toimitus loppuun, eikä se voi silloin epäonnistua, vaikka virheitä sattuisikin.⁴⁴² Kirkon seremonioiden oli tarkoitus kunnioittaa Jumalaa, joten poikkeamien voitiin ehkä kokea alentavan Jumalalle osoitetun kunnian määrää. Burchardin muistiinpanoista ei kuitenkaan löydy tälle todisteita. Poikkeamien koettiin tosin vahingoittavan henkilöiden ja kirkon arvoa ja arvovaltaa. Se heijastui myös kirkon asemaan hengellisenä johtajana ja voidaan tulkita tietynlaiseksi hengellisen ulottuvuuden seuraukseksi.

Paavillisten seremonioiden muodon ja poikkeamien määrittämisessä avainasemassa olivat kaksi niiden muotoa ihmisille opettanutta traditiota; kirjallinen ja kokemuksellinen. Kirjallinen traditio sai

⁴⁴² Katso esim. Schieffelin 2007, 8–10, Hüsken 2007b, 340–341, 355; Weinhold 2007, 61, 65, 67; Emmrich 2007, 157–160; Merz 2007, 214–215. Rituaalivirhetutkimuksen parissa on koettu tarvetta kyseenalaistaa virheiden tapahtuminen, jos toimittaja tai yleisö ei koe sellaista sattuneen, vaikka toimitus poikkeaisikin tavallisesta. Tutkimus ei kuitenkaan kiellä rituaalin epäonnistumista, ja sellainen on myös mahdollista. Katso esim. Hüsken 2007b, 360.

voimansa seremonioita koskevista kirjoitetuista ohjeista ja niistä tehdyistä tulkinnoista. Kokemustraditio sai voimansa toimitetuista seremonioista ja niiden synnyttämästä kokemus- ja muistitiedosta. Koska seremonioiden muodon piti toistua aina samana, saatettiin niiden, mahdollisesti kirjallisesta ohjeesta poikennut, toimitusmuoto käsittää oikeaksi traditioksi. Aiempiin kokemuksiin nojaaminen oli siksi tehokas keino määrittää seremonioiden muotoa ja moni tukeutui siihen. Kirjallinen traditio määritteli seremonioiden alkuperäistä, poikkeamista vapaata muotoa ja ennen kaikkea seremoniamestarit tukeutuivat siihen. Monet kirkonmiehet kokosivat seremoniatietoa kokemuksistaan, mutta sitä saatettiin täydentää kirjallisella tiedolla. Kahden yhtä tärkeän tradition olemassaolon takia seremonioita määritettiin usein niiden tärkeiden edustajien välisillä neuvotteluilla.

Sekä kirjallinen että kokemuksellinen traditio olivat alttiita erilaisista syistä johtuneille poikkeamille. Kirjallisella traditiolla oli takanaan kirjoitetut ohjeet, joten sen määrittämiä muotoja oli helpompi valvoa ja kontrolloida. Kokemuksellinen perustui ihmisten kokemuksiin, joten siihen perustuneet käsitykset olivat alttiimpia aiheuttamaan ja seuraamaan traditiopoikkeamia. Jos jommankumman tradition tai niiden yhteisvaikutuksen takia seremonian muodossa alettiin seurata jotain poikkeamaa, se saattoi johtaa poikkeamien merkittävimpään seuraukseen ja työni tärkeimpään tulokseen: poikkeamilla oli kyky opettaa seremonioiden parissa toimineille hyväksytystä traditiosta eroavaa tietoa ja muodostaa siten traditionaalista ihanteesta poikkeavia käsityksiä seremonioiden muodosta.

Seremoniallinen kehitys ja seremonioihin hiljalleen ilmaantuneet uudet vivahteet saattavat olla joissain tapauksissa seurausta poikkeamista, niiden luomista käsityksistä ja niihin reagoimisesta. Havaintoa poikkeamien kyvystä vaikuttaa kirkon seremonioiden kehitykseen voidaan pitää graduni teoreettisena antina. Kirkon seremoniat muuttuivat yleensä hitaasti, mutta poikkeamien on havaittu vaikuttaneen niiden muotoon jopa pitkiä aikoja. Burchardin muistiinpanoissa on myös todisteita siitä, että traditiopoikkeamien aiheuttamia seremoniakäsityksiä muutettiin paavin toimesta virallisesti toimitustavaksi tai merkittiin seremoniamestarien taholta seremoniaoppaisiin. Rituaalivirheteorian on siis tarpeen huomioida jatkossa tarkemmin poikkeamien pitkäaikainen kehitysvoima.

Poikkeamien muutosvoimateoriassa on huomioitava seuraavia seikkoja: Poikkeamat kykenevät muokkaamaan rituaalitoimitusten muotoa hyväksytysti ja hylätysti. Hylkäys on yleisempi ilmiö ja seuraa siitä, että seremoniaalisesti vaikutusvaltaiset tahot tulkitsevat traditiopoikkeaman tapojen vastaiseksi. Hyväksyntä edellyttää olosuhteita, joissa poikkeamien luoma vallitsevasta ihanteesta

eroava tieto omaksutaan seremoniaalisesti riittävän vaikutusvaltaisten tahojen parissa. Mikäli riittävän voimakas tai tarpeeksi suurilukuinen taho vakuuttuu poikkeaman luoman tradition legitimitetistä, saattavat sen piirteet tulla osaksi seremoniaa sellaisenaan tai jossain määrin muokatussa muodossa. Tämä on mahdollista etenkin sellaisissa olosuhteissa, joissa seremonioiden muotoa määritetään voimakkaasti kokemusten kautta. Tärkeää on myös vaatimus toimitusten muodon toistamisesta, jolloin itse toimittaminen pääsee luomaan ihmisten mieleen käsityksen toistettavasta muodosta.

Giovanni Levin mukaan historiantutkimus voi tuottaa yleistyksiä kysymysten muodossa.⁴⁴³ Hänen näkemyksensä mukaisesti tutkielmani tuloksia voidaan yleistää muutaman kysymyksen avulla. Tärkeä kysymys on, miten erilaiset seremonioissa sattuneet traditiopoikkeamat ovat vaikuttaneet kirkon seremonialliseen kehitykseen. Tätä näkökohtaa voidaan myös laajentaa huomattavasti. Kuinka suuri vaikutus poikkeamilla ja virheillä oikeastaan on kaikkeen kehityksenä pitämäämme? Viimeinen yleistys kytkeytyy seremonioiden hoidon valtasuhteisiin. Seremoniamestari Burchardin papillinen asema oli vain alidiakoni. Silti hänen sallittiin olla piittaamatta piispojen seremoniahuolista, hän sai kumota kardinaalien ehdotuksia ja vastustaa jopa paavin näkemyksiä. Virka soi hänelle merkittävän vallan ja aseman seremonia-asioissa. Seremoniamestareita ei ole tästä huolimatta tutkittu paljoa. Siten virkakunnassa ja seremonioiden hoidon valtasuhteissa ja sen vaikutuksissa on vielä paljon tutkittavaa.

Pitkän gradu-prosessin aikana olen saanut huomata niin menneisyyden lähdeaineistosta löytyvien traditiopoikkeamien kuin omien harha-askeltenikin kehittävän vaikutuksen. Aina virheitä ei voida pitää myönteisinä ilmiöinä, kuten Johann Burchardin huoli kirkon seremonioiden muodon pysyvyydestä osoittaa. Toisaalta yritys, erehdys, poikkeamat, virheet ja epäonnistuminen suuntaavat huomiota onnistumisen ja etenemisen tai Burchardin näkökulmasta paikallaan pysymisen kannalta tärkeisiin pienempiin ja suurempiin seikkoihin. Virheitä ja epäonnistumista on tarpeetonta pelätä. Niiltä on mahdotonta välttyä loputtomiin, koska *errare humanum est*. Erehdykset voivat opettaa meitä niin menneisyyteen, nykyisyyteen kuin tulevaisuuteenkin liittyvissä asioissa, jos vain annamme niille mahdollisuuden.

⁴⁴³ Rahikainen & Fellman 2012, 27; Ginzburg 2012, 115–116; Levi 2012, 127.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

I Painetut lähteet

Burchard, Johann, *At the Court of Borgia, being an Account of Pope Alexander VI written by his Master of Ceremonies Johann Burchard*. Toimittanut ja kääntänyt Geoffrey Parker. Kymmenes painos. The Folio Society, Lontoo, 2003.

Burchard, Johann, *Diarium, Volume 1*. Editoinut L. Thuasne. Ernest Leroux, Pariisi, 1883. Faksimile.

Burchard, Johann, *Diarium, Volume 3*. Editoinut L. Thuasne. Ernest Leroux, Pariisi, 1885. Faksimile.

Burchard, Johann, *Liber Notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI*. Vol. 1. Editoinut Enrico Celani. Città di Castello, 1906.

Lippe, Robert (toim.), *Missale Romanum Mediolani, 1474*. Osa yksi. Lontoo, 1899. Faksimile.

Lippe, Robert (toim.), *Missale Romanum Mediolani, 1474*. Osa kaksi. Lontoo, 1907. Faksimile.

II Digitoidut lähteet

Burchard, Johann, *The Diary of John Burchard of Strasburg: Bishop of Orta and Civit  Castellana ...A.D. 1483–1506 Volume 1*. Kääntänyt Arnold Harris Mathew. Francis Griffiths, Lontoo, 1910. [<http://archive.org/details/diaryofjohnburc01burc>]. Luettu 10.11.2014.

III Tutkimuskirjallisuus

Addis, William E. & Arnold, Thomas, *A Catholic Dictionary*. Routledge & Kegan Paul Limited, Lontoo, 1960.

Ambos, Claus, 'Types of Ritual Failure and Mistakes in Ritual in Cuneiform Sources. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 25–47.

Arnold, John H., 'Histories and Historiographies of Medieval Christianity'. Teoksessa Arnold, John H. (toim.), *The Oxford Handbook of Medieval Christianity*. Oxford University Press, Oxford, 2014, 23–41.

Bell, Catherine, *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford University Press, Oxford, 1992.

Black, Jonathan, 'The Divine Office and Private Devotion in the Latin West'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 41–64.

Bradshaw, Paul F., 'The First Three Centuries'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 399–403.

Brosius, Christiane, 'The Unwanted Offering. Ubiquity and Success of Failure in a Ritual of the Hindu Right'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 291–324.

Buc, Philippe, *The Dangers of Ritual. Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*. Princeton University Press, Princeton, 2001.

Buss, Johanna, 'The Sixteenth *Pinda* as a Hidden Insurance Against Ritual Failure'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 167–182.

Celani, Enrico, johdanto teokseen *Liber Notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI*, tekijänä Johann Burchard, XII–XXVIII. Città di Castello, 1906.

Crichton 1992a. Crichton, J.D., 'A Theology of Worship'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 3–31.

Crichton 1992b. Crichton, J.D., 'The Office in the West: The Early Middle Ages'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 420–429.

Crichton 1992c. Crichton, J.D., 'The Office in the West: The Later Middle Ages'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 429–433.

Cloulas, Ivan, *The Borgias*. Kääntänyt Gilda Roberts. Franklin Watts, New York, 1989.

Constantelos, Demetrios J., 'Liturgy and Liturgical Daily Life in the Medieval Greek World – The Byzantine Empire'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 97–128.

Daniels, Tobias, 'Der päpstliche Zeremonienmeister Johannes Burckard, Jakob Wimpfeling und das Pasquill im deutschen Humanismus', *Deutsches Archiv für die Erforschung des Mittelalters* 69:1 (2013), 127–140.

Davies, J.G. (toim.), *A Dictionary of Liturgy & Worship*. SCM Press, Lontoo, 1972.

Dudley, Martin R., 'Sacramental Liturgies in the Middle Ages'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 193–218.

Dücker, Burckhard, 'Failure Impossible? Handling of Rules, Mistakes and Failure in Public Rituals of Modern Western Societies'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 73–98.

Emmrich, Christoph, 'All the King's Horses and All the King's Men': the 2004 Red Matsyendranātha Incident in Lalitpur'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 133–164.

Eubel 1913. Eubel, Conrad, *Hierarchia catholica medii aevi*. Osa 3. 1913. [<https://archive.org/details/hierarchiacathol03eube>]. Luettu 13.2.2017.

Fantoni, Marcello, 'Symbols and Rituals: Definition of a Field of Study'. Teoksessa Cohn Jr, Samuel, Fantoni, Marcello, Franceschi, Franco & Ricciardelli, Fabrizio (toim.), *Late Medieval and Early Modern Ritual. Studies in Italian Urban Culture*. Brepols, Turnhout, 2013, 15–40.

Flanigan, C. Clifford, Ashley, Kathleen & Sheingorn, Pamela, 'Liturgy as Social Performance: Expanding the Definitions'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 635–652.

Gadebusch Bondio, Mariacarla & Paravicini-Bagliani, Agostino (toim.), *Errors and Mistakes. A Cultural History of Fallibility*. Sismel, Firenze, 2012.

Geertz, Clifford, 'Ritual and Social Change: A Javanese Example'. Teoksessa Geertz, Clifford, *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, Inc., New York, 1973, 142–169.

Ginzburg, Carlo, 'Our Words, and Theirs. A Reflection on the Historian's Craft, Today'. Teoksessa Fellman, Susanna & Rahikainen, Marjatta (toim.), *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2012, 97–119.

Glaser, F.L., johdanto teokseen *Pope Alexander VI and His Court. Extracts from the Latin Diary of Johannes Burchardus Bishop of Orta and Civit  Castellana, Pontifical Master of Ceremonies*, tekijänä Johann Burchard, vii–xxxi. Nicholas L. Brown, New York, 1921. Faksimile.

Grimes, Ronald L., *Research in Ritual Studies: a programmatic essay and bibliography*. The American Theological Association and The Scarecrow Press Inc., Metuchen, N.J., 1985.

Grimes, Ronald L., *The Craft of Ritual Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2014.

Grisbrooke 1992a. Grisbrooke, W. Jardine, 'The Formative Period – Cathedral and Monastic Offices'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 403–420.

Grisbrooke 1992b. Grisbrooke, W. Jardine, 'Vestments'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 542–547.

Gualdo, Germano, 'Barbo, Marco.' [[http://www.treccani.it/enciclopedia/marco-barbo_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/marco-barbo_(Dizionario-Biografico)/)]. Luettu 8.3.2017.

Harper, John, *The Forms and Orders of Western Liturgy from the tenth to the eighteenth century*. Uusintapainos. Clarendon Press, Oxford, 1993.

Hanska, Jussi, *Kristuksen sijaiset maan p  ll ? Paaviuden historiaa apostoli Pietarista Johannes Paavali toiseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2005.

Hauser-Schäublin, Brigitta, 'Rivalling Rituals, Challenged Identities: Accusations of Ritual Mistakes as an Expression of Power Struggles in Bali (Indonesia)'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 245–271.

Heffernan & Matter 2005a. Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann, 'Introduction to the Liturgy of the Medieval Church'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 1–9.

Heffernan & Matter 2005b. Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005.

Heffernan, Thomas J., 'The Liturgy and the Literature of Saint's Lives'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 65–94.

Heikkilä, Tuomas & Lehmijoki-Gardner, Maiju, *Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2002.

Helander, Sven, 'The Liturgical Profile of the Parish Church in Medieval Sweden'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 129–166.

Hoffmeister, Maren, 'Change of View: The Ritual Side of Serial Killing and the Conditions for Fortunate Failure'. Teoksessa Hüskén, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 223–240.

Hope, D. M. & Woolfenden, G., 'Liturgical Books'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 96–101.

Howell, Clifford, 'From Trent to Vatican II'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 285–294.

Hughes, Andrew, *Medieval Manuscripts for Mass and Office. A guide to their organization and terminology*. Uusintapainos. University of Toronto Press, Toronto, 2004.

Hüskén 2007a. Hüskén, Ute, 'Contested Ritual Property. Conflicts over Correct Ritual Procedures in a South Indian Viṣṇu Temple'. Teoksessa Hüskén, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 273–290.

Hüskén 2007b. Hüskén, Ute, 'Ritual, Dynamics and Ritual Failure'. Teoksessa Hüskén, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 337–366.

Hüskén 2007c. Hüskén, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007.

Hyrkkänen, Markku, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere, 2002.

Ilntchi, Gabriela, 'Music in the Liturgy'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 589–612.

'Introduction' teoksessa Larson-Miller, Lizette (toim.), *Medieval Liturgy. A Book of Essays*. Garland Publishing, New York, 1997, ix–xviii.

Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992.

Jungmann 1986a. Jungmann, Joseph A., *The Mass of the Roman Rite: Its Origins and Development*. Vol. yksi. Kääntänyt Francis A. Brunner. Uusintapainos. Four Courts Press Ltd, Dublin, 1986.

Jungmann 1986b. Jungmann, Joseph A., *The Mass of the Roman Rite: Its Origins and Development*. Vol. kaksi. Kääntänyt Francis A. Brunner. Uusintapainos. Four Courts Press Ltd, Dublin, 1986.

Katajala-Peltomaa, Sari, 'Riivaukset ja perheiden hyvinvointi'. Teoksessa Kanerva, Kirsi & Lamberg, Marko (toim.), *Hyvä elämä keskiajalla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2014, 113–136.

Katajala-Peltomaa, Sari, 'Rituals and Reputation: Immature Death in the Fourteenth-Century Canonization Processes'. Teoksessa Krötzl, Christian & Mustakallio, Katariina (toim.), *On Old Age. Approaching Death in Antiquity and the Middle Ages*. Brepols, Turnhout, 2011, 315–331.

Katajala-Peltomaa, Sari & Vuolanto, Ville, 'Religious Practices and Social Interaction in the Ancient and Medieval World'. Teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari & Vuolanto, Ville, *Religious Participation in Ancient and Medieval Societies. Rituals, Interaction and Identity*. Institutum Romanum Finlandiae, Rooma, 2013, 11–24.

Kreinath, Jens, Hartung, Constance & Descher, Annette (toim.), *The Dynamics of Changing Rituals. The transformation of Religious Rituals within Their Social and Cultural Context*. Peter Lang, New York, 2004.

Kreinath, Jens, Snoek, Jan & Stausberg, Michaels, 'Ritual Studies, Ritual Theory, Theorizing Rituals—An Introductory Essay'. Teoksessa Kreinath, Jens, Snoek, Jan & Stausberg, Michaels (toim.), *Theorizing Rituals: Issues, Topics, Approaches, Concepts*. Brill, Leiden, 2006, xiii–xxv.

- Krochalis, Jeanne E. & Matter, E. Ann, 'Manuscripts of the Liturgy'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 393–430.
- Lamberg, Marko, *Jöns Budde. Birgittalaisveli ja hänen teoksensa*. SKS, Helsinki, 2007.
- Lamberg, Marko, Lahtinen, Anu & Niiranen, Susanna (toim.), *Keskiajan avain*. SKS, Helsinki, 2008.
- Larson, Atria A., 'Introduction'. Teoksessa Sisson, Keith & Larson, Atria A., *A Companion to the Medieval Papacy. Growth of an Ideology and Institution*. Brill, Leiden, 2016, 1–16.
- Lempiäinen, Pentti, *Pyhät toimitukset*. Neljäs uudistettu painos. Kirjapaja Oy, Helsinki, 2004.
- Levi, Giovanni, 'Microhistory and the Recovery of Complexity'. Teoksessa Fellman, Susanna & Rahikainen, Marjatta (toim.), *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2012, 121–131.
- Loughlin, J., 'Pope Pius III.' [<http://www.newadvent.org/cathen/12128a.htm>]. Luettu 31.3.2017.
- Mallett, Michael, *The Borgias*. Paladin, Lontoo, 1971.
- Marini, Piero, 'The *Magistri Caeremoniarum* custodians and promoters of the roman liturgy.' [http://www.vatican.va/news_services/liturgy/2006/documents/ns_lit_doc_20061031_magistri-caeremoniarum_en.html]. Luettu 9.2.2017.
- Mathew, Arnold Harris, johdanto teokseen *The Diary of John Burchard of Strasburg: Bishop of Orta and Civit  Castellana ...A.D. 1483–1506 Volume 1*, tekijänä Johann Burchard, v–xxix. Francis Griffiths, Lontoo, 1910. [<http://archive.org/details/diaryofjohnburc01burc>]. Luettu 10.11.2014.
- McCahill, Elizabeth, *Reviving the Eternal City. Rome and the Papal Court, 1420–1447*. Harvard University Press, Cambridge, 2013.
- Merz, Brigitte, 'When a Goddess Weeps – Ritual Failure or Failed Performance? A Case Study from Nepal'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 209–222.
- Michaels, Axel, 'Perfection and Mishaps in Vedic Rituals'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 121–132.

Miranda, Salvador, 'The Cardinals of the Holy Roman Church.' [<http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1460.htm#Todeschini>]. Luettu 31.3.2017.

Monti, James, *A Sense of the Sacred. Roman Catholic Worship in the Middle Ages*. Ignatius Press, San Francisco, 2012.

Mäkinen, Virpi, 'Historiankäsitys keskiajalla'. Teoksessa Väyrynen, Kari & Pulkkinen, Jarmo (toim.), *Historianfilosofia*. Vastapaino, Tampere, 2015.

Noble, Thomas F.X., 'Narratives of Papal History'. Teoksessa Sisson, Keith & Larson, Atria A., *A Companion to the Medieval Papacy. Growth of an Ideology and Institution*. Brill, Leiden, 2016, 17–33.

Noel, Gerard, *The Renaissance Popes. Statesmen, Warriors and the Great Borgia Myth*. Carroll & Graf Publishers, New York, 2006.

Oliger, P. Livarius, 'Der päpstliche Zeremonienmeister Johannes Burckard von Straßburg 1450–1506', *Archiv für elsässische Kirchengeschichte* 9 (1934), 199–232.

Paravicini-Bagliani, Agostino, 'Le pape peut-il tomber dans l'erreur? A propos du rituel de canonisation au moyen âge'. Teoksessa Gadebusch Bondio, Mariacarla & Paravicini-Bagliani, Agostino (toim.), *Errors and Mistakes. A Cultural History of Fallibility*. Sismel, Firenze, 2012, 147–162.

Paravicini-Bagliani, Agostino, *The Pope's Body*. Kääntänyt David S. Peterson. The University of Chicago Press, Chicago, 2000.

Parker, Geoffrey, johdanto teokseen *At the Court of Borgia*, tekijänä Johann Burchard, 7–29. The Folio Society, Lontoo, 2003.

Parker McLachlan, Elizabeth, 'Liturgical Vessels and Implements'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 333–389.

Partner, Peter, *The Pope's Men. The Papal Civil Service in the Renaissance*. Clarendon Press, Oxford, 1990.

Peltonen, Matti, 'The Method of Clues and History Theory'. Teoksessa Fellman, Susanna & Rahikainen, Marjatta (toim.), *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2012, 45–76.

Petersen, Nils Holger, Birkedal Bruun, Mette, Llewellyn Jeremy & Østrem, Eyolf, 'Introduction'. Teoksessa Petersen, Nils Holger, Birkedal Bruun, Mette, Llewellyn, Jeremy & Østrem, Eyolf (toim.), *The Appearances of Medieval Rituals. The Play of Construction and Modification*. Brepols, Turnhout, 2004, 1–12.

Petrucci, Franca, 'Carafa, Oliviero.' [[http://www.treccani.it/enciclopedia/oliviero-carafa_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/oliviero-carafa_(Dizionario-Biografico)/)]. Luettu 8.3.2017.

Polit, Karin, 'Social Consequences of Ritual Failure: a Garhwali Case Study'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 199–207.

Rahikainen, Marjatta & Fellman, Susanna, 'On Historical Writing and Evidence'. Teoksessa Fellman, Susanna & Rahikainen, Marjatta (toim.), *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2012, 5–44.

Rudolph, Michael, 'Failure of Ritual Reinvention? Efficacious New Rituals among Taiwan's Aborigines under the Impact of Religious Conversion and Competition between Elites'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 325–335.

Salonen, Kirsi & Hanska, Jussi (toim.), *Entering a Clerical Career at the Roman Curia, 1458–1471*. Ashgate, 2013.

Salonen, Kirsi, *Kirkollisen oikeudenkäytön päälähteillä*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki, 2012.

Sandage, Scott A., *Born Losers. A History of Failure in America*. Harvard University Press, Cambridge, 2005.

Schieffelin, Edward L., 'Introduction'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 1–23.

Schimmelpfennig, Bernhard, *Die Zeremonienbücher der römischen Kirche im Mittelalter*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1973.

Schimmelpfennig, Bernhard, *The Papacy*. Kääntänyt James Sievert. Columbia University Press, New York, 1992.

Searle, Mark, 'Ritual'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 51–58.

Setton, Kenneth M., *The Papacy and the Levant 1204–1571*. The American Philosophical Society, Philadelphia, 1978.

Signorotto, Gianvittorio & Visceglia, Maria Antonietta, 'Introduction'. Teoksessa Signorotto, Gianvittorio & Visceglia, Maria Antonietta (toim.), *Court and Politics in Papal Rome, 1492–1700*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 1–7.

Sinding-Larsen, Staale, *The Burden of the Ceremony Master. Image and Action in San Marco, Venice, and in an Islamic Mosque*. Giorgio Bretschneider, Rooma, 2000.

Snoek, Jan A.M., 'Dealing with Deviations in the Performance of Masonic Rituals'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 99–120.

Spatz, Nancy, 'Church Porches and the Liturgy in Twelfth-Century Rome'. Teoksessa Heffernan, Thomas J. & Matter, E. Ann (toim.), *The Liturgy of the Medieval Church*. Toinen painos. Medieval Institute Publications, Kalamazoo, 2005, 295–331.

Stavrianopoulou, Eftychia, 'Ensuring Ritual Competence in Ancient Greece. A Negotiable Matter: Religious Specialist'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 183–196.

Stewart, Pamela J. & Strathern, Andrew, *Ritual – Key concepts in religion*. Bloomsbury, Lontoo, 2014.

Thuasne, L., johdanto teokseen *Diarium, Volume 3*, tekijänä Johann Burchard, i–lxviii. Ernest Leroux, Pariisi, 1885. Faksimile.

Ullmann, Walter, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages. A study in the ideological relation of clerical to lay power*. Kolmas painos. Methuen & Co., Lontoo, 1970.

Valtonen, Pekka, *Puolen maailman valtias*. Gaudeamus, Helsinki, 2015.

Visceglia, Maria Antonietta, 'Papal Sovereignty and Civic Rituals in the Early Modern Age'. Teoksessa Cohn Jr, Samuel, Fantoni, Marcello, Franceschi, Franco & Ricciardelli, Fabrizio (toim.), *Late Medieval and Early Modern Ritual. Studies in Italian Urban Culture*. Brepols, Turnhout, 2013, 269–296.

Wainwright, Geoffrey, 'The Continuing Tradition of the Church'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 547–562.

Weinhold, Jan, 'Failure and Mistakes in Rituals of the European Santo Daime Church: Experiences and Subjective Theories of the Participants'. Teoksessa Hüsken, Ute (toim.), *When Rituals go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*. Brill, Leiden, 2007, 49–72.

Worstbrock, Frans Josef (toim.), *Deutscher Humanismus 1480–1520. Verfasserlexikon*. Vol. 1 A–K. Walter de Gruyter, Berliini, 2009.
[http://books.google.fi/books?id=MsxPRfv1ATsC&hl=fi&source=gbs_navlinks_s]. Luettu 17.11.2014.

Wybrew, Hugh, 'Ceremonial'. Teoksessa Jones, Cheslyn & Wainwright, Geoffrey & Yarnold SJ, Edward & Bradshaw, Paul (toim.), *The Study of Liturgy*. Tarkistettu painos. SPCK, Lontoo, 1992, 485–493.